česko-slovenská historická ročenka

27/1

2025

CSHR 1-2025 - text.indb 1 10.8.2025 9:06:44

Redakční kruh/Executive editorial board

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D., Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., Štátny archív v Košiciach, Košice
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec
Doc. PhDr. Marek Syrný, PhD., Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
Doc. Mgr. Eva Škorvánková, PhD., Filozofikcá fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Domácí redakční rada/National editorial board

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci, Liberec – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha – předseda
Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., Vojenský historický ústav, Bratislava
PhDr. Vojtech Čelko, Společnost M. R. Štefánika, Praha
PhDr. Viliam Čičaj, CSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Mgr. Diana Duchoňová, PhD., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc., Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Mgr. Matej Hanula, PhD., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava
Prof. PhDr. Roman Holec, DrSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava
PhDr. Michal Kopeček, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.
Doc. PhDr. Jan Mervart, Ph.D., Filosofický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Historický ústav Akademie věd České republiky, Praha
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov
Mgr. Ladislav Vörös, PhD., Historický ústav Slovenskej Akadémie vied, Bratislava

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Prof. Dr. Josette Baer Hill, Univerzita v Curychu, Curych
Dr. Christiane Brenner, Collegium Carolinum, Mnichov
Dr. Francesco Caccamo, Univerzita G. D'Annunzia, Chieti-Pescara
Dr. Ryszard Gladkiewicz, Vratislavská univerzita, Vratislav
Prof. Maciej Górny, Polská akademie věd, Varšava
Dr. Teodorička Gotovska-Henze, Bulharská akademie věd, Sofie
Prof. Dr. Frank Hadler, Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, Lipsko
Prof. James Krapfl, McGillova univerzita, Montreal
Doc. PhDr. Igor Lichtej, CSc., Užhorodská národní univerzita, Užhorod
Prof. Andrzej Małkiewicz, Zelenohorská univerzita, Zelená Hora
Dr. habil. Laszlo Szarka, CSc., Maďarská akademie věd, Budapešť

Vydavatel/Published by

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha
Masarykova univerzita, Brno
Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava

Redakce/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

česko-slovenská historická ročenka

27/1

FENOMÉN PERIFERIE V KONTEXTU ČESKO-SLOVENSKÝCH VZTAHŮ

2025

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, V. V. I., PRAHA

MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO

HISTORICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED, BRATISLAVA

CSHR 1-2025 - text.indb 3 10.8.2025 9:06:44

Česko-slovenská historická ročenka
Recenzovaný vědecký časopis
Roč. 27, 2025, č. 1
ISSN 1214-8334

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Vol. 27, 2025, nr. 1
ISSN 1214-8334

www.cskh.sk

CSHR 1-2025 - text.indb 4 10.8.2025 9:06:44

OBSAH

STUDIE

Erik Dulovič
Česká prítomnosť v Košiciach v rokoch 1918 – 1938.
Rozbor dokumentov z mimokošických archívov 11

Fenomén periferie v kontextu česko-slovenských vztahů

Ondrej Ficeri
Periféria, fluidný koncept s hmatateľnými implikáciami:
český a slovenský kontext 91

Matej Hanula
Bratislava ako futbalová periféria medzivojnového Československa –
menej tradičný pohľad na česko-slovenské vzťahy 113

Martin Veselý – Eva Škorvánková
Nálada obyvatel na Slovensku a v Říšské župě Sudety v roce 1943 139

RECENZE, ZPRÁVY

Roman Holec
Na cestách lobingu medzivojnového Československa 177

Roman Holec
Nehrdinské detstvo a mladosť hrdinu 183

Seznam autorů 187

Pokyny pro autory 189

CSHR 1-2025 - text.indb 5 10.8.2025 9:06:44

CSHR 1-2025 - text.indb 6 10.8.2025 9:06:44

CONTENTS

PAPERS

Erik Dulovič
The Czech Presence in Košice, 1918–1938:
An Analysis of Documents from Archives Outside Košice 11

The phenomenon of the periphery in the context of Czech-Slovak relations

Ondrej Ficeri
Periphery, a Fluid Concept with Tangible Implications:
Czech and Slovak Context 91

Matej Hanula
Bratislava as a Football Periphery in Interwar Czechoslovakia –
A Less Traditional Perspective on Czecho-Slovak Relations 113

Martin Veselý – Eva Škorvánková
The mood of the population in Slovakia and the Sudetenland in 1943 139

REVIEWS, NEWS

Roman Holec
On the Paths of Lobbying in Interwar Czechoslovakia 177

Roman Holec
The Unheroic Childhood and Youth of a Hero 183

List of authors 187

Guidelines for authors 189

CSHR 1-2025 - text.indb 7 10.8.2025 9:06:44

STUDIE

Vol. 27/1 | 2025 Česko-slovenská historická ročenka pp. 11–87

DOI:10.5817/cshr.2025.27.1.1

STUDIE

Česká prítomnosť v Košiciach v rokoch 1918 – 1938. Rozbor dokumentov z mimokošických archívov[1]

ERIK DULOVIČ

The Czech Presence in Košice, 1918–1938: An Analysis of Documents from Archives Outside Košice

The aim of the study is to analyse historical sources preserved in archives outside Košice that document the arrival and presence of Czechs in the city during the interwar period in Czechoslovakia. The focus is on official communication between local institutions (public administration, security forces, associations) and the centres of political power at the time, located in Prague and Bratislava, supplemented by archival records of Czech individuals who spent part of their lives in Košice. The arrival of a significant number of Czechs in Košice was met with strong opposition from the majority of the local population, which was politically and culturally connected to the Hungarian state, and was also influenced by the absence of an educated Slovak middle class. People from the Czech lands faced an asymmetrical process of integration. They came with the aim of integrating multiethnic Košice into the Czechoslovak state, but their own integration into the urban environment encountered obstacles that were difficult to overcome. The professionalisation of the security forces, urban development, modernisation of the health system, establishment of Slovak national education, and the flourishing of social life are all areas in which the Czech presence in interwar Košice played a key role.

Keywords: Košice, Czechs, Czechoslovakia 1918 – 1938, national relations

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu Fondu na podporu kultúry národnostných menšín č. 24-160-00482 *Český element v procese začleňovania Košíc a Abovsko-turnianskej župy do Československej republiky v rokoch 1919 – 1922.*

CSHR 1-2025 - text.indb 11 10.8.2025 9:06:44

Július Kustra, jediný predprevratový slovenský kníhkupec v Košiciach a československý legionár, opisoval príčiny nespokojnosti prítomnej v meste po vzniku Československa nasledovne: „*Nový štát vidiac zo dňa na deň opakujúcu sa pasivnu rezistenciu ba miestami aj otvorený odboj proti sebe, nebol by býval nútený také massy úradníctva povolať do Košíc z iných krajov republiky, ale by bol na veľkú väčšinu miest postavil starých rodených Košičanov.*“[2] Odpor väčšiny obyvateľstva politicky a kultúrne spätého s Maďarskom spolu s deficitom vzdelanej slovenskej strednej vrstvy, spôsobeným maďarizačným tlakom, v konečnom dôsledku viedli k príchodu výrazného počtu príslušníkov českej národnosti. Personálne posily z českých krajín sa uplatnili v širokom spektre spoločenského života Košíc, pričom významne ovplyvnili demografickú štruktúru, podobu verejného priestoru, spolkovú štruktúru, oslavy verejných sviatkov i komunikáciu s novou pražskou metropolou.

Monografie a vedecké štúdie komplexne mapujúce pôsobenie českej komunity v medzivojnových Košiciach zatiaľ neboli publikované. K dispozícii sú však texty osobnej povahy[3], širšie koncipované bibliografické a lexikologické práce[4], ako aj čoraz početnejšie odborné práce[5] analyzujúce aktivity tohto spo-

2 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠAKE), fond (ďalej f.) Július Kustra, kartón (ďalej kart.) 1, nedatovaný rukopis J. Kustru V predošlom článku...

3 *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Ed. Štancl, J. G. Košice 1928; KORČÁK, Rostislav: Začátky prvního slovenského denního listu na východním Slovensku. In: *Nové obzory*, 1965, roč. 7, s. 72–89; KORČÁK, Rostislav: Zápas o Slovensko před 50 lety. In: *Historie a vojenství*, 1969, roč. 18, č. 3, s. 542–559; KOHOUT, Jozef V.: Krvavé udalosti v Košiciach v dňoch 15.–17. marca 1919. In *Slovenský prevrat IV*. Ed. MEDVECKÝ, Karol A. Trnava 1931, s. 267–271; STUCHLÍK, Jaroslav: Z historie počátků košické psychiatrie. In: *Československá psychiatrie*, 1962, roč. 58, č. 6, s. 414–418.

4 KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal: *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice 1984; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. I. diel A – I*. Košice 2014; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. II. diel J – O*. Košice 2024.

5 BOJKOVÁ, Alžbeta: Košice a ich učitelia – učitelia a ich Košice medzi dvoma svetovými vojnami. In: *Cassovia Docta. Osobnosti vedy a školstva*. Eds. FEDORČÁK Peter – FOGELOVÁ, Patrícia. Košice 2018, s. 89–134; HIMIČ, Peter: Česká dramaturgia v profesionálnom divadle medzivojnových Košíc. In: *Slavica litteraria*, 2021, roč. 24, č. 1, s. 49–61; MINÁRIKOVÁ, Katarína: *Urbanizmus a armáda. K problematike vojenskej stavebnej činnosti československej armády na východnom Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava 2021; VESELSKÁ, Magda: *Muž, který si nedal pokoj / Příběh Josefa Poláka (1886–1945)*. Praha 2004; PRIATKOVÁ, Adriana: Českí architekti medzivojnového obdobia v Košiciach. In: *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 1, s. 43–50; KÁRPÁTY, Vojtech: Počiatky sokolského hnutia na východnom Slovensku (1918 – 1925). In: *Historica Carpatica*, 2011, roč. 41–42, s. 45–62; DULOVIČ, Erik: Osudy a postavenie legionárov na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1929. In: *Historický časopis*, 2000, roč. 48, č. 1, s. 54–98; PRIATKOVÁ, Adriana: Architektúra Košíc medzivojnového obdobia v kontexte novopostavených bytových domov pre vojakov

CSHR 1-2025 - text.indb 12 10.8.2025 9:06:45

ločenstva v rôznych tematických oblastiach teritoriálne ohraničených na mesto Košice alebo na územie Slovenska. K problematike medzivojnovej českej komunity sa v pamäťových inštitúciách Košíc nachádza obmedzené množstvo archívnych prameňov. Relatívne dobre sú zachované pramene mestskej proveniencie, čo však neplatí pre fondy úradov s regionálnou územnou pôsobnosťou. Registratúra županského úradu Abovsko-turnianskej župy bola zničená koncom druhej svetovej vojny. Tvorila jeden z najdôležitejších pramenných zdrojov pri štúdiu integrácie mesta Košice do československého štátu. Ďalší významný archívny fond z politicko-bezpečnostnej oblasti – Policajné riaditeľstvo v Košiciach – sa zachoval v zlomkovitom stave, bez písomných dokumentov jeho najdôležitejšej zložky, prezídia. Štúdia je zameraná na rozbor dokumentov uložených v archívoch v Prahe, Bratislave a Martine, ktoré dokumentujú životné osudy a verejné aktivity českých obyvateľov Košíc v medzivojnovom období. Predmetom záujmu bude predovšetkým úradná komunikácia medzi miestnymi inštitúciami (verejná správa, bezpečnostné zložky, spolky) a vtedajšími centrami politickej moci v Prahe a Bratislave. Druhú skupinu pramenných zdrojov tvoria archívne fondy českých osobností, ktoré spojili časť svojho života s Košicami alebo udržiavali korešpondenciu s osobami pôsobiacimi v tomto meste. Písomnosti úradného charakteru i súkromná korešpondencia umožňujú doplniť obraz o postupnom etablovaní a presadzovaní „českej stopy“ v rôznych oblastiach života východoslovenskej metropoly. Príspevok zároveň môže poslúžiť ako heuristická pomôcka pre historikov a historičky, ktorí sa rozhodnú zamerať pozornosť na absentujúcu syntézu moderných dejín Košíc alebo na výskum dejín českej komunity v celoslovenskom kontexte.

Armáda

Dokumentovanie českého zastúpenia v armádnych zložkách dislokovaných v medzivojnových Košiciach si vyžaduje zamerať sa na komplexnú činnosť vyšších veliteľských štruktúr, väčšiny dôstojníckeho zboru a časti mužstva. Po unifikácii československej armády v roku 1920 zastávali veliteľské pozície na úrovni zemského vojenského veliteľstva, divízie a dvoch brigád až do konca medzivojnovej republiky príslušníci pochádzajúci z českých krajín, s výnimkou dvoch

(1918 – 1938). In: *Vojenská história*, 2017, roč. 21, č. 4, s. 64–101; FICERI, Ondrej: *Potrianonské Košice. Premeny etnických identít obyvateľov Košíc v medzivojnovom Československu*. Bratislava 2019; CHORVÁT, Michal: „Die Katze muss weg!“: odchod českého obyvateľstva zo Slovenska 1938. In: *Právněhistorické studie*, 2018, roč. 48, č. 2, s. 75–92.

CSHR 1-2025 - text.indb 13 10.8.2025 9:06:45

osôb ruského a francúzskeho pôvodu.[6] Zachované dokumenty košických vyšších vojenských veliteľstiev uložené v ústredných vojenských archívoch zahŕňajú okrem spisových materiálov aj denné rozkazy a kroniky. Nevýhodou je nerovnomerné časové zastúpenie prameňov, pričom prevažujú dokumenty z počiatočného obdobia československého štátu. Z obsahového hľadiska budú predmetom záujmu udalosti, ktoré formovali vzťahy medzi československou armádou a obyvateľstvom mesta, dokumentovali postoje českých armádnych predstaviteľov a reflektovali úlohu českých podnikateľov pri vojenskej stavebnej činnosti.

Prvými Čechmi v armádnych radoch spomínanými v archívnych prameňoch v súvislosti s Košicami neboli tí, ktorí mesto obsadili na záver posledného vojnového roka. Koncom novembra 1918 informovalo vedenie Slovenskej národnej rady úrad delegáta ČSR v Budapešti o internácii českých vojakov v Košiciach. Vzhľadom na správy o ich týraní a ťažkých podmienkach spôsobených zimou požadovalo intervenciu u maďarského ministra vojenstva. Prípis Slovenskej národnej rady však neuvádza, či išlo o bývalých vojakov rakúsko-uhorskej armády vracajúcich sa domov, alebo o príslušníkov československého vojska zapojených do obsadzovania západného Slovenska.[7]

Obsadenie Košíc 29. decembra 1918 popoludní predstavovalo česko-slovenskú operáciu. Jadro armádnej skupiny pplk. Františka Berana tvorili príslušníci 30. streleckého pluku z Vysokého Mýta spolu s dobrovoľníkmi z 1. práporu Gardy Slovenskej slobody. V danom období predstavovalo československé vojsko jedinú mocenskú silu schopnú zabrániť sociálnym nepokojom v meste a okolitých obciach. Politické a vojenské vedenie Košíc a Abovsko-turnianskej župy preto obsadenie mesta akceptovalo. Do prevzatia kontroly nad mestským policajným kapitanátom a zriadenia československej vojenskej polí-

6 Organizačná štruktúra vyšších vojenských veliteľstiev so sídlom v Košiciach: Zemské vojenské veliteľstvo pre Slovensko (január – jún 1919), Veliteľstvo východnej skupiny čs. vojsk (jún – október 1919, oblasť východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, francúzske velenie), Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach (1925 – 1938, oblasť východnej polovice Slovenska a Podkarpatskej Rusi), Veliteľstvo VI. zboru (1935 – 1938, podriadené Zemskému vojenskému veliteľstvu v Košiciach), Veliteľstvo 3. divízie (jún 1919 – máj 1920, francúzske velenie), Veliteľstvo 11. pešej divízie (1920 – 1938), Veliteľstvo 21. pešej brigády (1920 – 1937), Veliteľstvo 11. poľnej delostreleckej brigády (1919 – 1937). HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav: *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914–1939*. Bratislava 1996, s. 136, 140, 147, 191; *Schematizmus branné moci československé*. Praha 1922, roč. 1; *Schematizmus československé branné moci*. Praha 1929, roč. 89.

7 Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha (ďalej AMZV), f. Pařížský archiv (ďalej PA), kniha 48, číslo spisu (ďalej č.) 4913, správa úradu delegáta ČSR v Budapešti z 5. 12. 1918; Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív (ďalej SNK-LA), f. Slovenská národná rada, signatúra (ďalej sign.) 94 I 17, správa tajomníka Karola A. Medveckého z 3. 12. 1918.

CSHR 1-2025 - text.indb 14 10.8.2025 9:06:45

cie zabezpečovalo verejný poriadok posádkové veliteľstvo, ustanovené v posledný deň roku 1918. Budúce problémy so začleňovaním Košíc do československého štátu predznačoval obsah telegramu Veliteľstva skupiny Františka Schöbla po príchode do mesta začiatkom januára 1919: „*kosice jsou mesto pronikle skrz na skrz madarstvim a madaronstvim.*“[8] Vytváraniu korektných vzťahov s miestnym obyvateľstvom bránili negatívne prejavy správania príslušníkov armády vrátane dôstojníckeho zboru. Denné rozkazy veliteľstva skupiny pplk. Františka Berana a posádkového veliteľa kritizovali najmä nosenie zbraní na filmové predstavenia, fajčenie v divadle, svojvoľné domové prehliadky či pasenie koní v Széchenyiho parku. Funkciu posádkového veliteľa, ktorá mala priamy vplyv na kvalitu vzťahov medzi armádou a košickým civilným obyvateľstvom v priebehu nepokojného roku 1919, postupne zastávali František Mach, Antonín Tippmann, francúzsky generál Henry Hennocque a František Bilanský.[9]

Denník košickej vojenskej posádky označil za prelomovú udalosť, ktorá prispela k zmene dovtedy zdržanlivého postoja miestneho obyvateľstva voči novej politickej realite, príchod ministra pre správu Slovenska Vavra Šrobára 12. januára 1919. Pôvodným zámerom sprievodnej „veľkej vojenskej parády“ pritom mala byť demonštrácia početnosti a disciplíny československých ozbrojených síl voči maďarskému obyvateľstvu a zároveň posilnenie autority Šrobárovho úradu.[10] Československé vojsko, posilnené o jednotky legionárov 6. divízie, čelilo okrem protištátnej propagandy a prípadov inzultácie príslušníkov armády aj problémom spojeným so „*spoustou pohlavně nemocných žen, které infikují naše vojíny*.“ Otvorený konflikt s košickým obyvateľstvom, ktorý vyústil do obetí na strane civilistov, kulminoval počas generálneho štrajku a nepovolených osláv maďarského štátneho sviatku vo februári a marci 1919. Autor posádkového denníka zhrnul obdobie destabilizácie, ktoré ukončil až odchod maďarskej boľševickej armády z Košíc v júli 1919, nasledovne: „*Došlo k mnohým konfliktům, což vzhledem k panujícím poměrům se dá vysvětliti. Vinu měli i naši vojíni, kteří považovali zdejší kraje za dobyté území a chovali se tak, jak se tomu*

8 Veliteľstvo skupiny plk. Schöbla sa utvorilo koncom decembra 1918 z Veliteľstva čs. vojsk na Slovensku, Beranova bojová skupina bola jeho podriadenou zložkou. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (ďalej VÚA-VHA) Praha, f. Vrchní velitelství čs. vojsk na Slovensku (ďalej VVVS), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 15, kart. 6, telegram Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 3. 1. 1919.

9 Vojenský historický archív v Bratislave (ďalej VHA Bratislava), f. Veliteľstvá bojových skupín 1918 – 1919, inv. č. 4, kart. 1, denné rozkazy z 11. 1. a 20. 1. 1919; tamže, f. Posádkové veliteľstvo v Košiciach (ďalej PV Košice), kart. 12, denné rozkazy za r. 1919.

10 VÚA-VHA Praha, f. VVVS, inv. č. 15, kart. 6, telegram Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 12. 1. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 15 10.8.2025 9:06:45

po dobu války naučili.“[11] K podielu československej armády na pretrvávajúcej nestabilite v meste sa v danom období kriticky vyjadroval aj spravodajský dôstojník Posádkového veliteľstva v Košiciach kapitán Ludvík Farář. Príčiny identifikoval na základe pozorovaní počas vojenských súdnych konaní, na ktorých sa zúčastňoval. Upozorňoval, že príslušníci mužstva, ako aj niektorí mladší dôstojníci, si neuvedomovali vlastnú trestnoprávnu zodpovednosť voči osobám „*národnosti nečeské nebo neslovenské*“. Koexistenciu obyvateľstva rôznych národností podľa neho komplikovali aj individuálne prejavy arogancie namierené proti všetkému, čo nebolo „československé a dohodové“. V blízkej budúcnosti nepovažoval za pravdepodobné, že by došlo k zmene postoja maďarskej inteligencie, ktorá včlenenie Košíc do Československej republiky vnímala ako dočasné riešenie a podľa jeho poznatkov väčšina z jej príslušníkov nevylučovala ani použitie krajných prostriedkov.[12]

Odlišné vzorce správania, rozdielna úroveň vzdelania a stupeň religiozity medzi českým a slovenským mužstvom predstavovali v rámci československých vojenských posádok zdroj napätia, ktorý si vyžadoval opakované zásahy zo strany Ministerstva národnej obrany (ďalej MNO) a najvyššieho vojenského velenia. Hoci denné rozkazy nezachytávajú konkrétne prípady z košických útvarov, vojaci českej národnosti boli opakovane upozorňovaní na negatívne dôsledky prejavov, ako hanlivé oslovenie, znevažovanie náboženského presvedčenia či prípady majetkovej kriminality na slovenskom území. Vrchné veliteľstvo československej brannej moci hodnotilo takéto správanie ako podrývanie dôvery slovenských brancov v spoločný štát: „*Jest to důkazem úplného neporozumění našeho stanoviska k slovenskému kmenu našeho národa, z maďarského jarma právě osvobozeného*.“ Prednášky o Slovensku, ktoré organizovali poľný kurát Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach František Hrobař a redaktor *Slovenského východu* por. Edmund Borek, mali prispieť k odstráneniu vedomostného deficitu vojakov.[13] Aby sa mužstvo nedalo ovplyvniť protištátnou agitáciou, veliteľ 11. pešej divízie generál Antonín Rada v apríli 1920 nariadil zistiť počet analfabetov medzi slovenskými vojakmi, keďže súčasťou vojenského výcviku bolo aj vzdelávanie v školách pre negramotných a kurzy pre vojakov s maďarským vzdelaním. Generál zároveň vyzýval veliteľské kádre k trpezlivosti a sebaobetovaniu, ktoré mali prispieť k náprave mravných škôd spôsobených

11 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, Denník košickej posádky 1918 – 1919.

12 Farářove naliehavé správy o očakávanom ozbrojenom vystúpení košických Maďarov v spolupráci so slovenskými vojakmi vyvrcholili pred oslavami 28. októbra 1919. Tie však prebehli pokojne. VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, inv. č. 14, kart. 9, správa L. Faráře z 12. 8. 1919; tamže, inv. č. 14, kart. 28, č. 2400/19, správy L. Faráře z 27. a 29. 10. 1919.

13 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denné rozkazy zo 16. 4., 30. 4., 6. 9., 15. 9. a 28. 9. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 16 10.8.2025 9:06:45

maďarskou výchovou: „*Kto neumíš nic jiného nežli hanlivým způsobem se vyjadřovati o duševní vyspělosti tohoto mužstva, věz, že jsi nic nevykonal.*“[14]

Možnosť podrobného monitorovania reakcií obyvateľstva Košíc a okolia na politicky citlivé udalosti získali veliteľstvá armádnych útvarov v súvislosti s pokusom Karola Habsburského o získanie uhorského trónu v októbri 1921. Denníky 11. pešej divízie a 14. pešieho pluku sa zhodovali v hodnotení, že Košičania prijali vyhlásenie čiastočnej mobilizácie pokojne a pasívne. Podobné reakcie boli zaznamenané aj v prímestskej obci Barca: „*Rukování záložníků, odvádění koní, soulad s příchodem vojska až na nepatrné výjimky téměř překvapil. Obyvatelstvo podrobovalo se spokojeně vojenským rozkazům, nikdo se z hranic nestěhoval, všude byl občanský klid.*“ Čiastočný zmätok vyvolávali skôr nejasne formulované vojenské rozkazy a oneskorené vyvesenie mobilizačných vyhlášok na košických uliciach.[15]

Po nastolení stabilnejších pomerov (opatrenia vojenskej diktatúry v Košiciach však zostali v platnosti až do začiatku roku 1922) sa v meste uskutočnilo niekoľko spoločenských podujatí zameraných na zmiernenie národnostného napätia. Päťtisícová kulisa na futbalovom zápase medzi Československým športovým klubom Košice a Kassai Sport Klubom v polovici septembra 1919 naznačovala, že išlo o viac než bežné športové súťaženie. Armáda prispela posádkovou kapelou a troma hráčmi pražskej Sparty a Slavie z radov brancov, ktorí zabezpečili jasné víťazstvo nad „Maďarmi“, ako súpera označil miestny denník *Slovenský východ*.[16] Vojenské kroniky z neskoršieho obdobia dokumentujú aj ďalšie aktivity armádnych zložiek, ktorými sa snažili získať spoločenskú akceptáciu košickej verejnosti. Medzi nimi boli nedeľné čajové posedenia organizované počas zimných mesiacov pobočkou Zväzu československých dôstojníkov, ktoré mali byť „*dobrým pojítkem mezi oběma složkami*“, čiže medzi armádou a civilným obyvateľstvom. Veliteľ 21. pešej brigády plukovník František Kukučka inicioval nadviazanie spolupráce medzi košickou pobočkou Vojenského vedeckého ústavu a pedagógmi stredných škôl. Kurz zameraný na čítanie z mapy absolvovalo 150 stredoškolákov.[17]

14 K prekonaniu analfabetizmu slovenských vojakov mal poslúžiť chystaný ľudový šlabikár Josefa Kožíška. VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. pešej divízie v Košiciach (ďalej Veliteľstvo 11. p. divízie Košice), kart. 1, dôverný rozkaz Veliteľstva 11. p. divízie z 18. 4. 1920.

15 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. p. divízie Košice, kart. 1, Denník, 23. 10. 1921; tamže, f. Veliteľstvo pešieho pluku 14 v Košiciach, kart. 1, Denník, 24. 10. – 20. 11. 1921.

16 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 20. 9. 1919; Šport. In: *Slovenský východ*, 26. 9. 1919, s. 3.

17 VHA Bratislava, f. Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach (ďalej ZVV Košice), inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1928; tamže, f. Veliteľstvo 21. pešej brigády v Košiciach, kart. 1, Kronika, r. 1933 – 1935.

CSHR 1-2025 - text.indb 17 10.8.2025 9:06:45

Českí príslušníci vojska od svojho príchodu prekračovali rámec povinností súvisiacich predovšetkým s obranyschopnosťou štátu. V meste realizovali kultúrne aktivity, ktoré ich spájali so životom v českých krajinách, a zároveň vykonávali priekopnícku činnosť reagujúcu na nedostatok kvalifikovaných slovenských kádrov na takmer všetkých úrovniach verejného života. Počiatočné impulzy vychádzali zo spravodajského oddelenia Veliteľstva skupiny Františka Schöbla v Košiciach. Národné divadlá v Prahe a Brne, viedenský divadelný divadelný spolok Pokrok a turčiansky župan Igor Dula boli oslovení s ponukou na zorganizovanie divadelných predstavení. Cieľom bolo systematické vystupovanie českých a slovenských umelcov, schopných konkurovať vysokej umeleckej úrovni košického maďarského divadla. Prvé divadelné jednoaktovky s brnianskou herečkou Lídou Sudovou sa uskutočnili v mestskom divadle už v polovici januára 1919. Tie však zorganizoval zábavný odbor streleckého pluku č. 30. Plukovník Schöbl plánoval využiť propagačný potenciál českej hudby prostredníctvom vystúpenia Českej filharmónie v metropole východného Slovenska. Riaditeľ filharmónie Ludvík Čelanský súhlasil s koncertom a navrhol aj hudobný program, avšak plánované aprílové turné po Československu sa napokon neuskutočnilo.[18] Mužstvu posádkového veliteľstva bolo odporúčané využívať služby čitárne Východoslovenského múzea, ktorá ponúkala aj české časopisy. Čítanosť tlače sa stala jedným z identifikačných znakov českej prítomnosti na nižších úrovniach armádnych zložiek.[19] Spolupráca vojenských útvarov so spolkami „štátotvorného" charakteru pri rôznych kultúrnych a spoločenských podujatiach v Košiciach bola výrazná a nezanedbateľná. Významné miesto medzi týmito organizáciami od začiatku zaujímala telovýchovná organizácia Sokol. Dôvodom bola skutočnosť, že jej členovia počas vojenskej služby v rokoch 1918 – 1919 predstavovali mocenskú oporu štátu, a to navyše na dobrovoľníckej báze. Tento fakt potvrdzoval aj slávnostný symfonický koncert košickej posádky na podporu Sokola, ktorý sa konal začiatkom apríla 1919 v mestskom divadle. Podujatia sa zúčastnili významní vojenskí velitelia Československa, Talianska a Francúzska, pôsobiaci v Košiciach. Príslušníci Sokola v uniformách československej armády – „*výkvět národa*", ako ich ocenil plukovník Bilanský

18 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství skupiny Schöbl, inv. č. 11, kart. 1, telegram Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 5. 1. 1919, list F. Čelanského z 15. 1. 1919; VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz zo 14. 1. 1919; VHA Bratislava, f. Veliteľstvá bojových skupín, inv. č. 4, kart.1, denný rozkaz Veliteľstva skupiny F. Berana z 13. 1. 1919.

19 Mužstvo 7. leteckej roty, ubytovanej v prímestskej obci Barca, a košická posádka pancierového vlaku č. 2 preferovali noviny *Právo lidu*, *Národní politika*, *Lidové noviny* a *Bratrství*. VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 12. 8. 1919; VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. p. divízie Košice, kart. 1, hlásenia npor. Vlčka z 15. 7. 1920 a npor. Karla Drába z 25. 11. 1920.

CSHR 1-2025 - text.indb 18 10.8.2025 9:06:45

– opustili Košice a vrátili sa do Čiech v polovici augusta 1919. Silné prepojenie medzi oboma zložkami však pretrvalo vďaka činnosti košickej sokolskej jednoty. Jej prvé slovensko-české vedenie tvorili mešťanosta mesta Vladimír Mutňanský a nadporučík pešieho pluku č. 34, neskôr veliteľ vojenskej polície v Košiciach, Vladimír Struppl.[20]

Formovanie verejného priestoru prostredníctvom slávnostnej výzdoby košických ulíc pri významných udalostiach či symbolického pomenúvania objektov patrilo medzi prostriedky, ktorými miestna vojenská moc ovplyvňovala vnímanie autority štátu. Inšpiračnými vzormi sa stávali české historické osobnosti s presahom do slovenského prostredia. Ilustruje to napríklad zbierka košického posádkového veliteľstva na (nerealizovaný) pomník J. A. Komenského z roku 1919 alebo iniciatíva ZVV v Košiciach, ktorá viedla v roku 1931 k premenovaniu kasární na Hlavnej ulici po Jánovi Jiskrovi z Brandýsa. Mesto si aj v nasledujúcich rokoch zachovávalo charakter významného posádkového centra – v roku 1920 tu slúžilo približne 12 000 vojakov. Demonštratívna prítomnosť organizovaných armádnych zložiek v uliciach Košíc predstavovala pre vládnu moc významný nástroj formovania spoločenských nálad obyvateľstva. Slávnostné vojenské prehliadky, lampiónové sprievody, defilé a prísahy nováčikov sa pravidelne konali na Hlavnej ulici, Rákocziho triede, pred sídlom ZVV na Husitskom námestí, pričom v neskoršom období sa centrami podujatí stali aj priestory symbolicky späté s československou štátnosťou – obelisk pred budovou divadla navrhnutý architektom Miloslavom Kopřivom a monumentálna socha M. R. Štefánika. Priebeh osláv štátneho sviatku 28. októbra 1928 mal byť podľa kronikára ZVV dôkazom, že „*v nejvýchodnější části republiky musí se vždy s vojskem počítati jako s velmi platným a účinným kulturním činitelem.*“[21]

Vojenská zdravotná služba, inštitucionálne zastúpená posádkovou nemocnicou v Košiciach, predstavovala po prevrate sektor s nenahraditeľným zastúpením českých odborných kádrov. Proces jej prevzatia československým štátom niesol podobné črty ako začleňovanie iných inštitúcií verejnej správy. Iniciatívu zabrániť drancovaniu a odvozu zásob liekov, potravín a zdravotníckeho materiálu prevzal vedúci lekár I. vnútorného oddelenia Valentín Dašek. Za podpory príslušníkov streleckého pluku č. 30, ktorí vstupovali do mesta, sa mu

20 VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denné rozkazy z 2. 4. 1919 a 13. 8. 1919; Symfonický koncert „Sokola“. In: *Slovenský východ*, 4. 4. 1919, s. 3. K sokolského spolku pozri aj text k pozn. č. 148–151.

21 VHA Bratislava, f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach, kart. 5, inv. č. 59, správa IV. odboru Ministerstva národnej obrany z 15. 10. 1931; tamže, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 3. 9. 1919; tamže, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1928.

CSHR 1-2025 - text.indb 19 10.8.2025 9:06:45

podarilo zabezpečiť riadnu činnosť zariadenia. Tento pražský rodák následne dočasne prevzal vedenie nemocnice po tom, ako zložil prísahu vernosti republike do rúk pplk. Františka Berana. Vojenská nemocnica čelila častým personálnym zmenám. V. Dušek prijal vo februári 1919 funkciu hlavného lekára Abovsko-turnianskej župy, neskôr Košického okresu. Prvý veliteľ nemocnice, plk. Josef Pospíšil, zomrel v marci 1919 na brušný týfus. V tom čase nemocnicu už opustil maďarský zdravotnícky personál, keď sa ukázalo, že proces začleňovania Košíc do ČSR nadobúdal trvalejšiu podobu. V zozname dvadsiatich vojenských gážistov pôsobiacich v posádkovej nemocnici v apríli 1919 vykazovali všetci znalosť češtiny. O vtedajších aktuálnych problémoch informoval prednosta zdravotníckej služby ZVV v Košiciach generál Jan Červíček telegraficky Ministerstvo národnej obrany: „*V celém slovensku není žádný specielně vzdělaný internista, zapotreby jsou dva nejméně, pro košici a pro Bratislavu.*“ Po obsadení Košíc maďarskou boľševickou armádou bol riaditeľ posádkovej nemocnice, plk. Antonín Vlach, menovaný za zdravotného prednostu Veliteľstva východnej skupiny na Slovensku. Okrem pomerne dobre fungujúcej zdravotníckej služby, ktorú ocenilo aj vojenské velenie, zabezpečoval po ukončení bojov presuny zdravotníckych transportov bývalých vojnových zajatcov. Stabilizácia nemocničných služieb nastala po návrate z evakuácie v júli 1919, keď boli postupne zriadené nervové oddelenie, profylaktická venerická stanica a bakteriologické laboratórium. Pri navrhovaní a zavádzaní prístrojového vybavenia v košickej nemocnici zohrali významnú úlohu neskorší kandidát na Nobelovu cenu za medicínu Bohumil Prusík a budúci rektor Vysokej školy zverolekárskej v Brne Jan Bečka. Technické vybavenie vyhodnotil veliteľ nemocnice Antonín Kurka ako potenciálny základ pre vznik strediska vedeckej práce na východnom Slovensku. Počas roku 1919 posádková nemocnica ošetrila 315 ranených a viac než 11 000 chorých.[22]

Situačné správy a vojenské kroniky predstavujú významný pramenný zdroj k poznaniu spôsobu uvažovania a motivačných faktorov, ktoré ovplyvňovali rozhodovanie vyšších veliteľov českého pôvodu pôsobiacich v Košiciach. Najvyššie postaveným československým vojenským veliteľom spomedzi českých dôstojníkov bol počas kľúčového obdobia prvej polovice roka 1919 František

22 VHA Bratislava, f. Posádkové nemocnice v Prešove, Ružomberku, Trnave, Trenčíne, kart. 1, správa A. Vlacha zo 7. 11. 1920; tamže, f. Prednosta vojenskej zdravotníckej služby na Slovensku v Košiciach, kart. 1, korešpondencia gen. J. Červinku z r. 1919; tamže, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, podkladové materiály ku Kronike ZVV Košice; VÚA-VHA, f. Velitelství východní skupiny, inv. č. 12, kart. 6, č. 2521/19, návrh mjr. Františka Maternu na udelenie pochvál z 1. 8. 1919; tamže, inv. č. 17, kart. 31, správa A. Kurku z 2. 8. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 20 10.8.2025 9:06:45

Schöbl.[23] Do Košíc vstúpil ako veliteľ bojovej skupiny, ktorej domáce jednotky sa podieľali na obsadzovaní väčšiny územia Slovenska. Začiatkom roka 1919 bol vymenovaný za veliteľa Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko. Jeho prvé opatrenia zamerané na civilnú sféru sa sústredili na ekonomické a finančné otázky. Ponechal v platnosti maďarské dodávky uhlia a potravín pre miestne továrne, ktoré sa nachádzali pod vojenskou správou. Zároveň však nariadil uzatvorenie pobočky Ministerstva financií až do príchodu príslušníkov československej finančnej správy.[24] Po dvoch mesiacoch pobytu označil Schöbl politické pomery v Košiciach za mimoriadne nepriaznivé. Konštatoval, že živnostníci slovenského pôvodu sa obávali prihlásiť k slovenskej národnosti a slovenčina zaznievala verejne len na miestnom trhu. Ako jediné východisko, ktoré by mohlo iniciovať proslovenský národnouvedomovací proces, vnímal urýchlené budovanie slovenského školstva. Za kľúčový nástroj šírenia slovakizácie v meste a jeho okolí považoval stredoškolského študenta. Ministerstvu školstva preto predložil návrh komplexného vzdelávacieho modelu, ktorý zahŕňal prípravný jazykový kurz a internátnu formu výučby. Schöbl sa zamýšľal aj nad postavením novousadlíkov prichádzajúcich z českých krajín, pričom ich cielený nárast („*kolonisaci*“) považoval vzhľadom na politický a hospodársky význam Košíc za nevyhnutný. V tejto súvislosti zdôraznil potrebu vybudovania vzdelávacích inštitúcií: „*...slovenská národní i střední škola v Košicích je i pro dítky českých úředníků, důstojníků a zřízenců do Košic přisazených nezbytnou nutností.*“ Generál Schöbl, so znalosťou reálneho stavu domácej armády a vojenských kapacít protivníka, nepatril medzi stúpencov prekročenia demarkačnej čiary s Maďarskom na konci apríla 1919. Tento krok v konečnom dôsledku spôsobil bolestné prerušenie integračného procesu Košíc v rámci československého štátu. Kronikárske záznamy košického zemského vojenského veliteľstva, písané v neskorších rokoch, opisujú evakuáciu vojenských úradov ako usporiadaný proces. Iný pohľad poskytol úradník Generálneho inšpektorátu československého vojska, ktorý ako očitý svedok konštatoval: „*Na 200 důstojníků vyjíždí zmateně z Košic a nikoho z nich ani nenapadne vzít pušku a jít do boje – on jest od zemského velitelství a to nebojuje.*“ Po nútenom presťahovaní ZVV do Žiliny v júni 1919 sa František Schöbl do mesta už nevrátil. Jeho armádna kariéra v Košiciach zostala v miestnom vojenskom velení dobre známa aj po rokoch.

23 František Schöbl (1868 – 1937) – rakúsko-uhorský a československý armádny veliteľ. Vyštudoval Vojenskú školu vo Viedni. Počas 1. svetovej vojny velil na Balkáne, Haliči a v severnom Taliansku. V januári – októbri 1919 zastával funkciu veliteľa Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko. Penzionovaný v roku 1923.

24 Národní archív Praha (ďalej NA), f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium (ďalej PMV), kart. 162, č. 42/N, správa prezídia MNO zo 7. 1. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 21 10.8.2025 9:06:45

Po oznámení jeho úmrtia 16. júla 1937 posádkové veliteľstvo na rozkaz ZVV usporiadalo pietnu spomienku, ktorej súčasťou bola aj zádušná omša v košickom dóme.[25]

Generál Radola Gajda[26] s minulosťou schopného legionárskeho veliteľa nevyhýbajúceho sa riskantným politickým krokom prevzal velenie 11. pešej divízie v Košiciach v októbri 1922. Jeho príchod sprevádzaný silnou odozvou na miestnej politickej scéne označil policajný riaditeľ Jaroslav Klíma za najdôležitejšiu udalosť mesiaca na východnom Slovensku. V meste Gajda zosobňoval politiku úzkeho prepojenia armády s československou verejnosťou, ktorá sa prejavovala rozsiahlymi spoločenskými aktivitami: od rekonštrukcie kúpeľov a vybudovania športového areálu cez podporu prvého ročníka košického maratónu až po prieskum Jasovskej jaskyne. Z oblasti Gajdovho politického aktivizmu poskytujú dokumenty Predsedníctva ministerskej rady informácie k jeho postojom týkajúcim sa osobnosti košického rímskokatolíckeho biskupa Augustína Fischera-Colbrie. Generál sa zaradil k tým československým politickým stranám a spoločenským organizáciám, ktoré spochybňovali štátnu lojalitu hlavy biskupského úradu požívajúcej však medzi košickou katolíckou verejnosťou širokú úctu. Dôvodom sa pre Gajdu stalo biskupovo odmietnutie účasti na slávnostnej akadémii v divadle pri príležitosti sviatku 28. októbra 1923 a naopak jeho prítomnosť na oslavách poľského národného sviatku „*v plném lesku*". Divízny veliteľ reagoval rozhodnutím nezúčastňovať sa spolu s dôstojníckym zborom žiadnej omše a cirkevných slávností, na ktorých by bol Fischer-Colbrie prítomný.[27]

V roku 1933 prevzal vedenie kroniky ZVV v Košiciach[28] jej tlačový dôstojník Karel Chyba. Strohé kronikárske zápisy oživil o portréty troch zemských veliteľov, pri ktorých neváhal využiť aj osobné skúsenosti. Prevelenie generála

25 VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany – prezídium, kart. 155, sign. 6314, správa F. Schöbla z 5. 3. 1919; tamže, kart. 156, sign. 6314, situačná správa por. Janíka z 29. 5. – 2. 6. 1919; VHA Bratislava, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1937, podkladové materiály.

26 Radola Gajda (1892 – 1948) – československý armádny veliteľ a politik. V roku 1917 vstúpil do československých (ďalej čs.) légií. V rokoch 1920 – 1922 študoval na Vysokej vojenskej škole v Paríži. V roku 1926 menovaný zástupcom náčelníka Hlavného štábu brannej moci. Po penzionovaní v roku 1926 vstúpil do Národnej obce fašistickej.

27 NA, f. PMV, kart. 249, sign. IV/Slov/1, č. 25457/22, správa policajného riaditeľa Košíc J. Klímu z 27. 11. 1922; NA, f. Předsednictvo ministerské rady, Praha (ďalej PMR), kart. 93, č. 491/118/S, správa Ministerstva školstva a národnej osvety zo 16. 1. 1925.

28 Kronikársky záznam z roku 1926 uvádza aj počet brancov z českých krajín povolaných do vojenských útvarov ZVV v Košiciach (11. a 12. pešia divízia, 2. horská brigáda). Počítalo sa s nástupom 14 223 nováčikov, z nich bolo 8536 „československej" národnosti (z toho 3411 z vlastnej oblasti a 4595 z oblasti ZVV Praha a Brno), 1366 Rusínov, 3602 Nemcov (z vlastnej

CSHR 1-2025 - text.indb 22 10.8.2025 9:06:45

Josefa Šnejdárka v januári 1933 hodnotil ako prelom v spoločenskom živote mesta. Z pozície predsedu šestnástich spolkov sa dovtedy pravidelne zúčastňoval podujatí kultúrneho, športového a charitatívneho charakteru. Najviac priestoru venoval Československému Červenému krížu, a to práve v čase nastupujúcej hospodárskej krízy a slabnúcich darcovských aktivít: „*Po této výpomocné stránce vděčí chudina Košic generálu Šnejdárkovi mnoho. Byl proto velmi populární.*“ Jeho nástupca generál Ludvík Krejčí nedoceňoval spoločenský rozmer svojej vojenskej funkcie ani význam komunikácie s košickou verejnosťou. Odmietol prevziať spolkové predsednícke funkcie po Šnejdárkovi a prijímanie civilných návštev obmedzil len na jeden deň v týždni. Kronikár pôsobiaci krátky čas ako jeho osobný pobočník poznamenal, že upravil chod úradu tak, aby mohol do svojej pracovnej kancelárie vstupovať priamo z bytu. Napriek len ročnému pobytu podľa zápisu v kronike generál Krejčí predsa zasiahol do česko-slovenskej spolkovej scény: „*Zemský velitel chodil jen do československé společnosti. Slovenský Národní klub stal se střediskem čs. elity. Mnoho vyšších důstojníků přistoupilo na přání zemského velitele za jeho členy*.“ Nového ducha a nové metódy priniesol do decembrových Košíc roku 1933 generál Lev Prchala. Jeho pobočníkom sa stal absolvent lesníctva Tomáš Korotva z Děčína, ktorý „*hodil se výborně k zemskému vojenskému veliteli, když jej doprovázel na hony*.“ Štátne sviatky a výročia sa pre generála Prchalu stali vhodnou príležitosťou k verejnej komunikácii zameranej na posilňovanie vnútornej stability štátu. Recepcie, ktoré usporadúval pri príležitosti narodenín prezidenta T. G. Masaryka, sa stali spoločenskými udalosťami, kde mali svoje zastúpenie rôzne občianske vrstvy, vrátane košických Maďarov. Prchalov prejav na bankete k 25. výročiu kňazského pôsobenia biskupa Jozefa Čárskeho by sme mohli považovať len za prejav úsilia udržiavať dobré vzťahy s vplyvnou postavou rímskokatolíckej cirkvi. O tri týždne neskôr, 28. septembra 1934, však Čársky slúžil pre československú verejnosť slávnostnú omšu k sviatku sv. Václava, v košickom dóme konanú vôbec po prvýkrát. Kronikár k tomuto posunu vo vnímaní rýdzo českého sviatku poznamenal: „*Doposud byl to svátek výlučně Čechů-katolíků v Košicích, kteří mají bohoslužby v postranním tzv. posádkovém kostele. Iniciátorem této změny byl voj. duchovní Josef Kozák*.“ Košické zemské vojenské veliteľstvo zaniklo v súvislosti s prijatím Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Evakuácia spisových materiálov, rodín armádnych príslušníkov aj ich bytových zariadení prebehla úspešne. Poslednú skupinu dvanástich dôstojníkov, rotmajstrov a ci-

oblasti 374, z oblasti ZVV Praha a Brno 3228), 8 Poliakov. VHA Bratislava, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1926.

CSHR 1-2025 - text.indb 23 10.8.2025 9:06:45

vilných zamestnancov zemského veliteľstva na čele s generálom Prchalom tvorili výhradne osoby českej národnosti.[29]

Výstavba bytových domov pre vojakov z povolania a rekonštrukcie armádnych objektov boli v meste predmetom podnikateľských záujmov aj českých stavebných firiem. Ubytovacie pomery vojenských gážistov v Košiciach štyri roky po ukončení vojny hodnotilo Ministerstvo národnej obrany za neudržateľné. Výrazná väčšina dôstojníkov bývala v kasárňach, niektorí velitelia útvarov dokonca vo vlastných kanceláriách. Pre dôstojníkov bolo nemysliteľné platiť 600-korunový mesačný prenájom za byt, pričom aj tých bol výrazný nedostatok. S výstavbou bytových domov pre vojenských gážistov sa začalo v polovici 20. rokov. Realizovalo ich buď mesto s pomocou štátom ručených pôžičiek alebo sa využila forma družstevného podnikania. Firma českého podnikateľa Aloisa Nováka sa podieľala v rokoch 1925 – 1927 na výstavbe rozsiahleho bytového komplexu v severnej časti mesta. Financovalo ho Stavebné bytové družstvo dôstojníkov a rotmajstrov.[30] Archívne pramene k téme výstavby a rekonštrukcie vojenských objektov sa vyskytujú vo fonde Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach a v kronike ZVV v Košiciach. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach zabezpečovalo od roku 1925 stavebnú službu pre obvod košického zemského veliteľstva. V rámci mesta jej podliehala Vojenská stavebná odbočka 11. Informácie o finančnom stave a kvalite vykonaných prác firiem získavala stavebná pobočka od technického oddelenia Okresného úradu v Košiciach a miestnej obchodnej a priemyselnej komory. Pri zákazke na výstavbu leteckých kasární v roku 1927 vyhodnocovala stavebná pobočka ponuky štyroch firiem výhradne z českých krajín. Firmu Alois Novák, ktorá v tomto období stavala študentský internát a prístavbu riaditeľstva štátnych železníc, vyhodnotila ako finančne silnú a technicky dobre vybavenú.[31] Staviteľ Alois Novák bol úspešný aj pri súťaži na výstavbu vozovne pešieho pluku č. 32 na Peštianskej ulici. Začiatkom 30. rokov pristúpila vojenská správa k postupnej rekonštrukcii všetkých kasárenských objektov. Keďže mesto Košice odmietalo realizovať na kasárňach udržiavacie práce, vojsko ich opravovalo na účet mesta

29 VHA Bratislava, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1932 – 1938.

30 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky – Archiv Ústavu T. G. Masaryka (ďalej AÚTGM), f. Tomáš Garrigue Masaryk (ďalej TGM) – Republika, kart. 383, sign. R-6-7/c, správa prednostu správneho odboru MNO J. Peška z 2. 11. 1922; PRIATKOVÁ, Adriana: Architektúra Košíc, s. 70–74.

31 Firmy Josef Dvořák a Jandl – Mlínek sa v Košiciach zameriavali na malé rodinné domy, chýbali im však skúsenosti s výstavbou vojenských objektov. Firma Františka Klímka z Nového Bohumína stavala v meste bytové domy pre vojenských gážistov, trpela ale finančnými problémami. VHA Bratislava, f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach, inv. č. 22, kart. 1, správa Vojenskej stavebnej odbočky 11 Košice zo 7. 7. 1927.

CSHR 1-2025 - text.indb 24 10.8.2025 9:06:45

formou zrážok z nájomného. Rekonštrukciu Veľkých a Malých jazdeckých kasární v Košiciach realizovala firma Václava Bartoša. Domáci staviteľ Hugo Kaboš sa zasa uplatnil pri opravách Veľkých delostreleckých kasární.[32]

Pre genealogické účely a presnejšiu identifikáciu príslušníkov československej armády českého pôvodu slúžiacich v Košiciach predstavujú vhodnú pomôcku druhopisy vojenských matrík uložené v osobnom fonde Teodora Bálenta (SNK-LA). Pplk. Bálent pôsobil v rokoch 1919 – 1932 ako vojenský evanjelický duchovný pre obvod posádkového veliteľstva, neskôr ZVV v Košiciach. Matriky obsahujú zápisy o sobášoch, úmrtiach armádnych príslušníkov a narodení ich detí, vrátane údajov o vojenskom zaradení, domovskej príslušnosti, menách a bydlisku rodičov. V knihe zomrelých sa nachádzajú aj záznamy štyroch neidentifikovaných vojakov, ktorí padli v bojoch s maďarskou boľševickou armádou v Kysaku a boli v roku 1929 exhumovaní do spoločného hrobu na miestnom cintoríne. Matrika zároveň obsahuje aj zápisy civilných osôb, z ktorých prevažnú časť tvoria štátni zamestnanci s pôvodom z Predlitavska.[33]

Polícia a četníctvo

Politicko-bezpečnostná a personálna problematika českých príslušníkov polície pôsobiacich v Košiciach je dokumentovaná vo fondoch ústredných štátnych orgánov: Ministerstva vnútra, jeho úradu vykonávajúceho vnútornú správu na území Slovenska Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej MPS), Predsedníctva ministerskej rady a Krajinského úradu v Bratislave. Časť situačných správ zasielal košický policajný kapitanát a policajné riaditeľstvo Kancelárii prezidenta republiky. V zakladateľskom období štátu boli tieto správy zároveň dostupné armádnym veliteľstvám so sídlom v Košiciach. Z českých verejných činiteľov pôsobiacich v metropole východného Slovenska sa zachoval osobný fond Josefa Kohouta, prvého hlavného mestského policajného kapitána v československých službách (Slovenský národný archív).[34]

32 VHA Bratislava, f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach, inv. č. 54, kart. 5, správa 4. odd. MNO z 28. 5. 1930; tamže, f. ZVV Košice, inv. č. 3, kart. 9, Kronika, r. 1927 – 1930.

33 SNK-LA, f. Teodor Bálent, sign. 7 E 23.

34 Kohoutov biografický portrét z „košického" obdobia s využitím jeho osobného fondu spracoval FICERI, Ondrej: Z Čecha Slovák – z monarchistu fašista: životné stratégie prvého československého hlavného policajného kapitána Košíc Josefa Kohouta. In: *Košické historické zošity*, 2021, roč. 31, s. 34–54. K činnosti policajného úradu počas Kohoutovho pôsobenia v rokoch 1919 – 1920 pozri fond Policajný kapitanát mesta Košice v Archíve mesta Košice (ďalej AMK).

CSHR 1-2025 - text.indb 25 10.8.2025 9:06:45

Josef Kohout, rodák z Prahy s nedokončeným právnickým vzdelaním, vstúpil do československej vojenskej služby so skúsenosťami nadobudnutými ešte pred prvou svetovou vojnou v rakúsko-uhorskej armáde. V decembri 1918 pôsobil nadporučík Kohout na Veliteľstve čs. vojsk na Slovensku ako vedúci jej žilinskej spravodajskej kancelárie. Prvá zmienka o Košiciach sa objavuje v jeho analytickej správe týkajúcej sa separatistickej akcie prešovského archivára Viktora Dvortsáka. Napriek niektorým bizarným aspektom vyhlásenia tzv. Slovenskej ľudovej republiky Kohout nepodceňoval účinnosť jej propagandistickej kampane, zameranej na vyvolávanie nedôvery medzi Slovákmi a Čechmi. Dvortsák mal podľa správy šíriť letáky smerujúce na slovenské územie prostredníctvom Košíc a Budapešti.[35] J. Kohout bol do funkcie hlavného mestského policajného kapitána v Košiciach menovaný výnosom ministra pre správu Slovenska Vavra Šrobára z 30. januára 1919. Po mešťanostovi a následne aj županovi Abovsko-turnianskej župy tak československá štátna moc obsadila tretiu kľúčovú mocenskú pozíciu v meste. Pôsobenie v Košiciach však pre Kohouta znamenalo aj výraznú finančnú záťaž, keďže musel čeliť vysokým životným nákladom a súčasne znášať nemalé reprezentačné výdavky vyplývajúce z jeho úradného postavenia. Jeho výhrady voči výške platu, ktorý mu určila košická mestská rada, boli preto opodstatnené. Upozorňoval na skutočnosť, že ako verejný činiteľ na zodpovednom poste poberal nižší plat než kapitán československej armády alebo „*na Slovensko komandovaný český úředník*“.[36]

Politicko-bezpečnostná agenda hlavného mestského kapitána Josefa Kohouta sa do obsadenia Košíc maďarskými boľševikmi v júni 1919 sústreďovala na udržiavanie verejného poriadku v podmienkach narastajúceho odporu miestneho obyvateľstva voči československej štátnej moci, elimináciu spravodajských a propagandistických aktivít zo strany republikánskeho aj komunistického Maďarska, ako aj na udržiavanie menovej stability v súvislosti s výmenou bankoviek. Kohoutova pôsobnosť v štátno-bezpečnostných záležitostiach však presahovala hranice mesta. V apríli 1919 napríklad vyslal dôverníka do komunistami ovládanej Budapešti a získané informácie následne postúpil spravodajskému referátu Zemského vojenského veliteľstva v Košiciach.[37] Napätie medzi maďarským obyvateľstvom Košíc a bezpečnostnými zložkami vyústilo v polovici marca 1919 do otvorených násilných stretov. Nadchádzajúce oslavy výročia maďarskej revolúcie vyhodnotili miestne politické a policajné orgány

35 VHÚ-VHA Praha, f. Velitelství skupiny pplk. Schöbla, kart. 1, č. 226/18, správa J. Kohouta z 18. 12. 1918.

36 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta z 23. 3. 1919.

37 VÚA-VHA Praha, f. VVVS, kart. 5, č. 287/19, správa J. Kohouta z 11. 4. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 26 10.8.2025 9:06:45

ako vysoko rizikové. Hlavný mestský policajný kapitán disponoval informáciami o pripravovaných nepokojoch na viacerých miestach Slovenska, ktorých cieľom bolo demonštrovať nesúhlas maďarského obyvateľstva s pričlenením územia k ČSR pred dohodovými veľmocami. Zabezpečenie verejného poriadku bolo zverené mestskej polícii, pričom Josefovi Kohoutovi boli pridelené jednotky vojenskej polície, 30. streleckého pluku a talianskych légií. Stručná rekapitulácia marcových udalostí v úradnom hlásení J. Kohouta uvádza, že zákaz verejných zhromaždení nerešpektovalo približne tisíc prevažne mladých účastníkov. Počas pacifikačného zásahu utrpeli dve osoby ľahké zranenia spôsobené príslušníkmi domáceho vojska. Nepokoj pri vyprázdňovaní Hlavnej ulice vystupňovalo správanie niekoľkých talianskych dôstojníkov, ktorí nerešpektovali ministerské a župné nariadenia o zákaze nosenia maďarských symbolov. Veliteľ 6. divízie generál Gaston Rossi sa od „barbarských scén" dištancoval a Kohoutovi oznámil, že ako človeku s humanistickým presvedčením sa mu pobyt v Košiciach sprotivil.[38] Eskaláciu napätia vyvolal incident z 17. marca, pri ktorom príslušníci 71. pešieho pluku strhli sochu uhorského honvéda. Po následnej konfrontácii boli československými vojakmi zastrelené dve civilné obyvateľky mesta.[39] Kohoutovo úradné stanovisko k priebehu týchto udalostí a k vlastnej úlohe v nich sa v dostupných archívnych fondoch nezachovalo.

Nedôveru medzi príslušníkmi talianskej vojenskej misie a československými civilnými úradmi, ktorá prerástla do názorových konfliktov, Kohout zaznamenal už po prevzatí velenia policajného kapitanátu. Vzhľadom na svoje neisté postavenie československého policajného úradníka v prostredí prevažne maďarského personálu uprednostňoval nezasahovanie do týchto sporov. Opatrnosť bola opodstatnená aj z hľadiska československých diplomatických záujmov počas prebiehajúcich mierových rokovaní v Paríži. Kohout svoje poznatky o negatívnom vplyve talianskeho dôstojníckeho zboru na politickú stabilitu miestnych pomerov zhrnul až v aprílovej správe pre župana Jána Sekáča a generálneho inšpektora armády Josefa Scheinera. Taliansky generál Rossi mal svojvoľne zasahovať do záležitostí civilnej administratívy a v miestnej maďarskej spoločnosti šíriť názor o možnom zachovaní uhorskej územnej integrity. Veliteľstvo 6. talianskej divízie realizovalo vlastnú politiku, čo sa prejavilo aj podporou požiadaviek účastníkov rozsiahleho štrajku v dňoch 14. – 19. februára

38 Objektívnosť podania týchto udalostí sa Kohout snažil podporiť argumentom, že hlásenia zostavovali maďarskí [podčiarknuté v origináli] úradníci z jeho úradu. SNA, f. MPS, kart. 271, č. 1286/19, správa J. Kohouta z 15. 3. 1919. Kohoutova správa sa zhoduje s obsahom jeho neskoršieho spomienkového textu KOHOUT, Jozef V.: Krvavé udalosti, s. 267–271.

39 SNA, f. MPS, kart. 271, č. 1286/19, správa vládneho referátu pre administratívne veci MPS z 26. 3. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 27 10.8.2025 9:06:45

1919. Talianski dôstojníci boli ubytovaní v rodinách známych svojím nepriateľským postojom voči československému štátu a zásadne navštevovali maďarské podniky, „*českých úplně opomíjejíce*“. Komunikácia s príslušníkmi vyšších spoločenských vrstiev žijúcich v Košiciach pre Kohouta nepredstavovala problém, čo sa mu podarilo využiť pri policajnej práci. Citlivé informácie o zmýšľaní dôstojníkov 6. divízie mal získavať priamo od príslušníčok miestnej maďarskej šľachty.[40]

Počas jarných mesiacov čelil košický policajný kapitanát problému, ktorý mohol spôsobiť vážne hospodárske škody a prehĺbiť už tak nepriaznivú sociálnu situáciu obyvateľstva. Na území východného Slovenska sa masovo začali objavovať bankovky opatrené kvalitne vyhotovenými falšovanými kolkami dovezenými z Maďarska. Policajný kapitán Kohout preto navrhol košickému županovi a úradu ministra Šrobára prijatie radikálnych opatrení, platných do zavedenia nových československých bankoviek. Činnosť falšovateľov, pašerákov kolkov a bankoviek, ako aj obchodníkov zapojených do týchto nelegálnych transakcií, mala podliehať stannému právu, čo v praxi znamenalo trest smrti. Neokolkované bankovky, zabavené podozrivým osobám, mali byť prechodne deponované na policajnom úrade, keďže ich šírenie z Maďarska a Poľska podporovalo nelegálne finančné aktivity. Kohoutovi sa prostredníctvom informátorov pôsobiacich v Maďarsku podarilo zaistiť osoby prepravujúce na Slovensko zariadenia na výrobu falšovaných kolkov. Po dôkladnom oboznámení sa s mechanizmom výroby a distribúcie falšovaných kolkov a bankoviek bol Kohout presvedčený, hoci mu chýbali priame dôkazy, že počiatky činnosti iredentisticky orientovanej kresťansko-socialistickej strany na východnom Slovensku podporovalo Maďarsko aj prostredníctvom takýchto finančných operácií.[41]

Po opätovnom obsadení Košíc v júli 1919 bol J. Kohout nútený podriadiť sa diktátorským právomociam Veliteľstva východnej armádnej skupiny, ktoré zasahovalo aj do bežnej policajnej agendy, vrátane povoľovania politických zhromaždení.[42] Pred parlamentnými voľbami v apríli 1920 začala košická radikálna ľavica uplatňovať taktiku narúšania činnosti konkurenčných politických strán a presadzovať požiadavku diktatúry proletariátu. Hlavný policajný kapitán Kohout preto navrhol veliteľovi východoslovenskej vojenskej oblasti, generálovi Félixovi Destremauovi, posilniť prítomnosť armády v meste a sústrediť vojen-

40 NA, f. PMV, sign. 225-1441-1, správa J. Kohouta z 27. 4. 1919; SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta z 28. 4. 1919.

41 NA, f. PMV, sign. 225-1441-1, správa J. Kohouta z polovice apríla 1919; SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta zo 7. 1. 1926.

42 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, inv. č. 14, kart. 10, č. 802P a č. 967P, správy J. Kohouta z 23. 8. a 27. 8. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 28 10.8.2025 9:06:45

ské aj policajné jednotky v okolí volebných miestností. Jeho návrhy však neboli pred prvými demokratickými voľbami v dejinách Košíc realizované. Popri maďarskej iredente sa eliminácia komunistickej ideológie, ktorá výrazne prenikala do radov sociálnodemokratickej strany, stala ďalšou bezpečnostnou prioritou kapitanátu. Podľa Kohouta prešli košickí sociálni demokrati na prokomunistickú platformu už v marci 1919. Kohoutove aktivity týkajúce sa priebehu kongresu prokomunistickej frakcie sociálnej demokracie zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi, konaného koncom júna 1920, zostali na úrovni monitorovania. Podujatie hodnotil ako prejav úplného oslabenia autority štátnej moci. Účastníkom, ktorí otvorene vystupovali proti československému vládnemu režimu, bola daná k dispozícii dvorana župného domu vyzdobená červenou zástavou so žltou hviezdou.[43] Politické hľadisko uplatnil Kohout aj pri posudzovaní požiadavky košickej odborovej organizácie zamestnancov kaviarní a hostincov na zavedenie pevne stanovenej prirážky k účtom namiesto dobrovoľného prepitného. Úrad policajného kapitána ako prvostupňová živnostenská vrchnosť túto formu tzv. morálneho štrajku odmietol s odôvodnením, že by mohla viesť k ďalšej podpore požiadaviek na socializáciu podnikov. Zamestnanecké vrstvy na východnom Slovensku vnímal Kohout ako výrazne ovplyvnené ideológiou III. internacionály.[44]

Pokles autority štátnej moci krátko po ukončení vojenského konfliktu s Maďarskom bol spôsobený aj pasivitou policajného kapitanátu. V meste sa opätovne voľne pohybovali osoby, ktoré počas existencie bývalej maďarskej boľševickej moci spolupracovali s jej orgánmi do takej miery, že preventívne opustili územie Československa. Udeľovanie povolení na pobyt aj týmto jednotlivcom vnímala časť maďarskej verejnosti ako prejav oslabenia akcieschopnosti československých bezpečnostných zložiek. Mestský kapitán Kohout pritom dôrazne navrhoval armádnemu veliteľstvu prijatie prísnych opatrení. Okrem eskorty na územie Maďarska navrhoval voči 3 500 osobám, ktoré začiatkom júla 1919 opustili mesto, uplatniť trestné stíhanie alebo internáciu. Problémy s pobytom cudzincov pretrvávali aj v nasledujúcom roku. Status politických utečencov mal byť dôvodom, prečo rezignovane pôsobiaci hlavný policajný kapitán nemohol zasiahnuť voči príslušníkom inteligencie prichádzajúcim z Maďarska.[45]

43 SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, správa J. Kohouta z 13. 4. 1920; NA, f. PMR, kart. 3196, č. 20391/20, správa J. Kohouta č. 650/1920Fk z 1. 7. 1920.

44 SNA, f. MPS, kart. 11, č. 5309/1920, správa J Kohouta z 19. 6. 1920.

45 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 11. p. divízie Košice, kart. 1, spravodajské hlásenie Veliteľstva 11. p. divízie Košice z 27. 7. 1919; VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, inv. č. 13, kart. 9, č. 140R, správa J. Kohouta z 25. 9. 1919; NA, f. PMR, kart. 3196, č. 26552/1920, správa J. Kohouta z 15. 8. 1920.

CSHR 1-2025 - text.indb 29 10.8.2025 9:06:45

Požiadavky československých politických a vojenských orgánov na radikálnu personálnu obmenu mestskej polície, prípadne na jej poštátnenie, sa začali objavovať už na jar 1919. Košický posádkový veliteľ generál H. Hennocque začiatkom apríla 1919 žiadal nahradenie príslušníkov mestskej polície prevzatých z predchádzajúceho maďarského režimu z dôvodu ich nepriateľských postojov voči československému štátu.[46] Sťažnosti na činnosť policajného kapitanátu začali narastať koncom roka 1919. Podľa hlásenia košického posádkového veliteľa podplukovníka Václava Šidlíka udržiaval hlavný policajný kapitán kontakty prevažne s maďarským spoločenským prostredím a navyše vydal cestovný pas osobe podozrivej z udržiavania kontaktov s Budapešťou.[47] Okresné četnícke veliteľstvo v Košiciach zdokumentovalo 20 prípadov, v ktorých boli úradníkmi policajného kapitanátu prepustené osoby zadržané četníckymi zložkami pre podozrenie zo spáchania trestných skutkov, ako boli neoprávnený pobyt, pašovanie, úžera, podvod či prostitúcia. Vládna moc sa ocitla v nepríjemnej situácii po tom, čo sa četnícka správa kompromitujúca pomery na kapitanáte stala predmetom interpelácie košických parlamentných poslancov z krídla radikálnej ľavice. Do tohto momentu neprejavovali výraznejší záujem o vyšetrenie situácie ani košický župan Pavel Fábry, ani bývalý pražský policajný riaditeľ Karel Křikava, poverený organizáciou policajnej služby na Slovensku. Minister pre správu Slovenska Ivan Dérer reagoval vydaním výnosu z 26. júla 1920, ktorým odvolal Josefa Kohouta z funkcie hlavného mestského kapitána. Týmto krokom sa začali niekoľkomesačné prípravné práce na poštátnenie košickej polície pod vedením Josefa Sládka, českého štátneho úradníka s právnickým vzdelaním. Potrebu zásahov do organizačného usporiadania a personálneho obsadenia polície potvrdili aj zistenia z inšpekčnej cesty bratislavského policajného riaditeľa Karla Slavíčka, uskutočnenej na prelome júla a augusta 1920. Tento skúsený policajný úradník hodnotil činnosť mestského kapitanátu negatívne z viacerých hľadísk. Výkon strážnej policajnej služby v meste zabezpečovala vojenská polícia, keďže príslušníci kapitanátu boli poverení kancelárskymi, inšpekčnými prácami alebo úlohami poľnej polície. Nepriaznivá bola aj národnostná štruktúra mestského policajného zboru. Medzi „Čechoslovákov“ boli zaradení hlavný kapitán, dvaja policajní inšpektori, jeden manipulačný úradník a desať detektívov, zatiaľ čo zvyšok z celkového počtu 136 zamestnancov tvoril prevažne maďarský personál so slabou znalosťou slovenského jazyka. Vzťahy hlavného kapitána Kohouta s veliteľom vojenskej polície i s miestnym četníckym veliteľstvom boli poznačené kompetenč-

46 SNA, f. MPS, kart. 269, č. 402/19, správa MPS zo 14. 4. 1919.

47 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – stará registratura (ďalej MV-SR), manipulačné obdobie (ďalej man. obd.) 1919 – 1924, kart. 173, sign. 8/66/9, č. 55324/19, správa MV z 12. 11. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 30 10.8.2025 9:06:45

nými a osobnými spormi. Vnútorné a vonkajšie podmienky pre radikálnu reorganizáciu košickej polície spoluvytváralo aj obyvateľstvo ovplyvňované iredentistickou a komunistickou propagandou, ako aj zastúpenie košických migrantov v radoch maďarskej armády a polície. Financovanie zo strany mestskej samosprávy nebolo postačujúce na plnenie základných úloh polície v oblasti štátnej bezpečnosti. Prípravné práce na poštátnenie košickej polície mali byť sprevádzané posilnením stavu bezpečnostnej stráže prostredníctvom presunom príslušníkov z Bratislavy. K. Slavíček vyhovel žiadosti hlavného kapitána o odklad jeho odchodu z funkcie. Josef Kohout sa usiloval vyhnúť tomu, aby bol jeho odchod spájaný s politickým tlakom zo strany prokomunistického krídla košickej sociálnej demokracie.[48] Materiály Ministerstva vnútra týkajúce sa vyšetrovania pomerov na mestskom kapitanáte neuvádzajú, že by dôvodom odvolania J. Kohouta boli korupčné praktiky. Niekoľko indícií však naznačuje, že korupčné správanie nebolo počas jeho pôsobenia neznámym javom. Poslanec parlamentu Heřman Tausik predložil na prezídiu Ministerstva vnútra viacero Kohoutových zásahov do prebiehajúceho vyšetrovania, pričom konštatoval, že „*v Košicích vládne úplatnost*." S ohľadom na nízku dôveryhodnosť tohto politika sú však jeho tvrdenia sporné. Jaroslav Klíma, ktorý prevzal vedenie policajného úradu na jar 1921, sa pred predstaviteľmi Ministerstva vnútra netajil úmyslom odstrániť korupčné praktiky zavedené počas Kohoutovej správy. Samotný Kohout reagoval na verejne vyslovené podozrenie z korupcie v júni 1920 podaním trestného oznámenia.[49]

Z ôsmich košických policajných riaditeľov pôsobiacich v medzivojnovom Československu zastávalo túto funkciu šesť českých vysokých úradníkov: Josef Sládek (poverený správou úradu), Jaroslav Klíma, Karel Slavíček, Vojtěch Dolejš, Čeněk Eis a Edmund Žák. J. Sládek prevzal dočasné vedenie košického policajného kapitanátu 10. septembra 1920. Rovnako ako ďalší verejní činitelia preložení do Košíc bol vzhľadom na bytovú krízu ubytovaný v hoteli. V Brati-

48 NA, f. PMR, kart. 3197, č. 23.607/20, správa prednostu administratívneho (ďalej adm.) oddelenia MPS Otta Eisensteina z 28. 7. 1920 a správa K. Slavíčka z 5. 8. 1920.

49 Počas porady na županskom úrade v júni 1920 uviedol železničný úradník Rudolf Vrecl, že židovské osoby, ktoré nadviazali kontakt s Kohoutom, prehlásili, že je dobrý človek, „ale veľmi drahý pán". V spomínanej sťažnosti košického okresného četníckeho veliteľstva sa nachádzajú zmienky o viacerých prípadoch, keď boli zaistené židovské osoby pôvodom z Haliče prepustené z mestského kapitanátu bez následného vyšetrovania. SNA, f. Josef Kohout, inv. č. 215, kart. 11, žiadosť J. Kohouta o súhlas mešťanostu Košíc na podanie trestného oznámenia proti R. Vreclovi pre ohováranie z 9. 6. 1920; NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 173, sign. 8/66/9, č. 35421/20, prípis MV z 15. 6. 1920 o podaní sťažnosti H. Tausika; NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921.

CSHR 1-2025 - text.indb 31 10.8.2025 9:06:45

slave zostala jeho manželka, ktorú tamojší mestský úrad plánoval vysťahovať z ich bytu. Podobný prístup bratislavský úrad uplatňoval aj voči novému veliteľovi stráže bezpečnosti Edmundovi Bradovi a niektorým českým strážnikom preloženým do Košíc. Tento nepríjemný incident riešil Sládek podaním trestného oznámenia.[50] Policajnému riaditeľstvu bolo pridelených 84 príslušníkov peších a jazdných zložiek na výkon strážnej služby. Josef Sládek ich hodnotil ako spoľahlivých, avšak bez praktických skúseností. Z tohto dôvodu požiadal o dočasné preloženie strážnikov z pražského policajného riaditeľstva, aby „*svým chováním a poučováním na zdejší mužstvo působili, jednak svými zkušenostmi přispěli k zdokonalení výcviku v praktické službě*.“[51]

Jedinou vážnou organizačnou skúškou pre Josefa Sládka, povereného vedením policajného kapitanátu, bol pokus ľavicovej frakcie sociálnodemokratickej strany o generálny štrajk v decembri 1920. Informáciu o pripravovaných nepokojoch získal od informátorov 12. decembra, deň pred ich vypuknutím. Čas potrebný na koordináciu ozbrojených zložiek – príslušníkov mestskej polície, četníctva a vojenskej posádky – ako aj na preventívne obsadenie štátnych úradov a strategických objektov, bol tak dôsledne využitý. Zásahové akcie v uliciach riadil nový veliteľ stráže bezpečnosti Eduard Brada, prevelený z Bratislavy. Komunistickí agitátori sa síce pokúsili zastaviť prácu vo viacerých priemyselných závodoch, no presvedčili len menšiu časť robotníkov. Demonštranti v počte približne 3 000 osôb boli z Hlavnej ulice rozohnaní. Pre trojicu prokomunistických košických poslancov Lajosa Surányiho, Gézu Borovszkého a Heřmana Tausika znamenal jednodňový pokus o generálny štrajk neúspech.[52]

Policajné riaditeľstvo v Košiciach bolo zriadené na základe vyhlášky ministra vnútra Jana Černého z 18. decembra 1920.[53] Ministerstvo však nepredpokladalo, že by jeho dovtedajší správca mal úrad viesť dlhodobo. Pri výbere kandidátov na funkciu košického policajného riaditeľa stavilo v prípadoch Jaroslava Klímu[54] (1921 – 1923) a Karla Slavíčka (1924 – 1927) na ich rozsiahle

50 NA, f. PMR, kart. 1168, č. 931/22, správa prednostu adm. oddelenia O. Eisensteina z 18. 9. 1920.

51 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/6, č. 9649/21, správa adm. oddelenia MPS z 25. 1. 1921; tamže, sign. 5/3/4/8, č. 33601/21, správa J. Sládka z 19. 3. 1921, správa Policajného riaditeľstva (ďalej PR) Praha z 18. 6. 1921.

52 NA, f. PMR, kart. 3197, č. 38214/20, správa J. Sládka zo 14. 12. 1920.

53 Zriadenie policajného riaditeľstva spomaľoval zdĺhavý proces schvaľovania rozpočtového úveru zo strany Ministerstva financií. Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha (ďalej AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky 1919 – 1947 (ďalej KPR 1919 – 1947), kart. 12, sign. D 9603/20, správa O. Eisensteina z 27. 9. 1920 s poznámkou odborového prednostu MV Bohumila Nováka.

54 Jaroslav Klíma (1879 – 1927) – český policajný úradník. Do štátnej služby nastúpil v roku 1903. V roku 1916 bol povýšený do hodnosti hlavného policajného komisára pri pražskom

CSHR 1-2025 - text.indb 32 10.8.2025 9:06:45

odborné skúsenosti z pôsobenia v policajnej službe C. k. miestodržiteľstva Kráľovstva českého.[55] Minister vnútra Jan Černý pri predložení návrhu na vymenovanie Jaroslava Klímu za hlavného policajného radcu povereného vedením Policajného riaditeľstva v Košiciach poukázal na zložitú politicko-bezpečnostnú situáciu na východnom Slovensku. V spoločenskej pamäti pretrvávali nedávne sociálne nepokoje v Krompachoch, ktoré si vyžiadali šesť obetí na životoch. Do náročnej riadiacej funkcie mal byť preto ustanovený „*velmi energický, samostatný, velmi zkušený policejní úředník se státně-policejní praksí*."[56] Za správcu Policajného riaditeľstva v Košiciach bol Jaroslav Klíma ustanovený výnosom prezídia Ministerstva vnútra zo 6. apríla 1921. Jeho prvou súkromnou adresou v meste bola Hlavná ulica č. 10, ktorá sa však nachádzala na opačnom konci než nové sídlo polície. Klíma si preto prenajal mestský byt susediaci s budovou policajného riaditeľstva na Hlavnej ulici č. 114, ktorý následne prepojil so svojím úradom. Stavebné úpravy realizovala firma českého podnikateľa Aloisa Nováka pod odborným dozorom architekta Rudolfa Breptu. V letných mesiacoch si Klíma s manželkou Juliou prenajímali vilu v prímestskej rekreačnej oblasti Bankov.[57] Po úvodnom oboznámení sa s pomermi v košickej polícii Jaroslav Klíma ocenil snahu svojho predchodcu o zabezpečenie nových priestorov v mestských vojenských kasárňach na Hlavnej ulici. Súčasne však konštatoval, že mu chýbala energia potrebná na budovanie policajného aparátu, ktorý s výnimkou stráže bezpečnosti označil za úplne dezorganizovaný a údajne poznačený korupčnými praktikami.[58]

Znalosť personálneho zázemia pražskej polície predstavovala pre Klímu významnú výhodu, ktorú dokázal na novom pôsobisku primerane využiť. Od Ministerstva vnútra požadoval príslušníkov, ktorí „*chtějí zde býti zařazeni, nereflektují vůbec ani na diety a chtějí vážně pracovati*." Takýchto českých úradní-

policajnom riaditeľstve. Po preložení z Košíc do Bratislavy v roku 1923 prispel výraznou mierou k realizácii výstavby nového sídla policajného riaditeľstva.

55 Náplňou práce hlavných komisárov pražskej štátnej polície Klímu a Slavíčka do vzniku Československa bolo aj sledovanie vedúcich českých politikov. Po úspešnom rehabilitačnom konaní sa osvedčili pri riadení policajných úradov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. KÁRNÍK, Zdeněk: Pražské policejní ředitelství, jeho Státní (politická) policie a její informátoři z řad občanstva v převratných dobách Velké války očima očistného Výboru pro prozkoumání policejního archivu v letech 1918–1920. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 247–256.

56 NA, f. PMR, kart. 659, č. 11.132/22, menovací návrh z 25. 2. 1921.

57 NA, f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium – státní policie a četnictvo (ďalej PMV – státní policie a četnictvo), man. obd. 1925 – 1930, kart. 1325, sign. VII/K/20/4, správy zástupcu prednostu adm. oddelenia MPS Vojtěcha Dolejša z 20. 2. 1923 a 6. 10. 1923.

58 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924. kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921.

CSHR 1-2025 - text.indb 33 10.8.2025 9:06:46

kov však v Košiciach údajne veľa nenachádzal. Do metropoly východu sa prihlásil policajný obvodný inšpektor Václav Špaček, ktorý predtým slúžil pod Klímovým velením na pražských Vinohradoch. Podobné problémy so služobným preložením ako on v tom čase zažívali aj ďalší členovia policajného zboru pôsobiaci v českých krajinách. Špaček neváhal prísť vypomôcť ako inštruktor stráže, avšak iba na prechodnú dobu, keďže v Prahe mal rodinu. Po príchode do Košíc sa však dozvedel, že bude slúžiť natrvalo. Policajný riaditeľ Klíma sa preto snažil aspoň o pridelenie diét, ktoré mali inšpektorovi zmierniť košickú „neobyčajnú drahotu".[59] Počas roku 1921 získalo košické policajné riaditeľstvo prostredníctvom výpomoci z Prahy strážnikov pre bezpečnostnú železničnú službu, spravodajskú službu, tvorbu registratúry a odborníka na daktyloskopiu. Niekoľko z týchto osôb vstúpilo na vlastnú žiadosť natrvalo do služieb miestneho riaditeľstva. Poverenie obvodného inšpektora Františka Uhlíka z Prahy vedením novozaloženého policajného komisariátu na košickom nádraží sa ukázalo ako správny krok k zvýšeniu bezpečnosti cestujúcich. Ovládal šesť jazykov, a preto jeho služby Klíma využíval aj pri vedení informačnej kancelárie pre cudzincov, ktorá zároveň plnila spravodajské úlohy. Podľa Karla Schleydera, povereného vedením Riaditeľstva štátnych železníc v Košiciach, sa až po nástupe J. Klímu skončili na nádraží a v jeho bezprostrednom okolí „*neblahé poválečné poměry*". O koncepčnej práci J. Klímu svedčí aj fakt, že už v roku 1923 sa košické policajné riaditeľstvo, konkrétne oddelenie pre evidenciu pobytu obyvateľov, stalo školiacim strediskom pre policajných úradníkov slúžiacich na Podkarpatskej Rusi.[60] Pražské policajné riaditeľstvo predstavovalo personálnu základňu pre úradnícke posily, ktoré prechodne pôsobili v Košiciach aj v nasledujúcich rokoch. Objavili sa však aj prípady opačného charakteru, keď z dôvodu vysokých nákladov na vyplácanie diét boli policajní úradníci odvolaní späť do Prahy.

Košické pôsobenie Jaroslava Klímu vyvolávalo vo verejnosti rôznorodé reakcie. Minister pre správu Slovenska Martin Mičura ocenil, že Klíma za krátky čas úspešne reorganizoval policajný úrad – zaviedol politickú a trestnú evidenciu, evidenciu cudzincov, zriadil odborné a jazykové kurzy pre príslušníkov

59 Klíma sa zmieňoval o sume 300 korún za mesačný prenájom bytu pre slobodnú osobu. NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921; tamže, sign. 5/3/4/9, č. 36791/21, list J. Klímu zo 7. 5. 1921.

60 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921; tamže, sign. 5/3/4/8, č. 33601/21, správa PR Praha z 18. 6. 1921; tamže, sign. 5/3/4/9, č. 60296/23, správa V. Dolejša z 24. 8. 1923; tamže, sign. 5/3/4/15, č. 38683/21, správa J. Klímu z 10. 5. 1921; tamže, sign 5/3/4/18, č. 20965/22, správa K. Schleydera z 28. 2. 1922; tamže, sign. 5/3/4/11, č. 31959/21, správa administrátora Civilnej správy Podkarpatskej Rusi Františka Bláhu z 18. 1. 1923.

CSHR 1-2025 - text.indb 34 10.8.2025 9:06:46

polície, zriadil daktyloskopické a fotografické oddelenie a zasahoval proti šíreniu protištátnej propagandy. Osvedčil sa tiež pri riešení mzdových sporov a v boji proti úžere.[61] Podľa ministra Mičuru mala negatívna kampaň komunistickej tlače prameniť aj z toho, že opatrenia prijaté Jaroslavom Klímom narúšali snahy o rozvrat sociálnodemokratických organizácií, ktoré komunistická strana dlhodobo uplatňovala na východnom Slovensku. Osoba košického policajného riaditeľa sa stala predmetom diskusie aj na zjazde Československej obce legionárskej v Bratislave v septembri 1923. Obvinenia týkajúce sa predraženej rekonštrukcie bytu na štátne náklady, povolenia vývozu starožitností do Maďarska, urážky prezidenta republiky či pohŕdania slovenským jazykom preverovalo Ministerstvo vnútra, pričom sa ukázali ako neopodstatnené alebo vykonštruované.[62]

Stav česko-slovenských vzťahov predstavoval pravidelnú tému situačných správ košického policajného riaditeľa adresovaných Ministerstvu vnútra a košickému županovi. Politicko-bezpečnostný prehľad z mája 1922 ponúka Klímov psychologizujúci výklad hlbších príčin nedorozumení a nedôvery medzi Čechmi a Slovákmi. Zodpovednosť za napäté vzťahy pripisoval rovnako obom „národným vetvám". Slovenská verejnosť si podľa neho utvárala komplexný názor na Čechov prevažne na základe nevhodného správania niekoľkých desiatok českých úradníkov v období po prevrate. Výrazná väčšina českých posíl však na Slovensko nastúpila na základe služobného príkazu alebo z idealizmu a odviedla tam záslužnú prácu. Obojstranné nezhody, prehĺbené dlhodobým vývojom Čechov a Slovákov v odlišných spoločenských a kultúrnych prostrediach, sa podľa Klímu prejavovali existenciou dvoch paralelných spoločenstiev: „*Mentalita tato s obou stran brání vzájemnému se sbližování, vzájemnému se ženění a uzavírá osud skoro neprodyšně jednu společnost od druhé způsobujíc, že Češi nenalézají zde svůj pravý domov a tíhnou v dů*[s]*ledku toho vždy do starého domova...*" Ako jeden z faktorov podporujúcich šírenie autonomistických myšlienok medzi obyvateľstvom východného Slovenska vnímal práve skutočnosť, že prítomnosť Čechov sa vnímala ako dočasná, čo bránilo vytváraniu trvalejších foriem koexistencie medzi oboma národnosťami. Zastúpenie Čechov a Slovákov na vyšších úradníckych pozíciách policajného úradu počas Klímovho pôsobenia signalizovalo postupný nárast slovenského personálu. V kategórii konceptných úradníkov bolo obsadených šesť miest, pričom polovicu z nich tvori-

61 NA, f. PMR, kart. 659, č. 11.132/22, návrh MV na menovanie J. Klímu ministerským radcom a policajným riaditeľom z 18. 3. 1922; NA, f. PMV, man. obd. 1925 – 1930, kart. 1325, sign. VII/K/20/4, správa M. Mičuru z 18. 11. 1921.

62 NA, f. PMV – státní policie a četnictvo, man. obd. 1925 – 1930, kart. 1325, sign. VII/K/20/4, žiadosť Čs. obce legionárskej z 10. 11. 1923.

CSHR 1-2025 - text.indb 35 10.8.2025 9:06:46

li českí zástupcovia – ministerského radcu J. Klímu dopĺňali policajní radcovia Stanislav Benda a Václav Vohlídal, ktorý zastával funkciu zástupcu riaditeľa.[63] Právnika V. Vohlídala, ktorý sa v krátkom čase dôkladne oboznámil s miestnymi pomermi, označil Klíma za oporu vedenia košickej polície. Kapitán justičnej služby S. Benda bol preradený na policajné riaditeľstvo z Divízneho súdu v Košiciach, kde sa osvedčil najmä pri vyšetrovaní prípadov vyzvedačstva.[64]

Nedostatok kvalifikovaného úradníckeho personálu musel riešiť aj Klímov nástupca, policajný riaditeľ Karel Slavíček. Sedem konceptných úradníkov zo systemizovaných pätnástich miest nedokázalo zabezpečiť pracovnú agendu rozšírenú o činnosť komisie pre kontrolu vysokých cien a vykonávanie cenzúry listových zásielok smerujúcich do Maďarska. Slavíček konštatoval, že pre štandardné fungovanie úradu pokrývajúceho štrnásť oblastí pôsobnosti je potrebných minimálne dvanásť právnikov. Geopolitická poloha Košíc, ich národnostná skladba a politická situácia mali predstavovať ďalšie argumenty v prospech vybudovania operatívnej štátnej polície s primeraným počtom kvalifikovaných zamestnancov. Jednou z možností riešenia bolo vyhlásenie verejného konkurzu na prijatie nových konceptných úradníkov, avšak tento krok očakávané posilnenie aparátu nepriniesol. Výpomoc preto očakával zo strany tradičného partnera – pražského policajného riaditeľstva. Práve v súvislosti s personálnymi záležitosťami sa Karel Slavíček stretol s prvými výraznejšími prejavmi presadzovania slovenských záujmov, opatrne formulovaných ministrom pre správu Slovenska. Napriek vážnym problémom s obsadzovaním úradníckych pozícií Jozef Kállay zamietol dvoch českých žiadateľov o policajnú službu s odôvodnením, aby sa uprednostnil slovenský dorast. V rozhovore s prednostom Kancelárie prezidenta republiky Přemyslom Šámalom Slavíček poukázal aj na oslabovanie autority centrálnej vlády zo strany slovenských županov. Navrhol preto, aby ministri vykonávali úradné rozhodnutia týkajúce sa slovenských záležitostí osobne, čím by sa upevnilo vedomie, že „*vláda jest v Praze*.“[65] Policajný riaditeľ Slavíček prejavoval záujem opustiť Košice a vrátiť sa do českých krajín už od jesene 1924. Korektné vzťahy s prednostom prezidentskej kancelárie Šámalom

63 NA, f. PMV, kart. 249, sign. IV/Slov/1, správa J. Klímu z 22. 5. 1922. Zoznam 199 českých a slovenských príslušníkov zboru stráže bezpečnosti v Košiciach z roku 1921 s uvedením ich domovskej príslušnosti je uložený v AMK, f. Magistrát mesta Košice, kart. 2355, č. VI.74979, zoznam Ústredného inšpektorátu PR Košice z 30. 11. 1921.

64 NA, f. MV-SR, man. obd. 1919 – 1924, kart. 159, sign. 5/3/4/9, č. 32117/21, správa J. Klímu zo 17. 4. 1921; NA, f. PMR, kart. 659, č. 12171/22, výťah z protokolu schôdze MR z 21. 4. 1922.

65 NA, f. PMV – státní policie a četnictvo, kart. 1325, sign. VII/K/24, správy K. Slavíčka z 19. 3. 1924, 20. 11. 1924 a 23. 4. 1926; AÚTGM, f. TGM – Republika, kart. 396, sign. R-12-2/c, záznam P. Šámala z 13. 5. 1924.

CSHR 1-2025 - text.indb 36 10.8.2025 9:06:46

sa snažil využiť pri obsadzovaní uvoľneného miesta policajného riaditeľa v Brne. Jeho prianiu „*po více jak 5 1/4 ročním působení na Slovensku vrátiti se tam, odkud jsem vyšel*“ však Ministerstvo vnútra nevyhovelo. V nasledujúcom období boli jeho organizačné schopnosti využívané výhradne na území východnej časti republiky.[66]

Vo fonde prezídia Ministerstva vnútra z obdobia pôsobenia Karla Slavíčka a jeho nástupcu Vojtěcha Dolejša (1927 – 1929) sa nachádzajú aj dokumenty týkajúce sa jednej z foriem získavania informácií o aktivitách opozičných politických strán a osôb podozrivých z protištátnej činnosti. Ak sa policajnému riaditeľstvu podarilo navýšiť mimoriadne výdavky určené na štátno-bezpečnostné účely, v praxi to zvyčajne znamenalo vyplácanie finančných prostriedkov osobám za poskytovanie dôverných správ. Slavíček obhajoval zvýšenie finančných prostriedkov argumentom, že na rozdiel od západnej časti republiky „*schází zde dostatečný počet zasvěceného státu oddaného živlu občanského, který by buď dobrovolně, nebo na požádání ochotně a bez náhrady informace poskytoval.*“ Napríklad v predvolebnom období na jeseň 1929 vyplatil košický policajný úrad šiestim informátorom celkovo 5 000 korún. Vojtěch Dolejš zároveň vysielal osoby získavajúce spravodajské informácie aj do zahraničia, predovšetkým do Maďarska.[67]

Edmund Žák, posledný český predstaviteľ vo vedení Policajného riaditeľstva v Košiciach (1935 – 1937), orientoval svoju činnosť na modernizáciu výzbroje a zvyšovanie mobility uniformovanej aj neuniformovanej zložky stráže bezpečnosti. Za nevyhnutné považoval zabezpečenie automobilov pre potreby kriminálneho a štátno-bezpečnostného oddelenia, pohotovostné výjazdy uniformovaného zboru i prepravu väzňov, osobitne v kontexte dynamického populačného rastu mesta a jeho formovania na významné obchodné a kultúrne centrum východného Slovenska. Potreba moderných prepravných prostriedkoch narastala aj v súvislosti s rozšírením kompetencií polície o hospodársku agendu a riadenie civilnej protileteckej ochrany.[68]

Fond Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach obsahuje popri úradnej korešpondencii Edmunda Žáka aj súhrnnú správu o činnosti košického policajného riaditeľstva za rok 1936. Jej súčasťou sú aj údaje o národnostnom zložení uniformovaného policajného zboru. Z celkového počtu 361 uniformova-

66 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, sign. T173/25, správa K. Slavíčka z 23. 1. 1925.

67 NA, f. PMV – státní policie a četnictvo, kart. 1325, sign. VII/K/24, správy K. Slavíčka z 24. 2. 1925, 31. 1. 1927 a 25. 3. 1927, správy V. Dolejša z 3. 3. 1928 a 24. 4. 1929, vyúčtovanie zálohy PMV pre PR Košice z 21. 10. 1929.

68 SNA, f. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach (ďalej KKP), kart. 20, sign. KKP-K.B.1-25, správy E. Žáka z 12. 10. 1936, 14. 10. 1936 a 21. 11. 1936.

CSHR 1-2025 - text.indb 37 10.8.2025 9:06:46

ných príslušníkov, slúžiacich v Košiciach a na pohraničných expozitúrach v Čani, Čope a Slovenskom Novom Meste, bolo 183 Slovákov a 178 Čechov. Prevažujúce zastúpenie príslušníkov slovenskej národnosti v poriadkovej službe už v druhej polovici 30. rokov nepredstavovalo výnimočný jav, pozoruhodná je však absencia osôb maďarskej národnosti. Žákovým nástupcom sa stal Gustáv Pongrácz (1937 – 1938), Slovák, ktorý nadobúdal profesionálne skúsenosti od českých policajných úradníkov pôsobiacich v Košiciach už od začiatku 20. rokov.[69]

* * *

Četníctvo – vojensky organizovaný strážny zbor poverený udržiavaním verejného poriadku a bezpečnosti – predstavovalo jeden z hlavných nástrojov presadzovania autority nového československého štátu na slovenskom vidieku a v menších mestách. Minister pre správu Slovenska Vavro Šrobár požadoval už zo svojho prvého sídla v Žiline urýchlené vyslanie 1 000 četníkov z českých krajín. Pražská vládna moc dokázal vyhovieť tejto požiadavke len spolovice. Prvé četnícke stanice v Prešporku, Nitre a Košiciach boli obsadené v polovici januára 1919. Zriadenie četníckych staníc so spoľahlivým mužstvom si naliehavo vyžadovali aj vojenské a civilné autority pôsobiace v Košiciach – zemské vojenské veliteľstvo, županský úrad a generál H. Hennocque. V Abovsko-turnianskej župe mali četnícke jednotky okrem potláčania kriminality zasahovať aj proti boľševickej propagande prenikajúcej z územia Maďarska.[70] V Košiciach sa postupne vytvorili tieto četnícke organizačné zložky: Exponovaný četnícky štábny dôstojník v Košiciach, Četnícke oddelenie Košice, Okresné četnícke veliteľstvo v Košiciach a na najnižšom stupni četnícka stanica, ktorej územná pôsobnosť zahŕňala niekoľko prímestských obcí.

Úrad Exponovaného četníckeho štábneho dôstojníka v Košiciach predstavoval v rokoch 1921 – 1929 organizačný medzičlánok medzi Zemským četníckym veliteľstvom pre Slovensko v Bratislave a piatimi četníckymi oddeleniami na území východného Slovenska. Túto funkciu postupne zastávali Rudolf Friedl, Ota Bláha a Václav Müller. Kvalifikačné listiny jednotlivých veliteľov sú uložené vo fonde Generálneho veliteľa četníctva v Prahe. Tento ústredný orgán plnil v medzivojnovom období najmä inšpekčnú a kontrolnú funkciu, pričom

69 SNA, f. KKP, kart. 20, sign. KKP-K.B.1-25, tlač *Činnosť policajného riaditeľstva v Košiciach za rok 1936*, zápisnica o prevzatí PR Košice G. Pongráczom z 1. 7. 1937.

70 SNA, f. MPS, kart. 269, č. 233/19, telegram Zemského četníckeho veliteľstva (ďalej ZČV) Bratislava z 15. 1. 1919; tamže, č. 388/19, správa PMV z 19. 1. 1919; tamže, č. 480/19, telegram ZVV Košice z januára 1919, telegram župana J. Sekáča z 27. 3. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 38 10.8.2025 9:06:46

v súčinnosti s prezídiom Ministerstva vnútra sa podieľal aj na riešení personálnych záležitostí četníckych dôstojníkov. Hodnotenia četníckych dôstojníkov uvádzané v kvalifikačných listinách reflektovali ich predpokladaný profesijný vývoj smerujúci buď k služobnému postupu, alebo k stagnácii. Rudolf Friedl (*1882), s domovskou príslušnosťou v Jindřichovom Hradci, slúžil v rakúskom četníctve od roku 1908. Hodnosť podplukovníka dosiahol počas výkonu funkcie Exponovaného četníckeho štábneho dôstojníka v Košiciach, ktorú zastával od januára 1921 do januára 1922. V služobnom hodnotení z obdobia košického pôsobenia, schválenom bratislavským zemským veliteľom Bohuslavom Knoblochom, bol klasifikovaný ako spôsobilý na výkon funkcie exponovaného štábneho dôstojníka v menšom územnom obvode, nie však na pozíciu zemského veliteľa. Písomné pokarhanie mu bolo udelené za pasívnu účasť na nočnej výtržnosti spojenej s konzumáciou alkoholu a za povrchné vybavovanie úradnej agendy.[71] Václav Müller (*1883), pôvodom z Terezína, pôsobil pred prvou svetovou vojnou na zemských četníckych veliteľstvách v Ľubľane a Ľvove. Ako nástupca Rudolfa Friedla vykonával funkciu exponovaného četníckeho štábneho dôstojníka až do zrušenia tejto organizačnej štruktúry v auguste 1929. Počas jeho dočasného služobného zaradenia v Olomouci (jún 1923 – jún 1924) bol vedením úradu v Košiciach poverený Ota Bláha.[72]

Súdnictvo

Proces prevzatia košických súdnych orgánov do správy nového štátu, spojený s transferom osôb z českých krajín, ako aj finančné záležitosti českých sudcov možno skúmať vo fonde Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska – organizácia súdnictva na Slovensku. Problematiku riešenia kritickej situácie súvisiacej s presunom českých súdnych zamestnancov na Slovensko v rokoch 1919 – 1920 zo strany príslušného ústredného štátneho orgánu, ako aj štatistické údaje o národnostnom zložení slovenských súdnych inštitúcií, obsahujú dokumenty fondu Ministerstvo spravodlivosti v Prahe.

Československá vládna moc na území Slovenska ponechala platný uhorský právny poriadok a súdnu sústavu prispôsobenú novým územným pomerom.

71 R. Friedl ukončil profesionálnu kariéru v r. 1936 vo funkcii vyššieho četníckeho dôstojníka pri štábe ZČV v Prahe. NA, f. Generální velitel četnictva, Praha, inv. č. 168, kart. 112, Friedl Rudolf; NA, f. PMV, kart. 76, sign. S/12, č. 13725/21, správa ZČV pre Slovensko z 25. 4. 1921.

72 V r. 1937 bol pplk. Müller menovaný do funkcie zemského četníckeho veliteľa v Bratislave. V četníckych službách Protektorátu Čechy a Morava pôsobil do roku 1941. NA, f. Generální velitel četnictva, Praha, inv. č. 168, kart. 142 Müller Václav.

CSHR 1-2025 - text.indb 39 10.8.2025 9:06:46

Mesto Košice si naďalej zachovalo postavenie sídla súdnej tabule, sedrie a okresného súdu. K personálnym zmenám na všetkých troch úrovniach súdnej správy pristúpila vládna moc až v máji 1919, pričom ich ukončila po druhom obsadení Košíc. Tento proces realizoval sudca Najvyššieho súdu v Prahe Jiří Hausmann, pridelený vládnemu referátu pre spravodlivosť pri úrade ministra pre správu Slovenska. Oneskorené prevzatie súdov bolo dôsledkom skutočnosti, že územný obvod košickej tabule výrazne presahoval demarkačnú líniu s Maďarskom. Hausmann odporučil Ministerstvu spravodlivosti s organizačnými zmenami počkať až na výsledky rozhodnutia parížskej konferencie o vytýčení československo-maďarskej štátnej hranice.[73] S neujasneným štátoprávnym postavením Košíc argumentovali maďarskí sudcovia pri rozhodovaní o vstupe do služieb československého štátu. Potvrdenie lojality sudcov a súdnych úradníkov voči československému štátu a schopnosť komunikovať v úradnom jazyku, overená vykonaním skúšky, patrili k nevyhnutným podmienkam, ktoré J. Hausmann uplatňoval v rámci personálnej politiky. Príchod českých pracovníkov sa uplatňoval v prípadoch, keď nedostatok personálu alebo prevažujúca neznalosť slovenčiny na niektorom z košických súdov spôsobovala závažné prevádzkové problémy. Organizačné zmeny realizoval hierarchicky, od košickej súdnej tabule až po okresné súdy.

Pri menovaní nového vedenia Súdnej tabule v Košiciach nebola personálna náhrada z českých krajín nutná, keďže Hausmann poveril vedením súdu Jána Ruttkaya, „*jediného uvedomělého Slováka celého gremia*“. Zo súdneho zboru, ktorý mal 18 členov, zložilo sľub vernosti Československej republike šesť sudcov pod podmienkou osvojenia si slovenského jazyka. Niekoľkým sudcom bola poskytnutá lehota na rozmyslenie. Prvou českou posilou preloženou na prezídium súdnej tabule v máji 1919 bol sudca Zemského súdu v Brne Leopold Sochor.[74] Výraznú zmenu služobného pôsobiska, ktorá sa začala v Sarajeve a vyústila do zaradenia na košický tabulárny súd, absolvovali dvaja vysokopostavení sudcovia pôsobiaci pri vrchnom zemskom súde a vláde Bosny a Hercegoviny. František Hanna, pôvodom z Valašského Meziříčí, a Jan Janečka, rodák z moravského Holešova, prejavili v marci 1919 záujem vstúpiť do československých justičných služieb. Obaja boli ochotní prijať akékoľvek zaradenie zodpovedajúce ich kvalifikácii, pričom žiadali len o zohľadnenie možnosti školského vzdelávania pre svoje deti. Po vydaní prezidentského dekrétu o ich menovaní za tabulárnych sudcov v VI. hodnostnej triede zložili služobnú prísahu v Košiciach

73 NA, f. PMR, kart. 3196, č. 304/19 a č. 436/19, správa Ministerstva spravodlivosti zo 16. 4. 1919 a správa vládneho referenta MPS pre spravodlivosť Ivana Dérera z 5. 5. 1919.

74 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 4, č. 2459, správa MS zo 7. 5. 1919, č. 2521, správa vládneho referátu pre súdnictvo MPS zo 17. 5. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 40 10.8.2025 9:06:46

začiatkom novembra 1919.[75] Kritériá výberu, ktoré Hausmann uplatnil pri menovaní predsedu hlavného štátneho zastupiteľstva pri súdnej tabuli, zostávajú nejasné. O funkciu sa uchádzal predseda Okresného súdu vo Vranove František Velesz, ktorý sa opieral o dvadsaťročnú prax v súdnictve a na prokuratúre a mal aj podporu Županského úradu v Trebišove. Napriek tomu bol za hlavného štátneho zástupcu vymenovaný brniansky prokurátor Hugo Minařík. Medzi jeho prvé povinnosti patrilo posúdenie odborných a jazykových schopností kancelárskeho personálu. Hoci z ôsmich úradníkov a sluhov len dvaja čiastočne ovládali „*nářečí zdejšího kraje, od spisovného jazyka velmi odlišného*", navrhol ponechať celý personál na pracovisku. Úsilie kancelárskych úradníkov osvojiť si základy slovenčiny malo byť podľa československej strany ocenené aj za cenu prechodného používania maďarčiny ako úradného jazyka.[76] Disciplinárna komisia pre nesudcovských úradníkov a sluhov pri košickom hlavnom štátnom zastupiteľstve, konštituovaná v septembri 1920, mala takmer výhradne české zastúpenie, pričom jej členovia boli „*vesměs Češi na Slovensku stabilisovaní*". Opačný pomer sa prejavil pri menovaní skúšobnej komisie pre jednotnú sudcovskú a advokátsku skúšku so sídlom v Košiciach v júli 1923. Menoslov tejto komisie vznikol na základe dohody medzi vedením košickej súdnej tabule a hlavného štátneho zastupiteľstva. Minister spravodlivosti Josef Dolanský pritom zdôrazňoval primárnu dôležitosť ovládania uhorských právnych predpisov. Medzi šiestimi členmi komisie sa preto nachádzal jediný Čech – hlavný štátny zástupca Josef Gregor, ktorý bol do tejto funkcie menovaný koncom roka 1921.[77] Medzi organizačné právomoci Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach patrilo aj menovanie súdneho kata pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V októbri 1920 bol „*mistrom popravčím*" menovaný dozorca pri košickej sedriálnej väznici František Koucký. Jeho rodinní príslušníci a snúbenica však toto povolanie považovali za neprijateľné, čo viedlo Kouckého k žiadosti o prepustenie. Súčasne navrhol ako svojho nástupcu väzenského dozorcu v Chuste, ruského legionára Jana Havlíka, pôvodom z pražského Karlína. Havlík mal do-

75 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 13, č. 4043, menovacie spisy F. Hannu a J. Janečku za marec – november 1919.

76 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 4, č. 2480, žiadosť F. Velesza z 3. 5. 1919, č. 2525, správa vládneho referátu pre spravodlivosť MPS zo 17. 5. 1919, správa H. Minařika z 24. 5. 1919.

77 Predsedom disciplinárnej komisie bol menovaný Minaříkov nástupca Otakar Klíma, jeho námestníkom Josef Gregor z košického štátneho zastupiteľstva, členmi sa stali tabulárni sudcovia Antonín Piťha, Jan Janečka, František Hanna a jediný Slovák F. Velesz. NA, f. Ministerstvo spravedlnosti, Praha (ďalej MS), kart. 766, sign. Slovensko 13, správa J. Gregora z 9. 11. 1921; tamže, sign. Slovensko 15, správa J. Ruttkaya z 20. 11. 1920 a prípis ministra J. Dolanského z 5. 7. 1923.

CSHR 1-2025 - text.indb 41 10.8.2025 9:06:46

statočnú kvalifikáciu, keďže sa zúčastnil ako pomocník viacerých vojenských popráv.[78]

Z desiatich sudcov Sedrie (krajského súdu) v Košiciach zložilo sľub vernosti československému štátu sedem, z ktorých päť ovládalo slovenčinu na veľmi dobrej alebo uspokojivej úrovni. Príkladom nekonfrontačného prístupu Hausmanna bolo predĺženie dovolenky maďarským sedriálnym sudcom pred ich penzionovaním kvôli dosiahnutiu vyššieho dôchodku, ako aj upozorňovanie na ich nepriaznivé sociálne pomery. Výnimočne súhlasil aj s prevzatím tých kancelárskych úradníčok a sluhov, ktorí neovládali slovenčinu a o zloženie prísahy vernosti požiadali až v septembri 1919.[79] Konečné rozhodovacie právomoci však patrili Ministerstvu spravodlivosti. Personálne pomery v košickej sedrii mal z hľadiska používania úradného jazyka čiastočne stabilizovať príchod českých sudcov a úradníkov, čo bola aj požiadavka slovenského predsedu súdu Aurela Vinczeho.[80] Českí sudcovia a kancelárski úradníci dočasne preložení na Slovensko, ktorí často opustili svoje rodiny v domovských sídlach, začali od júna 1919 dostávať finančné prídavky zodpovedajúce ich novému funkčnému zaradeniu. Táto výhoda sa v košickej sedrii uplatnila vo všetkých zamestnaneckých pozíciách – od riadiacich funkcií (štátny zástupca Zdeněk Holeček preložený z Prahy a Nitry), cez bývalých okresných sudcov (Ladislav Trpkoš z Vršovíc, Cyrill Sychra preložený zo Sobotky) až po kancelárskych úradníkov (Alois Navrátil z Kunštátu).[81] Po júli 1919 bolo vedenie Štátneho zastupiteľstva v Košiciach výhradne v českých rukách. Prvým československým štátnym zástupcom pri košickej sedrii sa stal Z. Holeček, pričom jeho námestníkom bol menovaný Metoděj Berla z pražského štátneho zastupiteľstva. Snaha o úpravu jazykových pomerov v úrade v prospech štátneho jazyka dosiahla také rozmery, že podľa sťažnosti predstaviteľov maďarskej komunity, ktorú v roku 1928 prezentoval prezidentovi Masarykovi britský novinár Seton-Watson, mal z jedenástich úradníkov košického štátneho zastupiteľstva ovládať maďarčinu iba jeden.[82]

78 NA, f. MS, kart. 766, sign. Slovensko 16, správy O. Klímu z 1. 12. 1920 a 13. 4. 1921.

79 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 13, č. 4040, správa J. Hausmanna z 20. 10. 1919.

80 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 10, č. 3473/19, správa J. Hausmanna zo 7. 8. 1919; tamže, inv. č. 7, kart. 13, č. 4040/19, správa A. Vinczeho z 25. 8. 1919.

81 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 12, č. 3909/19, žiadosti Z. Holečka, L. Trpkoša, C. Sychru, A. Navrátila zo septembra 1919.

82 SNA, f. MPS, organizácia súdnictva na Slovensku, inv. č. 7, kart. 8, č. 3169/19, správa J. Hausmanna z 13. 7. 1919; tamže, inv. č. 8, kart. 20, č. 36/20, správa Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach z 5. 1. 1920; AÚTGM, f. TGM – Republika, kart. 396, sign. R-12-3/d, správa R. Setona-Watsona z júla 1928.

CSHR 1-2025 - text.indb 42 10.8.2025 9:06:46

Opatrné postoje českých zástupcov na čele oboch košických štátnych zastupiteľstiev v otázke širšieho zapojenia občianstva do výkonu súdnej moci sa prejavili vo výsledkoch ankety Ministerstva spravodlivosti z apríla 1921. Týkala sa problematiky širšieho zastúpenia laických zložiek pri rozhodovaní v trestnom súdnictve. Hlavný košický štátny zástupca Otakar Klíma tento reformný návrh vyhodnotil ako výrazne predčasný, vzhľadom na rozsah triednej a národnostnej nenávisti, ako aj náboženskej nevraživosti, ktoré v spoločnosti pozoroval. Podľa košického štátneho zástupcu Josefa Gregora, absolventa Karlo-Ferdinandovej univerzity, základný problém spočíval v nedostatku politicky a kultúrne vyspelých osobností z radov slovenského obyvateľstva, ktoré nemalo za sebou desiatky rokov osvetovo-kultúrnej činnosti, akú mal ľud v Čechách a na Morave. V podmienkach východného Slovenska by preto bola prevaha sudcov-laikov maďarského a židovského pôvodu nevyhnutná.[83]

Štatistické údaje o národnostnom zložení zamestnancov súdov so sídlom v Košiciach nie sú v skúmaných archívnych dokumentoch dostupné. Približnú predstavu však poskytuje výnos Ministerstva spravodlivosti z januára 1920, ktorý reagoval na výrazný deficit jazykovo a odborne kvalifikovaných pracovníkov na slovenských súdoch. Na Slovensku bol systemizovaný (hoci v praxi nenaplnený) počet 402 sudcov a úradníkov na všetkých stupňoch súdov a štátnych zastupiteľstiev. V sudcovskom stave pôsobilo 72 Slovákov (18 %), 26 českých sudcov s predchádzajúcim pôsobením v Bosne a Hercegovine, 65 sudcov pridelených z českých krajín, pričom zvyšných 161 sudcov bolo maďarskej alebo nemeckej národnosti. Podľa hodnotenia Ministerstva spravodlivosti si slovenské súdy udržali vysokú odbornú úroveň len vďaka prvej, početne obmedzenej personálnej výpomoci z Česka a Bosny. Výrazne horšia situácia nastala v nasledujúcej fáze: „*Pokusy, aby řady těchto průkopníků byly sesíleny dobrovolníky, selhaly. Bylo nutno vyslati tam soudce a státní zástupce proti jejich vůli.*“ Vyskytli sa aj prípady, keď sudcovia určení na „neznáme“ Slovensko uprednostnili odchod zo služieb justície. Tomuto neželanému vývoju zabránilo až vládne uznesenie zakazujúce prijímať takýchto uchádzačov na iných ministerstvách. Ministerstvo spravodlivosti očakávalo personálne návrhy zo strany vedení vrchných zemských súdov a štátnych zastupiteľstiev v Prahe a Brne. Uprednostňovaní mali byť bezdetní sudcovia a tí, ktorí mali skúsenosti z viacerých pôsobísk, predovšetkým v národnostne zmiešaných oblastiach. Služobné povyšovanie sudcov vysielaných na Slovensko bolo jedným z nástrojov, ktorý mal nielen zmierniť dôsledky odlúčenia od domova, ale zároveň prispieť k nevyhnutnému

83 NA, f. MS, kart. 294, sign. Org 1, správa O. Klímu z 24. 4. 1921 a J. Gregora z 19. 4. 1921.

CSHR 1-2025 - text.indb 43 10.8.2025 9:06:46

zabezpečeniu integrity východnej časti republiky v oblasti justície.[84] Ďalší štatistický prehľad Ministerstva spravodlivosti z roku 1926 potvrdzoval zreteľný trend slovakizácie sudcovského stavu.[85]

Politické strany

Možnosti podrobného výskumu činnosti politických strán na miestnej a regionálnej úrovni závisia od zachovania registratúr oblastných organizácií, prípadne korešpondencie adresovane ústredným straníckym orgánom. V prípade košických pobočiek československých politických strán s početným českým členstvom však takéto pramene prakticky chýbajú. Fond Archív Českej strany národno-sociálnej (NA) uchováva len fragmentárny materiál.[86] Korešpondencia košického župného sekretariátu sociálnodemokratickej strany sa v ústrednom straníckom archíve v Prahe zachovala tiež len v zlomkovitom stave.[87] Z fondov mimokošických archívov možno k skúmanej problematike využiť predovšetkým správy Policajného riaditeľstva v Košiciach a miestnych politických úradov adresované ústredným orgánom štátnej správy v Prahe a Bratislave.

Konštituovanie miestnych organizácií Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej, Československej strany národno-socialistickej, Československej národnej demokracie a krátkodobo pôsobiacej, „prohradnej" Národnej strany práce prebiehalo predovšetkým za účasti osôb prichádzajúcich z českých krajín. Tieto strany si postupne rozširovali členskú základňu aj o (málopočetných) slovenských príslušníkov, zakladali záujmové a odborové organizácie a stali sa stabilnou súčasťou politického spektra. Pri založení miestnej

84 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, kart. 12, sign. D9603/20, výnos MS zo 14. 1. 1920.

85 Na čele 13 súdnych sedrií na Slovensku a Podkarpatskej Rusi stálo 6 Čechov, 6 Slovákov a 1 Rusín. Z počtu 433 ostatných sudcovských miest zastávali slovenskí sudcovia 109 pozícií, Česi 164, Rusíni 19, Maďari 108, Nemci 19 a Židia 14. Z počtu 57 sudcovských čakateľov bolo 6 Čechov, 38 Slovákov, 5 Rusínov, 6 Maďarov a 2 Nemci. NA, f. MS, kart. 294, sign. Org 3, správa MS z 15. 1. 1926.

86 Vo fonde sa napríklad nachádzajú fotografie námestníka košického starostu za československých socialistov Josefa Smrža, členov pridruženej odborovej organizácie Jednota zamestnancov čs. dráh a volebnej straníckej kancelárie z 20. rokov. NA, f. Archiv České strany národně sociální, Praha, inv. č. 601, kart. 40, inv. č. 661, kart. 41, inv. č. 2066, kart. 94.

87 Je venovaná predovšetkým personálnym záležitostiam z obdobia, keď župnú organizáciu sociálnych demokratov viedli slovenskí tajomníci Rudolf Minarik a Ľudovít Vydra. NA, f. Československá sociálně demokratická strana dělnická – Československá sociální demokracie, Praha, inv. č. 42 a 64, korešpondencia župného sekretariátu strany v Košiciach z r. 1928 – 1934.

CSHR 1-2025 - text.indb 44 10.8.2025 9:06:46

organizácie národnodemokratickej strany v máji 1920 stál okresný sudca Jan Šulc, pridelený Štátnemu zastupiteľstvu v Košiciach.[88] Silné zastúpenie českých národných demokratov vo vedení košických súdov a štátnych zastupiteľstiev (Jan Martinek, Josef Gregor, František Marek, Viktor Štumpf) do určitej miery kompenzovalo slabé volebné výsledky strany. Ich korešpondencia, zachovaná v osobných fondoch členov pražského straníckeho ústredia, sa sústredila predovšetkým na obsadzovanie pracovných pozícií v košických súdnych obvodoch.[89] Z ďalších českých straníckych predstaviteľov zasahoval do miestnej politiky a spolkového života v neskoršom období vysoký úradník košického riaditeľstva železníc Rudolf Wild.

Iniciátorom založenia košickej organizácie československej sociálnodemokratickej strany bol riaditeľ Komenského ústavu pre mladistvých, český novinár Edmund Borek. Nešlo o náhodu, že pobočka vznikla v období po odchode maďarských boľševikov, s ktorými spolupracovali aj miestni sociálni demokrati. Po Borkovej účasti na vojenskom obsadzovaní východného Slovenska a založení novín *Slovenský východ* predstavoval tento politický projekt jeho ďalšiu štátotvornú iniciatívu. Zameriavala sa predovšetkým na získavanie slovenských robotníkov pre československú demokratickú platformu. V úvodnom prejave na zakladajúcej schôdzi 24. augusta 1919 preto Borek zdôraznil okrem obhajoby odborových práv aj záujem o kultúrnu a národnostnú agendu. Tá mala podporiť odlúčenie slovenského členstva od maďarského vedenia sociálnej demokracie prepojeného s Budapešťou. Na schôdzi sa zúčastnilo približne 300 osôb, z ktorých polovicu tvorili Česi a zvyšok prevažne neorganizovaní Slováci. Za členov strany sa prihlásilo 15 osôb.[90] Postupné zbližovanie medzi československými sociálnymi demokratmi a ich maďarskými partnermi nastalo paradoxne až po založení pobočky Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ). Košickí komunisti takmer úplne odstránili z politickej mapy mesta historickú stranu maďarsko-nemeckej sociálnej demokracie.

Keď Edmund Borek vo februári 1920 opustil Košice, do funkcie svojho nástupcu v administratívnom výbore mesta navrhol obchodného zástupcu obuv-

88 SNA, f. MPS, kart. 11, č. 4329/20, správa starostu Košíc Vladimíra Mutňanského zo 16. 5. 1920.

89 Archiv Národního muzea Praha (ďalej ANM), f. Karel Kramář, inv. č. 241, kart. 8, listy J. Gregora z 15. 9. 1932 a 27. 2. 1933; tamže, inv. č. 448, kart. 12, list F. Marka z 13. 1. 1932; tamže, inv. č. 722, kart. 17, list V. Štumpfa zo 6. 3. 1931; ANM, f. Karel Domin, inv. č. 1670, kart. 13, list J. Martinka zo 4. 5. 1935.

90 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, kart. 18, č. 635jus., správa J. Kohouta z 24. 8. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 45 10.8.2025 9:06:46

níckej firmy Štěpánek, Heřmana Tausika.[91] Z hľadiska ďalšieho fungovania sociálnej demokracie nešlo o šťastné rozhodnutie. Aj vďaka Tausikovej aktivite sa totiž výrazná väčšina sociálnodemokratických organizácií na východnom Slovensku prihlásila k programu vznikajúcej KSČ. Pražský rodák Heřman Tausik (Hermann Taussig) bol jedným z mála českých politikov žijúcich v Košiciach, ktorí získali poslanecký mandát v parlamentných voľbách.[92] Politickú činnosť tohto ľavicového radikála počas jeho košického pôsobenia v rokoch 1920 – 1925 dokumentujú početné písomnosti policajných, politických a súdnych orgánov, uložené v archívnych fondoch orgánov vládnej moci, justície a bezpečnosti v Bratislave a Prahe. V počiatočnej fáze radikalizácie ľavicovej politickej scény v Košiciach nezohrával Tausik kľúčovú úlohu, keďže tento vývoj vychádzal primárne od miestnych predstaviteľov. Vedenie košickej sociálnodemokratickej organizácie sa hlásilo k ideám III. internacionály a podporovalo formovanie robotníckych rád, čo vyvolávalo vážne znepokojenie zo strany županského úradu. Sociálnodemokratickí poslanci z východného Slovenska, ako Géza Borovszky a Tausik, presadzovali zlúčenie československej a maďarsko-nemeckej strany s cieľom posilniť postavenie krajnej ľavice v straníckom vedení.[93] Tausikova verejná kritika a zosmiešňovanie sa zameriavali na široké spektrum vládnych politikov, predstaviteľov štátnej správy a verejných činiteľov, vrátane prezidenta T. G. Masaryka. Napriek svojej českej národnosti neváhal využívať aj demagogickú protičeskú rétoriku. Jeho konfrontačné vystupovanie voči vedeniu košického policajného riaditeľstva vyvolávalo nespokojnosť dokonca aj v radoch miestnych komunistov, keďže ich následne zasiahla represívna reakcia v podobe pribúdajúcich zatýkaní. Ženy a matky zatknutých komunistov ho s prosbami o pomoc vyhľadávali aj v jeho prenajatom byte na Dominikánskom námestí, kde býval s rodinou. Prvú žiadosť o vydanie poslanca Tausika na trestné stíhanie podalo Hlavné štátne zastupiteľstvo v Košiciach už koncom roka 1920. Po troch rokoch hlavný štátny zástupca Josef Gregor objasnil negatívne spoločenské dôsledky nečinnosti predsedníctva poslaneckej snemovne nasle-

91 Heřman Tausik (1878 – 1961) – český politik. Do Košíc sa prisťahoval s rodinou v roku 1919. V rokoch 1920 – 1925 pôsobil ako poslanec za sociálnodemokratickú stranu a KSČ. Člen výkonného výboru KSČ. Po prepustení z väzenia v roku 1925 pracoval ako úradník v tlačiarenskom podniku Melantrich. Počas 2. svetovej vojny bol väznený v koncentračných táboroch Terezín, Buchenwald a Dachau.

92 Do poslaneckej snemovne bol zvolený za ľavicové krídlo sociálnodemokratickej strany v apríli 1920 v prešovskom volebnom kraji. V rokoch 1934 – 1935 zasadal v poslaneckej snemovni úradník košickej železničnej správy, národný demokrat Theodor Eisenhamr v pozícii náhradníka. Riaditeľ meštianskej školy v Košiciach, sociálny demokrat Jindřich Nentwich bol zvolený v senátnych voľbách v rokoch 1929 a 1935.

93 NA, f. PMV, kart. 50, sign. IV/D/17, správa Otta Eisensteina (MPS) zo 16. 7. 1920.

CSHR 1-2025 - text.indb 46 10.8.2025 9:06:46

dovne: „*V posluchačích poslance Taussiga i v ostatním občanstvu vzbuzuje se domněnka, že poněvadž jest dovoleno beztrestně podobným urážlivým a na mnoze pobuřujícím způsobem mluviti, jsou i tyto výroky poslance Taussiga pravdivy...*“[94] Poslaneckej imunity bol zbavený v roku 1924 na základe viacerých trestných podaní štátnych zastupiteľstiev z územia východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Výkon ročného trestu odňatia slobody nastúpil v novembri 1925 vo väznici Plzeň-Bory. Tausikov svojrázny humor a spôsob verejného vystupovania si v Košiciach získali priazeň aj mimo komunistických kruhov. Upozornil na to aj policajný riaditeľ K. Slavíček: „*Zdejší československé kruhy dívaly se na něho jako na – budiž mi prominut tento výraz – ‚sympatický žižkovský originál' a po jeho zatčení nescházelo z české strany hlasů, které ho litovaly a kritisovaly, proč že byl zatčen.*“ Zmena atmosféry bola badateľná aj v rámci miestnej organizácie komunistickej strany. Na prvej verejnej schôdzi po jeho zatknutí sa hovorilo výlučne po maďarsky, zatiaľ čo počas Tausikovho pôsobenia nebola slovenčina výnimočná. Krátko pred prepustením z väzenia bolo bývalému poslancovi povolené prerušenie výkonu trestu na základe milosti udelenej prezidentom T. G. Masarykom. Do Košíc sa už nevrátil a ukončil aj svoju politickú činnosť. Košická sedria mu v roku 1928 uložila súhrnný trest odňatia slobody v trvaní 3 rokov a 4 mesiacov za ďalšie trestné činy, avšak na základe jeho žiadosti o abolíciu všetkých trestných konaní vedených proti jeho osobe sa výkon trestu neuskutočnil. Proti udeleniu abolície neúspešne vystúpil košický policajný riaditeľ V. Dolejš, ktorý argumentoval: „*Jest člověkem, který svým štvaním proti státu a jeho representantům zavinil desorientaci nejširších vrstev obyvatelstva a nahnal je do táborů stran výslovně nepřátelských.*“[95] Tausikova kauza, zdokumentovaná v rozsiahlych materiáloch ministerských archívnych fondov, predstavuje vhodný predmet štúdia viacerých aspektov právnej praxe a liberálnych slobôd v prvej Československej republike, najmä v oblastiach klasifikácie trestných činov, slobody prejavu a straty poslaneckého mandátu.

Primára košickej nemocnice Mikuláša Očenáška spájala s permanentným kritikom vládnej moci Tausikom spoločná dezilúzia zo spoločenskej reality. Na rozdiel od neho však Očenášek nikdy neprekročil hranice právneho poriadku ani princípy slušnosti. V medzivojnovom období sa politicky angažoval aj mimo rámec národno-socialistickej strany, za ktorú od konca 20. rokov pôsobil v mestskej samospráve. Výraznejšie sa politicky profiloval od roku 1923. Ako

94 NA, f. PMV, kart. 249, sign. IV/Slov/1, správa policajného riaditeľa J. Klímu zo 7. 6. 1923; NA, f. MS, kart. 1023, sign. VIk, správy Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach z 2. 4. 1924 a 6. 12. 1924, správa Štátneho zastupiteľstva v Košiciach z 19. 1. 1925.

95 NA, f. PMV, kart. 632, sign. 225-632-11, správa policajného riaditeľa K. Slavíčka z 2. 12. 1925, správy policajného riaditeľa V. Dolejša z 12. 12. 1927 a 28. 1. 1929.

CSHR 1-2025 - text.indb 47 10.8.2025 9:06:46

programový nestraník preferoval spolkovú platformu, ktorá združovala českých a slovenských verejných činiteľov na báze programu československého nacionalizmu. Mikuláš Očenášek porušil nepísané pravidlo, podľa ktorého „*v čelo každého spolku staví se Slovák*“, a z pozície predsedu Zväzu národného oslobodenia sa usiloval prispieť k odstráneniu straníckej roztrieštenosti na miestnej politickej scéne. Mal na to dobré predpoklady, keďže sa považoval za moravského Slováka s dobrými znalosťami slovenčiny. Jeho kritické články, inšpirované košickými pomermi a uverejňované v novinách národných demokratov *Samostatnost*, redakcia po istom čase prestala uverejňovať. Frustrácia z neuspokojivého presadzovania československých záujmov na východe republiky a z osobných útokov na jeho osobu ho viedla k úvahám o odchode z Košíc. „*Ale dokud jsem zde, nechci k maďarské radosti nechati té národní práce, kterou téměř 6 let s naprostým souhlasem největší části české a slovenské veřejnosti dělám.*“, písal pražskému redaktorovi a poslancovi Antonínovi Hajnovi.[96] V roku 1925 sa Mikuláš Očenášek zaradil medzi zakladajúcich členov košickej pobočky Národnej strany práce, ktorá združovala najmä príslušníkov liberálne orientovanej českej inteligencie. Informácie o formovaní tohto promasarykovsky orientovaného politického zoskupenia možno čerpať aj z korešpondencie hudobného pedagóga Edvarda Nademlýnského, vedúceho miestneho spevokolu Foerster. Niekoľko dní pred parlamentnými voľbami v novembri 1925 Nademlýnský o perspektívach strany uviedol: „*Zdejší organisace je velmi silná, po Bratislavě největší na Slovensku. Způsobuje to hlavně osobnost Dr. M. Očenáška, který je v Košicích a okolí velmi oblíben, při tom je výtečný řečník a známý pracovník kulturní. Základ organisace dala organisace berního a finančního úřednictva, která celá přešla do N. P. K nim se pak přidružovali lidé jsoucí dosud bez stran a lidé, jimž Dr. Očenášek byl směrodatnou osobou.*“ Parlamentné voľby sa pre Národnú stranu práce skončili neúspešne; Očenášek nezískal poslanecký mandát ani v druhom skrutíniu. Hoci v meste pôsobilo relatívne veľa príslušníkov českej inteligencie a štátnych zamestnancov, ich počet nepostačoval na zabezpečenie volebných ziskov pre tri ľavicovo orientované demokratické strany. Vo svojom liste brnianskemu sociológovi Arnoštovi Bláhovi Očenášek reflektoval povolebnú skúsenosť aj v kontexte vzťahu medzi angažovanosťou intelektuála a masovou politickou stranou: „*...dávám přednost politické straně, skutečnému politickému vlivu a skutečné naději na uplatnění v činnosti legislativní před pouhou stolovou společností.*“ Východisko pre realizáciu svojich politických ideí napokon predsa len našiel v prostredí etablovaných politických strán.[97]

96 ANM, f. Antonín Hajn, inv. č. 1252, kart. 25, listy M. Očenáška zo 6. 1., 7. 10. a 29. 12. 1924.

97 AÚTGM, f. Arnošt I. Bláha, inv. č. 1020, kart. 27, listy E. Nademlýnského z 19. 10. a 11. 11. 1925; tamže, inv. č. 1029, kart. 27, list M. Očenáška z 10. 12. 1925.

CSHR 1-2025 - text.indb 48 10.8.2025 9:06:46

Výrazné zisky opozičných politických strán vo voľbách do košického mestského zastupiteľstva si vyžiadali užšiu spoluprácu československej ľavice a pravice pri presadzovaní vlastných politických záujmov. Povolebné koaličné rokovania sa sústreďovali najmä na kľúčovú otázku voľby starostu mesta a jedného z jeho námestníkov. Vo fonde Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach sa zachovali zápisnice z diskusií štátotvorných politických subjektov k tejto agende z rokov 1932 a 1937. Súčasťou rokovaní z volebného roku 1932 bola aj otázka, či má funkciu starostu zastávať český alebo slovenský zástupca. Československých národných socialistov na rokovaniach zastupoval úradník riaditeľstva košických železníc Josef Smrž, dovtedajší prvý námestník starostu. V podmienkach prebiehajúcej hospodárskej krízy považoval za prioritné odborné predpoklady kandidáta na vedenie mesta. „*Je neštěstí, že nemáme schopných lidí,*“ konštatoval a ako vzor komunálnych politikov uviedol pražského primátora Karla Baxu a starostu Hradca Králové Františka Ulricha. Za starostu bol napokon zvolený riaditeľ Slovenskej banky Milan Maxoň, funkciu prvého námestníka zastával sociálny demokrat, český architekt Václav Janoud. Ten si svoju pozíciu udržal aj po mestských voľbách v roku 1937, v ktorých proti nemu kandidoval taktiež zástupca ľavice Mikuláš Očenášek z radov národných socialistov. Podporu občianskych strán československého bloku však nezískal.[98]

Jednou z foriem, ktorými vládna moc presadzovala štátne záujmy v zastupiteľských zboroch, bolo menovanie časti ich členov z radov odborníkov, predovšetkým príslušníkov tzv. štátotvorných politických strán. Košický stavebný podnikateľ Bedřich Minářů sa politicky angažoval v Československej strane národno-socialistickej. V roku 1930 bol na odporúčanie ministra vnútra Juraja Slávika, bývalého košického župana, vládou menovaný ako odborník do zastupiteľstva Slovenskej krajiny. Ministerstvo vnútra sa opieralo aj o stanovisko košického okresného úradu, podľa ktorého by jeho členstvo prinieslo krajinskému zastupiteľstvu „*pilného a obratného odborníka a východní Slovensko dobrého a svědomitého pracovníka*.“ Minářů túto funkciu zastával aj po následných krajinských voľbách.[99]

98 SNA, f. KKP, kart. 3, sign. KKP-K.B1-10, zápisnice z porád československých politických strán v Košiciach z apríla – júna 1932 a apríla 1937; tamže, kart. 43, sign. KKP-K.B3-15, správa prednostu KKP Václava Bláhu z 30. 6. 1937.

99 NA, f. PMR, kart. 601, č. 5482/1709/2/35, správa ministra J. Slávika z 21. 2. 1930, výťah z protokolu schôdze MR z 20. 7. 1935.

CSHR 1-2025 - text.indb 49 10.8.2025 9:06:46

Bankovníctvo

Fondy archívov centrálnych bánk Českej a Slovenskej republiky obsahujú dokumentáciu týkajúcu sa činnosti košických pobočiek českých bankových inštitúcií, vlastníckych podielov týchto bánk v miestnych ekonomických a bankových subjektoch, bankových budov a personálií českých bankových úradníkov.

Bankový úrad Ministerstva financií (od roku 1926 Národná banka československá) vykonával funkciu štátnej emisnej banky na území východného Slovenska prostredníctvom svojej filiálky v Košiciach. V zakladateľskom období bola organizačná a personálna stránka fungovania košickej pobočky výrazne v českej réžii. Prvými prednostami v československých službách (až do roku 1934) boli osoby pochádzajúce z českých krajín: Josef Michálek, Bohumil Lorek, Eduard Čáp a Josef Rohlíček. Fond Národnej banky československej obsahuje dokumenty o činnosti pobočky za roky 1919 – 1938. Košická filiálka sídlila od svojho vzniku na Bercsényiho ulici, rovnako ako jej predchodkyňa – pobočka Rakúsko-uhorskej banky. Na jar 1919 tvorila organizačný medzičlánok medzi pražským ústredím a filiálkami bývalej Rakúsko-uhorskej banky na maďarskom etnickom území, ktoré dočasne obsadilo československé vojsko, a krátko nato aj maďarská boľševická armáda. Po opätovnom nastolení československej štátnej moci v Košiciach filiálka bankového úradu v správe z 20. augusta 1919 hodnotila miestne platobné pomery nasledovne: „*Obíhá zde mnoho bankovek s nepravým kolkem a zejména mnoho dvoukorunových bankovek, tzv. bolševických. Naproti tomu ale zdráhají se namnoze zdejší obchodníci přijímati nové státovky, neboť je zde rozšířeno mnoho klamných pověstí.*“[100] Prvoradou úlohou Bankového úradu Ministerstva financií po jeho zriadení v marci 1919 bolo zabezpečenie menovej odluky. V dokumentoch administratívneho oddelenia týkajúcich sa správy obehu platidiel sa nachádza údaj, že v obvode Finančného riaditeľstva v Košiciach prebehla po 28. októbri 1920 dodatočná výmena neokolkovaných bankoviek. Z obehu boli stiahnuté bankovky v celkovej hodnote 9 miliónov korún.[101]

Materiály fondu týkajúce sa bankovej budovy dokumentujú stavebné úpravy a prenájom služobných bytov určených najprv pre zamestnancov bankovej

100 Košická filiálka Bankového úradu Ministerstva financií (ďalej BÚMF) začala svoju činnosť 25. 8. 1919. Dovtedy BÚMF spolupracoval s bývalým košickým riaditeľom Rakúsko-uhorskej banky Juliusom Zobelom. Archiv České národní banky Praha (ďalej AČNB), f. Národní banka československá (ďalej NBČ), sign. 1525/1, korešpondencia za marec – august 1919.

101 AČNB, f. NBČ, sign. 947/2, správa Generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko z 30. 7. 1925.

CSHR 1-2025 - text.indb 50 10.8.2025 9:06:46

pobočky, neskôr aj pre ďalšie kategórie štátnych zamestnancov. Technické posudky a vyhodnocovanie cenových ponúk v rámci rekonštrukčných prác v 20. rokoch vykonával, podobne ako pri iných českých bankových pobočkách, architekt Václav Janoud. Pri posudzovaní ponúk košických firiem na rekonštrukciu budovy v apríli 1928 zohľadňoval aj nacionálne a sociálne hľadiská: „*Vzhledem k tomu, že fa Kaboš* [košická stavebná firma Ing. Hugo Kaboš – pozn. a.] *jest plně zaměstnána pracemi zákazníků maďarské národnosti a fa Ing Novák jako druhá nejlevnější firma jest téměř bez práce a propouští dělnictvo přimlouvám se za to, aby stavitelské práce byly zadány firmě Ing. Novák za upravený obnos...*“ Stavebná správa Národnej banky československej posudzovala ponuky na rekonštrukčné práce aj s ohľadom na cenovú úroveň v Prahe a smerom ku košickej filiálke systematicky presadzovala úsporné opatrenia. V uvedenom prípade však k tlaku na znižovanie nákladov nedošlo. V dokumentácii k rôznym stavebným úpravám sa nachádzajú cenové ponuky aj od košických českých firiem V. A. Skokan, Alois Novák a A. Kratochvíl. Architekt Václav Janoud, pôsobiaci v Košiciach od roku 1919, je zároveň autorom posudku, týkajúceho sa umiestnenia zamýšľaného nového sídla pobočky NBČ. Na základe regulačných plánov mesta odporúčal v auguste 1926 situovať novostavbu na Rákocziho triedu, kde sa predpokladala výstavba viacerých verejných budov – pošty, župného domu a policajného riaditeľstva. K otázke výstavby novej budovy sa košická filiálka Národnej banky československej vrátila po desiatich rokoch. Alois Novák, poverený technickým posudzovaním stavebných projektov pobočky, vo svojom hodnotení označil ďalšiu adaptáciu existujúceho objektu za neperspektívnu vzhľadom na vysoké stavebné náklady a posun urbanistického rozvoja mesta severným smerom. Napriek tomu pražské ústredie banky preferovalo pokračovanie rekonštrukčných prác. Dokumentácia k prenájmu bytov v budove na Bercsényiho ulici obsahuje aj údaje o pôvode a sociálnej situácii niektorých žiadateľov z radov českých štátnych zamestnancov. Sudca Josef Blažek, otec dvoch gymnazistov, musel v dôsledku odstúpenia československého územia Maďarsku urýchlene riešiť svoj pracovný pomer, ktorý úzko súvisel aj s otázkou bývania. V liste adresovanom vedeniu Národnej banky československej 28. novembra 1938 uviedol dôvody svojej žiadosti o čiastočné vrátenie nájomného: „*Výrokem arbitrážní komise vídeňské byly Košice přiřčeny Maďarsku. Jako Čech byl jsem nucený z Košic se vystěhovat do Prešova, svého dosavadního úředního působiště, neboť byl jsem jen přidelený služebně k vrchnímu soudu. Vystěhoval jsem se 4. listopadu 1938.*“[102]

102 AČNB, f. NBČ, sign. 979/1, korešpondencia za r. 1919 – 1938.

CSHR 1-2025 - text.indb 51 10.8.2025 9:06:46

Vo fonde Národnej banky československej sa nachádzajú aj personálne statusy – tlačené evidenčné knihy zamestnancov s menoslovom a funkčným zaradením pracovníkov košickej pobočky za roky 1919 – 1938.

Fond Banky československých légií uložený v Prahe obsahuje dokumenty týkajúce sa snáh pôvodcu o afiláciu s Košickou úvernou bankou a Košickou ústrednou bankou v rokoch 1922 – 1925. Obe košické banky prejavovali záujem o rozšírenie svojich zahraničných obchodov prostredníctvom niektorého z veľkých bankových domov. Pražská centrála v danom období zvažovala, či v Košiciach zriadi vlastnú filiálku, alebo využije partnerstvo s niektorým z miestnych peňažných ústavov, ktoré mali znalosti lokálneho ekonomického prostredia.[103] Situačné správy riaditeľa košickej pobočky Banky československých légií Stanislava Pejřila z polovice 30. rokov sú síce stručné, no zároveň poukazujú na význam sociálneho kapitálu, ktorý prispieval k zbližovaniu záujmov miestnych maďarsko-židovských podnikateľov a českého bankového domu. Pre pražské ústredie zároveň vysvetľoval príčiny problémov pri poskytovaní úverov v pokrízovom období: „*Zdůrazňuji, že nevadí nám ani tolik konkurence jako nynější hospodářský stav na východě republiky, kde v přítomné době není co financovati... Pokud se vyskytne něco, co za něco stojí, vrhnou se na to všechny. Na příklad Živnobanka kvůli úvěru pro fu Eduard Weiser Košice poslala k němu ředitele filiálky z Ústí n/L. p. Šmidta, ktorý se osobně zná se šéfy firmy jako býv. zástupce řed. fil. Košice.*“ V oblasti stavebného podnikania považoval Pejřil firmu Alois Novák za jednu z dvoch významnejších a bonitných košických spoločností, ktorým mohol byť povolený úver. Situáciu v priemysle však hodnotil pesimisticky. V košických magnezitových závodoch, patriacich do koncernu Živnostenskej banky, prebiehala výroba na minimálnej úrovni a zisk nebol zaznamenaný ani v spoločnosti Mlyn Čaňa, financovanom Českou priemyselnou bankou. Z českých klientov poskytla košická filiálka Legiobanky v roku 1936 kontokorentný úver firme námestníka starostu Václava Janouda a výrobcovi huslí Antonínovi Gallovi, ktorý prevádzkoval dielňu na Mäsiarskej ulici.[104]

Dokumentácia k sídelnej budove košickej filiálky Českej priemyselnej banky na Hlavnej ulici je uložená v rovnomennom fonde pražského bankového archívu. V druhej polovici 20. rokov vedenie pobočky uvažovalo o stavebnej modernizácii sídla alebo o výstavbe novej budovy, aby tak mohlo obstáť v konkurencii s Košickou sporiteľňou a pobočkami ostatných českých bánk. Pražské ústredie presadilo prvú alternatívu. Filiálka prenajímala byty v sídelnom kom-

103 AČNB, f. Banka československých legií v Praze, sign. 205/1.

104 Archív Národnej banky Slovenska, f. Banka československých légií, Praha, inv. č. S0-000-086270, správy S. Pejřila z 15. 12. 1935 a 14. 10. 1936.

CSHR 1-2025 - text.indb 52 10.8.2025 9:06:46

plexe tak chudobným nájomníkom pod ochranou bytového zákona, ako aj solventným osobám. Korešpondencia pobočky preto môže poslúžiť aj pri štúdiu mestskej bytovej otázky v období hospodárskej krízy.[105] Proces likvidácie košickej filiálky po prijatí Viedenskej arbitráže riadila v spolupráci s pražskou centrálou afilovaná Uhorsko-česká priemyselná banka Budapešť. Aktíva filiálky sa tak nemali dostať do vlastníctva niektorej z maďarských bánk. Situačná správa posledného riaditeľa pobočky J. Hrušku z 8. novembra 1938 zachytáva silnejúci tlak maďarských vojenských úradov na vysťahovanie cudzích štátnych príslušníkov, čo výrazne sťažovalo zamestnancom likvidačné práce: „*V posledních dnech pravdepodobně na pokyn z vyšších míst došlo k revizi těchto lhůt, které byly zkráceny většinou na 3 dny, ale v mnoha případech také jen na 6, 12 nebo 24 hodin. Jako důvod se uvádí, že československé státní dráhy vysílají do Košic nyní už dostatečný počet vagonů, takže prý každý má možnost se vystěhovat ihned a bez zbytečných průtahů.*“ Nehnuteľnosti klientov, ktorí museli mesto opustiť, mienil riaditeľ odovzdať do správy miestnych advokátov. Budovu sídla na Fő utcza mal prevziať právny zástupca banky, advokát Alexander Darvas.[106]

Živnostenská banka predstavovala v medzivojnovom Československu najväčšiu českú nacionálnu obchodnú banku. V súvislosti s mestom Košice uschováva fond Živnostenská banka v Prahe dokumenty k činnosti košickej filiálky, procesu jej likvidácie v rokoch 1938 – 1939, bytovým pomerom úradníkov a personálie. Pravdepodobne prvá poprevratová finančná operácia Živnostenskej banky súvisiaca s Košicami prebehla koncom januára 1919. Uskutočnila sa v chaotických pomeroch po rozpade monarchie, ktoré súkromným korporáciám komplikovali komunikáciu s vlastnými spoločnosťami na území nástupníckych štátov. Generálne riaditeľstvo Košicko-bohumínskej železnice v Budapešti poverilo banku vyplatením sumy 4 milióny korún pre košickú pobočku na mzdy úradníkom a zamestnancom. Vedenie Živnobanky platbu realizovalo, a to napriek tomu, že z Budapešti bola prevedená na pražský účet len menšia časť peňazí. Nevyplatenú pohľadávku riešila Živnobanka neskôr podaním žaloby na obchodný súd.[107] Z úverových aktivít košickej pobočky Živnostenskej banky v podnikovej oblasti obsahuje fond dokumenty týkajúce sa magnezitových závodov Herkules. V roku 1925 poskytla Živnobanka prostredníctvom

105 Súčasťou korešpondencie košickej pobočky s centrálou v Prahe je aj nákres kancelárskych miestností a katastrálna mapa budovy z roku 1928. AČNB, f. Česká průmyslová banka v Praze, sign. 382/4, korešpondencia z r. 1928, 1932 – 1933.

106 AČNB, f. Česká průmyslová banka v Praze, sign. 369/7, korešpondencia z r. 1938 – 1942, sign. 1203/1, korešpondencia z r. 1938 – 1941.

107 AČNB, f. Živnostenská banka v Praze (ďalej ŽB), sign. 4806/1, korešpondencia právneho oddelenia ŽB z r. 1919 – 1922.

CSHR 1-2025 - text.indb 53 10.8.2025 9:06:46

košickej filiálky magnezitke úver vo výške 600 000 korún na výstavbu úzkokoľajnej dráhy. Podrobnú obchodnú bilanciu vykonal riaditeľ pobočky Ladislav Sýkora, ktorý v dozornej rade aj zasadal. Sýkora využil pri získavaní informácií o spolumajiteľoch Herkula, rodine Weiserovcov, tiež služby košickej detektívnej kancelárie Scherlokton.[108]

Korešpondenciu centrály Živnobanky je možné využiť aj pri štúdiu bytových pomerov a životných nákladov českých bankových úradníkov. Príchod tejto zamestnaneckej vrstvy do poprevratových Košíc sa uskutočňoval v podmienkach značnej bytovej núdze, ktorá vtedy predstavovala celorepublikový fenomén. V druhej polovici 20. rokov začal v košickej tlači aj v širšej verejnosti silnieť názor, že tak potrebná výstavba obytných domov by mala byť nielen záležitosťou mesta, ale v prípade bankových úradníkov aj ich zamestnávateľov. Dokumenty fondu Živnostenskej banky poukazujú, že jemný tlak zdola vedený úradníkmi košickej pobočky smerom k pražskej centrále sa opieral o tri body: poskytovanie informácií vedeniu o pripravovaných stavebných a hypotekárnych iniciatívach konkurenčných bánk, zaangažovanie záujmovej organizácie Klub úradníkov Živnobanky a blížiace sa životné jubileum prezidenta T. G. Masaryka. Trinásť úradníkov opieralo svoju žiadosť z 5. mája 1930 o poskytnutie pôžičky o nasledovnú argumentáciu: „*...bydlí však dosud jednak v podnájmu i s rodinou nebo rodina při dvojnásobném nákladu nucena jest žíti v Čechách a jen občas dojíždí na návštěvu, jednak v bytech se stále očekávanou výpovědí jako novonájemce v nezdravém /nečisté domy/ ubytování soukromém, vydáno jsouc na libovůli a neslušné často vydírání do rukou domácího maďarsko-židovského obyvatelstva...*“ Desaťročie po vzniku republiky stále pociťovali v meste spoločenskú izoláciu, východisko z ktorej videli v uzavieraní manželstiev a „*zakládáni rodinných krbů*“. K ich návrhu stať sa podielnikmi práve založeného stavebného družstva košických bankových úradníkov mal rezervovaný postoj námestník riaditeľa Bohumír Šmídt. Podľa jeho mienky v družstve hrozila majorita nemecko-maďarského členstva. Vedenie banky nakoniec súhlasilo s poskytnutím zálohy pre 11 úradníkov na zaplatenie členského podielu v stavebnom družstve vo výške 10 000 – 16 000 korún. Jedenásť rodín českých úradníkov tak získalo po roku kvalitné ubytovanie. Keďže následkom hospodárskej krízy bol v banke zastavený pravidelný služobný postup, ďalšie snahy košických českých úradníkov Živnobanky sa zameriavali na (úspešné) predĺženie doby splácania pôžičky.[109]

108 AČNB, f. ŽB, sign. 6564/1, korešpondencia košickej filiálky ŽB za r. 1925 – 1927.

109 AČNB, f. ŽB, sign. 8065/8, dokumentácia k účasti zamestnancov ŽB v družstve Masarykova kolónia peňažných úradníkov v Košiciach za r. 1930 – 1938 (1942).

CSHR 1-2025 - text.indb 54 10.8.2025 9:06:46

Správy košickej filiálky Živnostenskej banky podrobne zaznamenávajú vplyv politických udalostí na ich finančné aktivity, ktoré realizovala v období krátko pred prijatím Viedenskej arbitráže až po rozpad Česko-Slovenska. Ústredie banky oznámilo pobočke pokyny ako postupovať v prípade obsadenia Košíc Maďarmi 24. októbra 1938. V tomto období už bola časť registratúry odvezená do žilinskej pobočky a úradníci filiálky realizovali prevody účtov a vkladných knižiek klientov na iné pobočky v republike. Tieto bankové operácie vyvrcholili deň po prijatí Viedenskej arbitráže, keď zrušili 140 vkladných knižiek. Prvý kontakt s novou štátnou mocou bol nadviazaný 4. novembra 1938. Bývalý riaditeľ košickej filiálky Eskontnej banky Erwin Spielmann „*žádal jménem Maďarské národní rady, abychom již tímto dnem se řídili devisovými předpisy maďarskými a neprovedli již žádné poukazy na území republiky, přestože Košice budou obsazeny až 10./11.1939* [správne 1938 – pozn. a.], *ježto maďarská národní rada zastává názor, že Košice dnem vídeňského rozsudku staly se součástky Maďarska.*“ V tomto období už Košice opustili Národná banka československá a Legiobanka, Agrárna banka sa presťahovala do Prešova v decembri 1938. Z českých bánk v meste ostávali ešte filiálky Živnobanky, Českej priemyselnej banky a Anglo-československej banky. V likvidačnom období filiálka Živnostenskej banky vykonávala pre klientov výmenu peňazí v značne nevýhodnom kurze 1:7 a vďaka vysokej likvidite stačila ešte zabezpečiť vyplácanie miezd pre zamestnancov miestneho magnezitového závodu. Pôvodný počet štrnástich úradníkov sa do mája 1939 zredukoval na päť po výzvach bezpečnostných orgánov na urýchlené opustenie územia Maďarska.[110]

V osobnom oddelení, v tzv. zamestnaneckej matrike Živnostenskej banky sa zachovali personálne záznamy oboch riaditeľov košickej filiálky Ludvíka Císaře a Ladislava Sýkoru, ako aj námestníka Bohumíra Šmídta.[111]

110 Po obsadení Košíc horthyovským Maďarskom a vyhlásení Slovenského štátu zažili českí úradníci košickej pobočky Živnobanky viacero nepríjemných skúseností: policajné zatknutie a prehliadka (Vratislav Šaffek, Karel Tichý), dvojnásobné sťahovanie z Košíc na územie Slovenska a Protektorátu Čechy a Morava (rodina Jaroslava Kovaříka), nútená emigrácia z dôvodu rasovej príslušnosti (Maximilián Lew). AČNB, f. ŽB, sign. 8065/1-2, 4157/2, správy košickej pobočky ŽB za r. 1938 – 1939.

111 Ludvík Císař nastúpil do služieb Živnobanky v roku 1901, funkciu riaditeľa košickej pobočky prevzal v máji 1920. Zomrel po ťažkej chorobe 4. apríla 1922 vo veku 41 rokov. Ladislav Sýkora, rodák z Velkého Újezdu, okres Olomouc, pôsobil ako riaditeľ pobočky od marca 1923 do januára 1939. V roku 1935 sa stal členom správnej komisie Obchodnej a priemyselnej komory v Košiciach. Bohumír Šmídt bol menovaný za námestníka riaditeľa pobočky v máji 1920. Od roku 1932 pôsobil v správnej rade a. s. Prešovská rafinéria liehu. Z Košíc bol preložený v januári 1935. AČNB, f. ŽB, Zaměstnanecká matrika, knihy č. 424, 425 a 426.

CSHR 1-2025 - text.indb 55 10.8.2025 9:06:46

* * *

Personálie k českým bankovým úradníkom pôsobiacim vo vedúcich pozíciách (rodinné pomery, vzdelanie, pracovné pôsobiská, úradný postup) je možné získať aj vo fonde Osobné spisy uloženom v AČNB. Alois Kodl prešiel počas košickej profesionálnej kariéry v Pražskej úverovej banke v rokoch 1919 – 1936 pozíciami prokuristu, zástupcu riaditeľa a od roku 1930 aj riaditeľa filiálky sídliacej na Šrobárovej (dnes Alžbetinej) ulici. Do Košíc bol preložený vzhľadom na znalosť maďarčiny. Tú využíval krátky čas aj pri výučbe na miestnej obchodnej pokračovacej škole. Záujem o návrat do českých krajín začal prejavovať od začiatku 30. rokov. Príčiny konkretizoval v liste riaditeľovi banky: „*Samozřejmě jsou to rodinné důvody, které mě nutí z Košic. Synek již dorůstá, je školoupovinný a já bych byl velmi rád, aby měl české školy, což zde je samozřejmě nemožné. Dále matka mé ženy žije osaměle v Čechách, je nemocná...*“ V bilančnej správe z júna 1936 sa Kodl venoval tiež cielenému obmedzovaniu poskytovania úverov, ktoré centrála Pragobanky uplatňovala na východnom Slovensku. Odhalenie korupčnej, tzv. pražcovej aféry sa prejavilo na negatívnej obchodnej bilancii pobočky, keďže financovanie dodávok podvalov pre štátne železnice patrilo k jej hlavným aktivitám. Eduard Čáp bol preložený z Nitry na pozíciu košického riaditeľa pobočky Bankového úradu MF v roku 1923. Pracovné miesto prijímal s rozpakmi, ako to vyplýva z listu adresovanému ústrediu: „*Bylo by mi velmi nepříjemné, kdyby z mého přeložení do Košic měla opět vzejíti nějaká disharmonie...*“ Funkciu zástupcu košickej filiálky totiž zastával vekovo starší Rudolf Dvorák, ktorý bol jeho nadriadeným počas ich viedenského pôsobenia v Rakúsko-uhorskej banke. Zo zachovanej košickej korešpondencie zaujme tiež informácia o jeho spolupráci s riaditeľom obchodnej akadémie Rudolfom Dolínkom na tom, aby uvoľnené úradnícke miesta vo filiálke obsadili čerství absolventi školy, „*dobří Slováci*“. V roku 1927 bol Čáp povolaný do centrály emisnej banky. Z košických riaditeľov „československých“ bankových pobočiek zažil najväčší kariérny rast, keď bol v roku 1937 menovaný za riaditeľa NBČ. Josef Rohlíček, jeho nástupca na mieste riaditeľa filiálky, bol takisto bývalým úradníkom Rakúsko-uhorskej banky. Košice opustil po prechodnom pôsobení na pražskom ústredí definitívne v roku 1933.[112]

112 AČNB, f. Osobní spisy, Kodl Alois, Čáp Eduard, Rohlíček Josef. Fond obsahuje personálne zložky aj k nasledovným košickým prednostom a úradníkom českého pôvodu: Josef Michálek a Bohumil Lorek (BÚMF), Maximilián Lew (ŽB), Josef Kolář, Jan Klouzal, Josef Klesnil, Alexander Hlasivec, Ladislav Ebenstreit a Eliška Honzíková (Česká priemyselná banka).

CSHR 1-2025 - text.indb 56 10.8.2025 9:06:46

Doprava a pošta

Dokumenty týkajúce sa činnosti československej železničnej a poštovej správy v Košiciach a podielu českých úradníkov na jej počiatočnom formovaní sú uložené v tematickej skupine prezidiálnych spisov Doprava vo fonde Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska. Ide o správy vedenia Riaditeľstva štátnych železníc a Riaditeľstva pôšt a telegrafov v Košiciach, zasielané v rokoch 1919 – 1921 vládnemu referentovi pre železnice, poštu a telegraf Kornelovi Stodolovi a Ministerstvu železníc. Fond Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach (SNA) obsahuje predovšetkým projektovú dokumentáciu, bez personálnych spisových materiálov. Zlomkovito zachovaná korešpondencia košického poštového riaditeľstva z prvej polovice 30. rokov je uložená vo fonde príslušného ústredného orgánu vládnej moci – Ministerstva pôšt a telegrafov v Prahe. V osobnom fonde Karla Schleydera, prvého československého riaditeľa Riaditeľstva štátnych železníc v Košiciach, ktorý sa nachádza v Štátnom okresnom archíve Rakovník, nie je uložená ani súkromná, ani úradná korešpondencia súvisiaca s jeho pôsobením v Košiciach.

Proces preberania železničnej správy československou vládnou mocou v oblasti Košíc sa začal bezprostredne po príchode československých vojenských jednotiek. Tzv. obsadzovacia komisia, vedená Bohumilom Voříškom, ktorá do mesta vstúpila 31. decembra 1918, čelila od začiatku pasívnej rezistencii zamestnancov Uhorskej kráľovskej štátnej železnice. Tento odpor vyvrcholil počas februárového štrajku železničných a poštových pracovníkov, ktorý na niekoľko dní čiastočne paralyzoval dopravné spojenie na území Slovenska. Dopĺňanie personálu železníc politicky lojálnymi osobami z českých krajín sa pre štátne orgány stalo nevyhnutným opatrením. Menovanie Františka Křížka do čela dočasnej správy Riaditeľstva štátnych železníc (RŠŽ) v Košiciach odrážalo personálnu politiku Ministerstva železníc, ktorá bola v tomto období charakterizovaná značnou improvizáciou. Křížek bol pôvodne povolaný z Viedne na pražské Ministerstvo železníc. Po príchode bol poverený organizáciou železničnej správy na Slovensku, riadenej zo žilinského sídla úradu ministra Šrobára. Niekoľko týždňov na to obdržal telegrafický rozkaz viesť ešte nezriadené riaditeľstvo železníc v Košiciach. O svojich prvých skúsenostiach napísal: „*Po svém příjezdu do Košic dne 25 t. m. nenašel jsem ani žádného privátního bytu ani řádného pokoje v některém hotelu a spal jsem ještě se 3 revisory pokladen v kasárnách pro průvodčí vlaků; 4 osoby na 3 postelích*.“ Verejné budovy v meste obsadila československá armáda a administratíva, preto prví úradníci riaditeľstva z radov českých inžinierov spočiatku pracovali aj nocovali v dvoch staničných miestnostiach. Rozsah ich aktivít bol značný, keďže obnoveniu plynulej želez-

CSHR 1-2025 - text.indb 57 10.8.2025 9:06:47

ničnej dopravy bránil nedostatok vozňov, rušňov, paliva aj úradných tlačív. Prvý správca košického riaditeľstva nemohol počítať ani s jasne určeným územným obvodom úradu, keďže prvá demarkačná línia s Maďarskom pretínala železničné spojenie s Podkarpatskou Rusou. Po zničení mostu cez rieku Bodrog maďarskou boľševickou armádou siahala územná pôsobnosť riaditeľstva len po mestečko Nové Mesto pod Šiatrom. Pre značný rozsah organizačných prác požiadal Křížek, aby bol "*čestné úlohy zařizovati v Košicích nové ředitelství čs. st. drah zbaven*." V bilančnej správe z mája 1919 sa venoval aj personálnej otázke, keďže na centrálnom úrade mu stále chýbali odborníci a úradníci s prvotriednou kvalifikáciou. Možnosť realizácie kariérneho postupu v ustálených českých pomeroch, strata rodinného a kultúrneho zázemia, vysoké finančné náklady na živobytie a nedostatok bytov uvádzal ako hlavné dôvody neochoty začať nový život v meste „*kde není skoro slovenského živlu*."[113] Posledná skupina úradníkov riaditeľstva železníc opustila mesto pred postupujúcim maďarským vojskom 6. júna 1919. Oficiálna publikácia košického riaditeľstva železníc z roku 1923 iba všeobecne spomína „výstrelky" železničného a vojenského personálu počas evakuácie. Správca riaditeľstva Vladimír Emmer však v správach zasielaných z dočasného sídla v Žiline uvádzal konkrétnejšie informácie. Kritizoval ministerstvo železníc za to, že medzi personálom preloženým do Košíc sa nachádzali i osoby, ktoré počas evakuácie opustili pracovné pozície a dopustili sa rabovania v železničných skladoch. O možných dôsledkoch takéhoto správania napísal: „*...naše vážnost a úcta, již jsme si svým vystupováním v Košicích a vůkolí pracně vydobyli je ohroženo, ne-li definitívně ztraceno.*" Počas vojnového konfliktu boli na staniciach Košicko-bohumínskej železnice pod československou správou dosadení českí dozorní úradníci. Emmer plánoval po návrate do Košíc využiť časť z nich pri obsadzovaní staníc na priľahlých tratiach.[114] Po návrate musel úradnícky zbor košického riaditeľstva zabezpečiť obnovu základnej železničnej infraštruktúry. Len v samotnom meste boli všetky staničné zariadenia buď odvlečené, alebo zničené. Novým sídlom riaditeľstva, zodpovedajúceho za železničnú správu na území východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, sa stala budova košickej súdnej tabule. Personál bol ubytovaný v budove školy na Kováčskej ulici, upravenej na kasárne, alebo v súkromných bytoch. Rekonštrukčné práce v obvode RŠŽ v Košiciach prebiehali v nacionálne vypätej atmosfére, pričom železničný personál bývalých maďarských železníc podliehal protištátnej propagande zdôrazňujúcej dočasný charakter „českého

113 SNA, f. MPS, kart. 300, č. 991/19 a č. 1798/19, správy F. Křížka z 2. 3. 1919 a 8. 5. 1919.

114 SNA, f. MPS, inv. č. 335, kart. 11, brožúra *Zpráva o činnosti Ředitelství čsl. státních drah v Košicích za správní roky 1919–1923*. Ed. RATAJ, Jan. Košice 1923, s. 7–19; tamže, kart. 300, č. 2056/19, č. 2215/19 a č. 2704/19, správy inž. Emmera z 20. 6. 1919, 30. 6. 1919 a 8. 9. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 58 10.8.2025 9:06:47

režimu“. Správca V. Emmer upozorňoval, že pretrvávajúce dopravné ťažkosti nadobúdali charakter výsostne politickej otázky: „*Prostý lid, jenž posuzuje věci dle toho, jak se mu bezprostředně jeví, a nemá porozumění pro obtíže jež zničením zařízení železničních Maďary vznikly, je se svým úsudkem ihned hotov a svaluje vinu na Čechy, kteří prý přišli na Slovensko jen vykořistiti.*“

V polovici septembra 1919 bol vedením RŠŽ v Košiciach poverený železničný odborník a vynálezca Karel Schleyder.[115] Jeho meno je späté s budovaním organizačných štruktúr riaditeľstva, ktoré postupne zamestnávalo niekoľko stoviek osôb, ako aj s urýchlenou rekonštrukciou tratí a prevádzkových zariadení poškodených počas maďarskej invázie. Ministerstvo železníc čelilo závažným ťažkostiam pri obsadzovaní pozícií prednostov jednotlivých oddelení košického riaditeľstva. Klubu slovenských poslancov koncom roka 1919 situáciu vysvetľovalo tým, že bývalé riaditeľstvo rakúskych štátnych dráh zamestnávalo „*jenom nepatrným poměrně zlomkem síly české.*“ Na rozdiel od počiatočnej obnovy železničnej prevádzky v prvej polovici roka 1919 nemalo nové vedenie k dispozícii žiadne dokumenty týkajúce sa personálnej, právnej, komerčnej ani účtovnej agendy. Na základe preverovacieho konania bolo z celkového počtu 3 328 zamestnancov prevzatých do československých služieb 3 110 osôb. Riaditeľstvo postupovalo podľa smernice Ministerstva železníc, podľa ktorej mali byť železniční zamestnanci, ktorí sa zúčastnili štrajku alebo odmietli evakuáciu pred postupujúcou boľševickou armádou, prijímaní len výnimočne a na základe individuálneho posúdenia. Okrem personálu prevzalo riaditeľstvo aj prevádzkovú správu Košicko-bohumínskej železnice. V roku 1920 dosiahla osobná preprava na tejto súkromnej trati úroveň z predvojnového obdobia, avšak výkon nákladnej dopravy zaznamenal pokles približne na polovicu. Organizačná štruktúra riaditeľstva nadobudla definitívnu podobu po vymenovaní námestníkov riaditeľa pre administratívnu a technickú oblasť Karla Dolanského a Václava Němečka. V roku 1923 Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach zodpovedalo za viac ako 15 600 zamestnancov, z ktorých 55,5 % tvorili Slováci, 19 % Česi, 13 % Maďari a 9 % Rusíni. Medzi vyššími úradníkmi výrazne prevažovali českí zástupcovia.[116]

115 K. Schleyder pôsobil do júna 1919 ako starosta mesta Rakovník za Čs. socialistickú stranu. Riaditeľskú pozíciu v Košiciach získal za pomoci osobných kontaktov s ministrom železníc Jiřím Stříbrným. BĚLKA, Václav: *Politický vývoj v Rakovníku mezi světovými válkami. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta*. Praha 2020, online in: http://hdl.handle.net/20.500.11956/116902 (15. 2. 2025).

116 SNA, f. MPS, inv. č. 335, kart. 11, brožúra *Zpráva o činnosti*, s. 27–57; SNA, f. Klub slovenských poslancov, kart. 3, č. 527 a 547, správy Ministerstva železníc z 11. 12. 1919 a 18. 12. 1919; SNA, f. MPS, kart. 51, č. 589/21, správa K. Schleydera z 5. 1. 1921; NA, f. PMR, kart.

CSHR 1-2025 - text.indb 59 10.8.2025 9:06:47

* * *

Podobne ako v prípade železničnej správy, aj prevzatie poštových úradov v Košiciach československou mocou prebehlo bezprostredne po vstupe armády do mesta. Dňa 31. decembra 1918 poverení českí úradníci prebrali správu poštových úradov Košice 1 a Košice 2, zvyšné dva úrady boli obsadené v nasledujúcich dňoch. Úradnícke posily boli v tomto období ubytované v hoteli Európa. Administratívny personál Riaditeľstva pôšt a telegrafov v Košiciach bol prepustený, keďže odmietol zložiť prísahu vernosti Československej republike do rúk nového správcu Ferdinanda Rotta a poštového komisára Aloisa Mimru. Po vypuknutí štrajku 14. februára 1919 opustili pracoviská všetci zamestnanci bývalej maďarskej poštovej správy. Telegrafnú a telefónnu prevádzku zabezpečovalo s maximálnym nasadením niekoľko príslušníkov českého úradníckeho zboru spolu s pridelenými vojakmi. Reakciu vedenia poštovej správy na túto mimoriadnu situáciu neskôr opísal Rott slovami: „*Resistenci a sabotáži čeleno bylo povoláním personálu českého a moravského*." S narastajúcim napätím na maďarskom bojisku – československý poštový personál sa z Miškovca zachránil len v poslednej chvíli útekom – rástla aj nervozita medzi zamestnancami košickej poštovej služby. Ubezpečenia armádneho velenia o neopodstatnenosti paniky napokon vyvrátila evakuácia vojenských jednotiek 2. júna 1919. Správca Rott sa ocitol pred dilemou, ako splniť nariadenie ministra Šrobára o zákaze úradníkom opustiť pracovisko a zároveň zabezpečiť bezpečný odchod poštového personálu. Snahy udržať telefónnu a telegrafnú prevádzku prebiehali v atmosfére poznačenej panikou, svojvoľným opúšťaním služobných miest, ale i jednotlivými prejavmi osobnej statočnosti. Úradníkov pridelených na telefonickú centrálu našiel správca spolu s ďalším personálom v transportnom vlaku pripravenom na odchod: „*Z nich na můj povel vrátili se do telefonní ústředny jen poštovní asistent Oldřich Škorpil a praktikant Vladimír Chmelenský, kteří, jak zjištěno, vytrvali ve službě s vojáky až do posledního okamžiku.*" Posledná skupina poštových a telegrafných úradníkov pod vedením komisára A. Mimru opustila mesto spolu s civilnými úradmi 4. júna 1919. Personál, pôvodne prepustený československou správou, sa vrátil do úradov po obsadení mesta maďarskými boľševikmi. Ich následný odchod do Maďarska sprevádzala rozsiahla devastácia poštových a telegrafných zariadení, pričom celkové škody boli vyčíslené na 1,6 milióna korún. Po stabilizácii pomerov zamestnávala československá poštová a telegrafná služba v Košiciach (riaditeľstvo, pošta Košice 1–3 a telegrafná

512, č. 6591/1164/S/37, správa adm. oddelenia MPS z 11. 10. 1921 s tlačovou prílohou *Maďarské stížnosti na čs. státní správu na Slovensku*.

CSHR 1-2025 - text.indb 60 10.8.2025 9:06:47

ústredňa) celkovo 573 úradníkov a sluhov, z toho 217 úradníkov a 123 sluhov v kategórii zamestnancov preložených z českých krajín.[117]

Začiatkom 30. rokov 20. storočia predstavovalo Riaditeľstvo pôšt a telegrafov v Košiciach významnú inštitúciu s niekoľkými stovkami zamestnancov, ktorá zabezpečovala poštovú dopravu, doručovacie služby, ako aj telegrafnú a telefónnu sieť v územnom obvode východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Nový poštový palác na Rumanovej (dnes Poštovej) ulici, navrhnutý českým funkcionalistickým architektom Bohumírom Kozákom, výrazne obohatil modernú architektúru mesta. Funkciu prednostu košického poštového riaditeľstva v tomto období zastával Antonín Ráb, bývalý poštový úradník z Opavy, ktorý od polovice 20. rokov pôsobil na riaditeľstve ako námestník prednostu. V období vrcholiacej Veľkej hospodárskej krízy sa jednou z jeho pracovných úloh stali nepopulárne úsporné opatrenia, vrátane redukcie úradníckych miest. Technicky podložený návrh na zlúčenie telegrafnej ústredne s poštou Košice 1 však narazil na výrazný odpor záujmových organizácií poštových zamestnancov.[118]

Školstvo a osveta

Písomné dokumenty týkajúce sa poprevratových organizačných a personálnych zmien v školskej správe Košíc sú uložené predovšetkým vo fondoch ústredných orgánov štátnej moci so sídlom v Prahe a Bratislave, menšou mierou v osobnom fonde ministra Vavra Šrobára a vo fonde Kancelárie prezidenta republiky. Informácie o zdrojoch napätia medzi českými a slovenskými príslušníkmi pedagogických zborov pôsobiacich v Košiciach poskytujú osobné fondy Antona Štefánka, Františka Heřmanského a Arnošta Bláhu. Aktivity riaditeľa obchodnej akadémie Rudolfa Dolínka zamerané na odstránenie maďarizačných vplyvov v košickom školstve sú dokumentované vo fonde úradu československej vlády a v osobnom fonde poslanca Antonína Hajna.

Sústavu štátnych a cirkevných školských zariadení v Košiciach v prevratovom období tvorilo 9 ľudových škôl, 4 opatrovne, 4 meštianske školy, 11 stredných a vyšších škôl a 2 vysokoškolské inštitúcie, pričom vyučovanie prebiehalo

117 SNA, f. MPS, inv. č. 460, kart. 300, správy F. Rotta z júla 1919 a 31. 1. 1920, správa jeho zástupcu Antonína Navrátila z 12. 3. 1920; LIPTÁK, Štefan. História spojovej služby v Košiciach. In: *Spojársky obzor*, 1983, roč. 9, 1983, č. 3, s. 46.

118 NA, f. Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha, kart. 2084, č. 65293/32, č. 56920/33, správy A. ába z 10. 11. 1932 a 27. 9. 1933, správa poštového komisára Bohumíra Lekescha z 19. 10. 1931.

CSHR 1-2025 - text.indb 61 10.8.2025 9:06:47

výlučne v maďarskom jazyku. Prvé iniciatívy zamerané na slovakizáciu košických škôl predniesol v marci 1919 veliteľ Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko generál F. Schöbl. Na nevyhovujúcu situáciu v školstve z hľadiska československých záujmov reagoval prednosta slovenského odboru Ministerstva školstva a národnej osvety (ďalej MŠaNO) Jaroslav Vlček vyslaním riaditeľa meštianskej školy v Slanom, 67-ročného Bohumila Ždímala. V Košiciach mal zabezpečiť prípravné práce k otvoreniu slovenských škôl v nasledujúcom školskom roku a organizovať jazykové kurzy. Generál Schöbl z politických dôvodov neodporúčal zakladať československú stredoškolskú inštitúciu v niektorej z budov maďarských škôl, napriek tomu sa tento model od jesene 1919 začal uplatňovať. Radikálny program slovakizácie košických ľudových a stredných škôl, ktorý vychádzal aj z výsledkov mimoriadneho sčítania ľudu v roku 1919, presadzoval slovenský školský inšpektor Ján Šimeček-Gara. Na začiatku školského roka 1919/20 prebiehalo vyučovanie v slovenčine už na trinástich školách a inštitúciách, pričom rovnaký počet škôl zachovával vyučovanie v maďarskom jazyku.[119] Bez príchodu výrazného počtu pedagógov z českých krajín by vyučovanie v nemaďarskom jazyku v Košiciach nebolo možné. Podľa štatistických údajov úradu ministra pre správu Slovenska bolo v rokoch 1919 – 1920 na Slovensku prepustených 2 264 zamestnancov školskej správy. Príčiny boli zhodné s tými, ktoré sa vyskytli v ostatných oblastiach verejnej správy: odmietnutie zložiť služobnú prísahu, neovládanie slovenského jazyka a nepriateľské správanie voči československému štátu.[120]

Zápas o zachovanie maďarského školstva predstavoval jednu z kľúčových politických agend košických Maďarov, ktorý bol vedený aj na pôde parlamentu. Český pedagóg a riaditeľ obchodnej akadémie Rudolf Dolínek, pôsobiaci v Košiciach od roku 1919, formoval svoje politické aktivity na opačnej téze: „*Původně nemaďarské Košice nesmí podléhati další maďarisaci*." Československá štátna obchodná akadémia v Košiciach vznikla v septembri 1919 na nových personálnych a organizačných základoch. Dolínek upozorňoval príslušníkov pražskej vládnej moci na dvojakú stratégiu košických Maďarov. Snahy maďarsko-židovských obchodných kruhov sa zameriavali na oživenie bývalej maďarskej štátnej obchodnej školy prostredníctvom postupného rozširovania jednoročných obchodných kurzov. V súvislosti s možným obnovením obchodnej školy spravovanej Rádom sv. Uršule Dolínek varoval, že „*Slovensko-křesťanská děvčata, kte-*

119 SNA, f. Vavro Šrobár, inv. č. 659, kart. 11, správa prof. Eduarda Weisa o stave školstva v Košiciach z 19. 12. 1919; VHÚ-VHA Praha, f. Ministerstvo národní obrany – prezídium, kart. 155, sign. 6314, správa F. Schöbla z 5. 3. 1919 a J. Vlčka z 1. 4. 1919.

120 NA, f. PMR, kart. 512, č. 6591/1164/S/37, správa adm. oddelenia MPS z 11. 10. 1921 s tlačovou prílohou *Maďarské stížnosti na čs. státní správu na Slovensku*.

CSHR 1-2025 - text.indb 62 10.8.2025 9:06:47

rá odbyla klášterní školu měšťanskou... zůstala by nadále v rukou těchto štvavých klášternic a propadla by úplné maďarisaci.“[121] Rehoľná obchodná škola by nepochybne predstavovala konkurenčný projekt voči dievčenskej dvojtriednej obchodnej škole pôsobiacej pri československej obchodnej akadémii. Rudolf Dolínek sa zaradil medzi českých verejných činiteľov, ktorí po príchode do Košíc poukazovali na ťažko pochopiteľný jav, že miestne slovenské obyvateľstvo (identifikované primárne podľa jazykového prejavu, nie prihlásenia sa k národnosti) zapisovalo aj rok po vzniku republiky svoje deti do maďarských tried. Pri analýze národnostných pomerov v miestnom školstve, adresovanej predsedovi vlády, preto pracoval s osobitnou kategóriou tzv. Košičanov. Dolínek a členovia prevažne českého profesorského zboru, opierajúc sa o niekoľkoročné bezprostredné skúsenosti, upozorňovali na skupinu Košičanov žijúcich na periférii mesta – „*džentrícko-kapitalistickým vzmachom stlačený chudobnejší, veľmi četný živel domorodého obyvateľstva, ktorý dodnes neovláda vôbec jazyka maďarského, avšak svojim deťom musel už dať vychovanie maďarské.*“[122] Politický zápas medzi „česko-slovenskou“ a „maďarskou“ stranou o voličské preferencie predstavoval v medzivojnovom období jednu z kľúčových konfliktných línií košickej komunálnej politiky s presahom na celoštátnu úroveň.

Václav Mayer, prvý československý riaditeľ priemyselnej školy v Košiciach, pôsobil do roku 1919 ako profesor na rovnakom type inštitúcie v Brne. Okrem nedostatku kvalifikovaného personálu so znalosťou slovenského alebo českého jazyka zápasila košická priemyselná škola aj s nevyhovujúcimi priestorovými podmienkami. Riaditeľ Mayer preto požadoval uvoľnenie budovy bývalej kadetnej školy pre potreby strojníckych dielní, zborovne, a vzhľadom na sociálne zázemie slovenských žiakov, aj internátu. Prednosta referátu odborného školstva na úrade ministra pre správu Slovenska Josef Zahradník túto požiadavku podporil s poukazom na celospoločenský význam školy: „*Vyšší slovenská škola průmyslová má pro zdárný vývoj výrobních a tím i hospodářských poměrů na východě Slovenska důležitost nesporně jedinečnou a nabývá tím opravdově dalekosáhlého významu jak národního tak i celkostátního*.“ Premiestnenie venerického oddelenia vojenskej nemocnice, ktoré sa nachádzalo v priestoroch bývalej kadetky, však nebolo jednoduché. Vzhľadom na vysoký počet infikovaných pa-

121 ANM, f. Antonín Hajn, inv. č. 4380, kart. 159, list R. Dolínka z 9. 9. 1921. Na výtlačku výročnej správy československej obchodnej akadémie za školský rok 1920/21, zaslanej pražskému politikovi Hajnovi, sa nachádza Dolínkova poznámka: „*Pro 12 Maďarů (Košičanů ještě nejistého původu) vydržovat školu?*“ Podľa štatistického prehľadu študovalo v III. ročníku maďarskej pobočky akadémie 35 žiakov židovskej, 13 českej a slovenskej a 12 maďarskej národnosti.

122 NA, f. PMR, kart. 599, č. 758/1692/22, list R. Dolínka a členov pedagogického zboru košickej obchodnej akadémie z 12. 1. 1922.

CSHR 1-2025 - text.indb 63 10.8.2025 9:06:47

cientov a nemožnosť zabezpečiť primerané priestory vylúčilo Veliteľstvo východnej skupiny generála Hennocquea skoré odovzdanie budovy do civilnej správy.[123]

Ponuka zriadenia siete národných škôl pre košických slovenských rodičov predstavovala iba prvý krok k zvyšovaniu úrovne vzdelanosti. Českí pedagógovia si zároveň uvedomovali, že vážnou prekážkou pri formovaní budúcej slovenskej inteligencie je chudoba východných Slovákov, ktorá sa prehĺbila povojnovou hospodárskou krízou. „*Sta a sta nadaných mladých duší slovenských nemůže použíti dobrodiní vzdělání,*“ odôvodňovalo vedenie Vlčkovho fondu pre podporovanie československých študentov žiadosť o finančný príspevok adresovaný Masarykovmu Národnému fondu. Košický fond, ktorého konateľom bol český profesor štátnej priemyslovej školy Otto Pelc, podporoval nemajetných študentov z darov finančných inštitúcií a výnosov z divadelných predstavení.[124]

Súčasťou analýzy pôsobenia českých pedagógov v Košiciach je aj využitie archívnych prameňov, ktorých pôvodcami boli slovenskí učitelia. Časť z nich vystupovala aj ako predstavitelia konkurenčného stavovského subjektu. Národnostné napätie medzi oboma skupinami sa začalo prejavovať po stabilizácii československého školského systému, ktorého vybudovanie by bez personálnej výpomoci z českých krajín nebolo možné. Odlišná povojnová úprava pracovnoprávneho postavenia, ktorá prinášala českým pedagógom na Slovensku určité finančné výhody, vyvolávala rastúci nesúhlas časti slovenského profesorského zboru. Košickí slovenskí profesori, nepochybne vychádzajúci aj z vlastnej skúsenosti, zohrali významnú úlohu pri formovaní profesijného združenia koncipovaného na nacionálnom základe.[125] Príčiny vzniku Spolku profesorov Slovákov objasnili košickí členovia prípravného výboru Jaroslavovi Vlčkovi pred konaním zakladajúceho valného zhromaždenia v auguste 1921. Prvé skúsenosti po vstupe do Ústredného zväzu československých profesorov podľa nich ukázali nezáujem „*spolku bratov Čechov*“ o obhajobu ich vlastných stavovských a sociálnych záujmov. Vo verejnom priestore im zároveň chýbala inštitucionálna opora, ktorá by reagovala na obvinenia z nedostatku „*roduvernosti*“,

123 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, kart. 27, č. 2257/19, správa J. Zahradníka zo 6. 10. 1919; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov II.*, heslo Mayer Václav, s. 333.

124 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, kart. 39, sign. D 165/21, žiadosť Vlčkovho fondu o podporu z 26. 12. 1920.

125 Iniciátorom založenia a prvým predsedom Spolku profesorov Slovákov bol riaditeľ československého reálneho gymnázia Karol Murgaš, redakcia spolkového tlačového orgánu sídlila v Košiciach.

CSHR 1-2025 - text.indb 64 10.8.2025 9:06:47

teda z promaďarských postojov.[126] Potrebu reflektovať v miestnej školskej politike aj „český faktor“ si uvedomoval riaditeľ košickej nemocnice Jozef Uram, ktorý ako člen školskej stolice dôverne poznal pomery na miestnych ľudových školách. Menovanie slovenského legionára (a svojho švagra) Petra Marendiaka na miesto školského dozorcu v Košiciach podporil nasledovnou argumentáciou: „*Darmo je, košickí učitelia nebudú prechovať nikdy potrebnej úcty a oddanosti naproti českým úradom a práve v Košiciach potrebujeme našho človeka, ktorý by tieto protivy a nedorozumenia rozumne zahladil a priviedol Košické ucitelstvo k oddanosti a zaujatosti za našu vec.*“[127]

Vplyv školskej politiky pražského centra na kvalitu česko-slovenských vzťahov reflektoval aj český hudobný pedagóg Edvard Nademlýnský, pôsobiaci na Slovensku od roku 1919. V Košiciach vyučoval v rokoch 1922 – 1928 na učiteľskom ústave, štátnom reálnom gymnáziu, reálke a dievčenskom reálnom gymnáziu. V korešpondencii s profesorom Masarykovej univerzity Arnoštom I. Bláhom sa venoval najmä organizačným otázkam Českej pokrokovej strany, ale nevynechal ani vlastné skúsenosti z učiteľskej praxe. Poberanie diét v čase, keď si na Slovensku nedokázali nájsť pracovné uplatnenie stovky učiteľov a učiteliek, považoval sedem rokov po vzniku republiky za nespravodlivosť s potenciálne dlhodobými dôsledkami. Príklady, keď diéty poberala slobodná učiteľka ľudovej školy alebo správkyňa meštianskej školy bez definitívy, zovšeobecnil konštatovaním, že na Slovensku pôsobil celý rad exponovaných učiteľov z Čiech a Moravy, ktorí by mohli pokračovať v práci bez nároku na diéty alebo sa vrátiť na svoje pôvodné miesta. Abiturienti učiteľstva mali byť v Nademlýnskeho ponímaní priekopníkmi československej vzájomnosti budujúcimi základy kultúrnej jednoty. Namiesto toho „*za takých okolností ich zápal a nadšenie ochabne, láska v srdci zhorkne a zmení sa v nenávisť proti nám.*“[128]

Celoslovenské štatistické údaje o počte učiteľov a učiteliek služobne preložených z Čiech a Moravy vyplývajú z dokumentov Referátu Ministerstva školstva

126 SNK-LA, f. František Heřmanský, sign. 78 A 13, list prípravného výboru Spolku slovenských profesorov (K. Murgaš, Jozef Martinka, Ján Beniač, Štefan Bezák, Ján Tomaj) zo 4. 7. 1921. K politizácii česko-slovenských personálnych konfliktov na košických stredných školách bližšie BOJKOVÁ, Alžbeta: Košice a ich učitelia, s. 103–105, 108–115.

127 Uramova intervencia adresovaná prednostovi školského referátu MŠaNO v Bratislave Antonovi Štefánkovi bola úspešná a P. Marendiak pôsobil ako školský inšpektor až do roku 1938. SNK-LA, f. Anton Štefánek, sign. 42 H 90, list J. Urama z 1. 6. 1920.

128 Nademlýnského list je písaný v slovenčine, čo bolo v súkromnej korešpondencii príslušníkov českej inteligencie adresovanej do českých krajín ojedinelé. AÚTGM, f. Arnošt I. Bláha, inv. č. 1020, kart. 27, list E. Nademlýnského z 30. 8. 1925; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov II.*, heslo Nademlynský Eduard, s. 388.

CSHR 1-2025 - text.indb 65 10.8.2025 9:06:47

a národnej osvety. V školskom roku 1925/26 pôsobilo na slovenských ľudových a stredných školách 305 českých pedagógov, z ktorých 273 poberalo diéty. V porovnaní s predchádzajúcim školským rokom došlo k výraznému zníženiu počtu „exponovaných" pedagógov.[129]

* * *

Výnimočnú osobnosť medzi českými verejnými činiteľmi pôsobiacimi v Košiciach predstavoval riaditeľ Východoslovenského múzea, pražský rodák Josef Polák.[130] Významný nebol len kontinuitou svojho pôsobenia počas celého medzivojnového obdobia, ale najmä priekopníckym úsilím vytvoriť z muzeálnej inštitúcie priestor vzájomného poznávania európskej kultúry – predovšetkým českej, maďarskej a slovenskej. Korešpondencia J. Poláka adresovaná Ministerstvu školstva je zachovaná ucelene vo fonde tohto ministerstva.[131] Možnosť študovať tieto písomnosti v kontexte zachovaných archívnych dokumentov Východoslovenského múzea v Košiciach poskytuje ucelenejší obraz o charaktere vzťahov medzi správcom pamäťovej inštitúcie na periférii republiky a jej nadriadeným štátnym orgánom. Najstarší dokument s Polákovým podpisom predstavuje správa z mája 1919, v ktorej okrem žiadosti o finančné prostriedky pre verejnú čitáreň a reštaurovanie gotických oltárov vyjadril záujem o miesto správcu múzea, ktoré fakticky zastával od 7. marca 1919. Po druhom obsadení Košíc československým vojskom a opätovnom prevzatí múzea informoval prednostu pamiatkového oddelenia MŠaNO Zdeňka Wirtha aj o svojom neistom pracovnom postavení: „*Nechal jsem svou existenci pro věc, jsem tu už půl roku bez příjmů a bez nejmenší jistoty do budoucna... nejedná se mi o mamon, ani o dobré bydlo, jen o věc. Rád, velmi rád bych tu pracoval, ale ovšem zase – nijak se nevnucuji a rád postoupím místo, tak důležité, každému – kdo je lepší, než já...*" Ministerstvo školstva a národnej osvety podporovalo J. Poláka v takých záležitostiach ako organizovanie aukcií starožitností podliehajúcich schvaľovaniu zo strany Ministerstva obchodu (1927), alebo udelenie výnimky z platenia členských príspevkov Zväzu československých múzeí (1934). Inšpekcia ministerstva školstva v zložení Z. Wirth a Václav V. Štech zameraná na pre-

129 SNA, f. Referát MŠaNO, kart. 112, č. 26.095, správa Referátu MŠaNO z 26. 1. 1926.

130 Josef Polák (1886 – 1945) – český advokát a muzeológ. Vyštudoval práva na Karlo-Ferdinandovej univerzite v Prahe. V rokoch 1919 – 1938 správca a riaditeľ Východoslovenského múzea v Košiciach. Po prijatí Viedenskej arbitráže pracoval v štátnom ústave pre fotodokumentáciu pamiatok a v Židovskom ústrednom múzeu v Prahe. Zomrel pravdepodobne v nemeckom nacistickom tábore Auschwitz.

131 NA, f. Ministerstvo školství, Praha, inv. č. 1755, kart. 3261-3262.

CSHR 1-2025 - text.indb 66 10.8.2025 9:06:47

verenie obvinení, že Polák podporoval maďarských emigrantov – umelcov s boľševickým zmýšľaním, sa skončila bez negatívnych dôsledkov (1922). Ministerstvo však nebolo naklonené spätne uhrádzať nákupy umeleckých predmetov, ktoré Polák získaval pre múzeum bez predchádzajúceho finančného krytia. Dokumenty fondu zachytávajú aj postoje riaditeľa múzea k vybraným spoločenským otázkam, a to v konfrontácii so stanoviskami politických úradov, spolkov a tlače, napríklad pri výstavbe obytných domov v blízkosti muzeálneho objektu Katova bašta (1927) či pri umiestnení sochy uhorského honvéda (1934). Prostredníctvom rozsiahlych kontaktov s predstaviteľmi európskej kultúrnej obce Polák priebežne informoval ministerstvo školstva o pripravovaných zahraničných dražbách umeleckých diel s väzbou na československé prostredie. Posledný zachovaný list odoslal koncom januára 1939 z Prahy-Břevnova už ako likvidátor košického múzea. Týkal sa grafických listov európskych autorov, ktoré evakuoval z Košíc do Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine.

Úradná korešpondencia J. Poláka adresovaná Kancelárii prezidenta republiky z rokov 1921 a 1923 dokumentuje kultúrno-politickú orientáciu riaditeľa košického múzea, zameranú na prekonávanie nacionálnych bariér, ako aj neisté finančné postavenie jeho inštitúcie. Odchod Ödöna Faragóa z miesta riaditeľa maďarského divadla v Košiciach vnímal Polák ako vhodnú príležitosť na verejné ocenenie jeho prínosu k sprostredkovaniu českej kultúry zo strany najvyšších štátnych predstaviteľov. Svoj návrh na udelenie poďakovania odôvodnil prezidentskej kancelárii nasledovne: „*uvedl na scénu svého divadla v posledních letech z české dramatické literatury Smetanovy opery Prodanou Nevěstu, Hubičku, Tajemství, Kvapilova Oblaka, Čapkovy hry Loupežníka, R. U. R., Ze života hmyzu, Makropulos*.“ Ministerstvo školstva a úrad ministra pre správu Slovenska považovali návrh na osobitné poďakovanie prezidentom Masarykom za nevhodný. Ödöna Faragóa pokladali za politicky nespoľahlivú osobu a spomínané aktivity hodnotili ako prejav výlučne obchodných záujmov. Ak Polák vnímal ocenenie Faragóových kultúrnych aktivít ako politicky prínosné, ministerstvá túto iniciatívu práve z politických dôvodov zamietli.

Začiatkom 20. rokov narážali mnohostranné aktivity košického múzea – zahŕňajúce akvizície zbierkových predmetov, organizovanie výstav, prevádzku maliarskej školy, verejnej čitárne a knižnice – na vážne finančné obmedzenia. Podpora zo strany mesta i Ministerstva školstva a národnej osvety sa z dlhodobého hľadiska ukazovala ako nedostatočná. Jednu z možností riešenia videl Polák v doplnení ročnej ministerskej dotácie vo výške 26 000 korún o subvenciu z prostriedkov Kancelárie prezidenta republiky. Prezidentská kancelária síce

CSHR 1-2025 - text.indb 67 10.8.2025 9:06:47

možnosť mimoriadnej podpory nevylučovala, ale hlavnú zodpovednosť za fungovanie inštitúcie spravovanej štátom videla na strane ministerstva školstva.[132]

* * *

Fond Ministerstva školstva a fondy Archívu Národnej knižnice v Prahe predstavujú doplnkový pramenný zdroj pre výskum pracovných aktivít Emila Černaja počas jeho pôsobenia v Košiciach v rokoch 1923 – 1929.[133] S touto osobnosťou je spätý úspešný proces, ktorý vyústil do zriadenia košickej verejnej knižnice. E. Černaj, ovládajúci maďarčinu, bol do Košíc preložený na miesto dočasného správcu knižnice bývalej právnickej akadémie na základe výnosu Ministerstva školstva z 12. decembra 1922. Predtým pôsobil ako asistent v univerzitnej knižnici v Prahe.[134] Nepočetná košická korešpondencia Emila Černaja sa nachádza vo fonde Ministerstva školstva v Prahe v súvislosti s majetkovým vyrovnaním bývalej právnickej akadémie. Ako správca knižnice mal Černaj za úlohu vyhotoviť súpis časti spisového materiálu určeného pre potreby Právnickej fakulty Univerzity Komenského, zodpovedal za správu majetku bývalého Košického spolku právnikov a za evidenciu inventára. Ministerstvo školstva odporúčalo rozdeliť knižný fond akadémie medzi univerzitnú knižnicu v Bratislave a knižnicu Východoslovenského múzea. Na zachovaní knižnice nemalo záujem, pretože „*dosavadní trvání této knihovny povzbuzuje stále nespokojené místní činitele k volání po zřízení buď nové práv. akademie nebo práv. fakulty*." Černaj zvolil opačný postup a sústredením časti knižného fondu múzea na svoje pracovisko začal podnikať prvé kroky smerujúce k zriadeniu Verejnej knižnice mesta Košice.[135]

---

132 AKPR, f. KPR 1919 – 1947, inv. č. 515/D, kart. 38, sign. D 9148/25, správy J. Poláka z 18. 3. 1923 a 9. 11. 1921, správa KPR zo 17. 1. 1922.

133 Emil Černaj (1885 – 1946) – český knihovník. V roku 1918 vyštudoval filozofiu, dejiny umenia a germanistiku na Nemeckej univerzite v Prahe. Počas pôsobenia v Košiciach bol Ministerstvom školstva a národnej osvety menovaný vrchným komisárom archívnej a knihovníckej služby (1928). V rokoch 1919 – 1922 a 1929 – 1945 pracoval v Národnej a univerzitnej/Zemskej a univerzitnej knižnici v Prahe. Ku košickej etape Černajovej knihovníckej kariéry podrobne dokumenty fondu Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, Krajská knižnica v Košiciach (ŠAKE).

134 Archiv Národní knihovny České republiky, f. Osobní spisy, Černay Emil. Ďalší archívny súbor, Sbírka fotografií, obsahuje niekoľko portrétnych fotografií E. Černaja z rokov 1913 – 1938.

135 NA, f. Ministerstvo školství, Praha, kart. 1148, sign. 5VIa, korešpondencia MŠaNO, Právnickej fakulty Univerzity Komenského a E. Černaja z r. 1923 – 1924; ELIÁŠ, Štefan. *Krajská knižnica v Košiciach (1923) 1924 – 1974*. Čiastkový inventár. Štátny oblastný archív v Košiciach. Košice 1986, s. 3–6.

CSHR 1-2025 - text.indb 68 10.8.2025 9:06:47

Zdravotníctvo

Fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy uschováva dokumenty k počiatkom činnosti Československej štátnej nemocnice v Košiciach, spätým so zakladateľskými osobnosťami Mikulášom Očenáškom a Jaroslavom Stuchlíkom. Obsahuje aj informácie o začiatkoch lekárskej praxe Sone Stuchlíkovej, manželky košického primára psychiatrie. Dokumentácia k služobnému postupu lekárov košickej štátnej nemocnice sa nachádza vo fonde Predsedníctvo ministerskej rady. Národnostné štatistiky príslušníkov lekárskeho stavu pôsobiacich v medzivojnových Košiciach možno študovať vo fondoch bratislavskej expozitúry ministerstva verejného zdravotníctva a Kancelárie krajinského prezidenta v Košiciach. Vo fonde Štátna nemocnica v Košiciach (ŠAKE) sa z medzivojnového obdobia zachovalo len sedem ročníkov spisového materiálu.

Úrad ministra pre správu Slovenska hodnotil povojnové zmeny v štátnej zdravotníckej službe z hľadiska posudzovania politickej lojality lekárskeho personálu ako pomerne umiernené. Vládny referát MPS pre verejné zdravotníctvo sa usiloval uplatňovať kritériá odbornej kvalifikácie a politickej spoľahlivosti. Odvolanie správcu košickej školy pre pôrodné babice Lajosa Kalledeya sa zdôvodňovalo odbornými nedostatkami, nehospodárnym vedením ústavu a prejavmi maďarského šovinizmu. Na začiatku roka 1919 ho nahradil Viktor Frankenstein, žiak popredného českého gynekológa profesora Václava Piťhu. Jeho česko-židovský pôvod mal podľa predstáv vládneho referenta Ivana Hálka dokumentovať, že pri personálnych rozhodnutiach nezohrávala národnostná ani náboženská príslušnosť zásadnú úlohu. Pre „protištátne konanie" bol z košickej štátnej nemocnice prepustený primár Lajos Hartmann. Prechodu českého zdravotníka Valentína Daška z vojenských služieb na miesto hlavného lekára Abovsko-turnianskej župy vo februári 1919 predchádzalo rozhodnutie župného úradníckeho zboru odmietnuť podriadiť sa československej vládnej moci. Pre Daška však táto zmena nepredstavovala zásadný problém, keďže v Košiciach mal trvalé bydlisko a žil tu s manželkou a dvoma deťmi. Pri obsadzovaní lekárskych staníc a úradných lekárskych pozícií sa postupne prechádzalo od odvolávania politicky kompromitovaných osôb zo strany županov k organizovaniu súbehov.[136]

136 AÚTGM, f. TGM – Republika, kart. 396, sign. R-12-1/F, správa vládneho referátu MPS pre verejné zdravotníctvo o zriaďovaní zdravotníckej služby na Slovensku z r. 1919; NA, f. PMR, kart. 512, č. 6591/1164/S, správa adm. oddelenia MPS z 11. 10. 1921 s elaborátom *Maďarské stížnosti na čs. státní správu na Slovensku*; VHA Bratislava, f. PV Košice, kart. 12, denný rozkaz z 26. 4. 1919; SNA, f. MPS, kart. 255, č. 2331/19, správa župana J. Sekáča z 27. 7. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 69 10.8.2025 9:06:47

Návrh na prevzatie všeobecnej nadačnej nemocnice v Košiciach do československých štátnych služieb, jej dočasné rozšírenie a dokončenie výstavby novej budovy vypracoval konzultant zdravotníckeho referátu úradu ministra pre správu Slovenska, slovenský chirurg Jozef Uram, v januári 1919. Odborných ministerských porád k týmto otázkam sa v marci 1919 zúčastnil aj prvý český lekár v službách košickej nemocnice. Jaroslav Stuchlík bol poverený vedením psychiatrického a dočasne aj venerického oddelenia. Spoločne so správcom nemocnice Uramom sa podieľal na vypracovaní návrhu prvého rozpočtu nemocnice. Obaja lekári zároveň presadili návrh na zriadenie ústavnej lekárne.[137] Žiadosť o miesto riaditeľa plánovaného ústavu pre choromyseľných v Košiciach podal Stuchlík vo februári 1919 na základe výzvy štátneho tajomníka ministerstva zdravotníctva Jana Semeráda. V tom čase pôsobil ako lekár pre nervové choroby v sanatóriu Dr. Šimsu v Krči pri Prahe. Pre Stuchlíkove vedecké poslanie v Košiciach predstavovala významnú výhodu jeho šesťročná prax v odbore psychiatrie, počas ktorej sa okrem klinickej medicíny venoval aj organizačným záležitostiam ústavov. Jeho manželka Soňa s dvoma deťmi ho nasledovala do Košíc krátko pred príchodom maďarských boľševikov; v meste sa natrvalo usadili v júli 1919.[138] J. Stuchlík bol menovaný primárom psychiatrického oddelenia košickej štátnej nemocnice na základe dekrétu ministerstva zdravotníctva z 8. októbra 1919. V tom čase sa sústredil najmä na riešenie problémov spojených s umiestnením psychiatrického a venerického oddelenia v budove nemocnice na Námestí legionárov. Ich spoločnú lokalizáciu považoval za neprijateľnú vzhľadom na odlišnú vnútornú organizáciu a špecifické prevádzkové nároky oboch oddelení. S provizórnym riešením vypomohol posádkový veliteľ František Bilínský.[139]

137 J. Uram bol poverený vedením košickej nemocnice na základe dekrétu ministra V. Šrobára z 24. 1. 1919. Nemocnica bola prevzatá do štátnej správy 20. 3. 1919. SNA, f. Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej EMVZ), inv. č. 38, kart. 6, správy J. Urama z 21. a 28. 1. 1919, protokoly z porád odbornej ministerskej komisie o rozšírení a výstavbe košickej nemocnice z 21. 3. a 22. 3. 1919.

138 Za správcu psychiatrického oddelenia košickej nemocnice bol J. Stuchlík ustanovený dekrétom prezídia MVZ z 1. 3. 1919. SNA, f. EMVZ, inv. č. 96, kart. 44, č. 561/19, listy J. Stuchlíka z 3. 2., 6. 2., 23. 3. a 11. 12. 1919.

139 NA, f. PMR, kart. 1287, č. 18183/27, návrh MVZ na udelenie úradného titulu hlavný ústavný lekár J. Stuchlíkovi z 15. 9. 1927; VHA-VÚA Praha, f. Velitelství východní skupiny, inv. č. 17, kart. 32, protokol zo zasadnutia komisie zástupcov Štátnej nemocnice v Košiciach, posádkového veliteľstva a Komenského ústavu pre mladistvých zo 16. 9. 1919. K Stuchlíkovým ambíciám vytvoriť z košickej psychiatrie vedecko-výchovný ústav bližšie spomienkový text STUCHLÍK, Jaroslav. Z historie počátků, s. 414–418.

CSHR 1-2025 - text.indb 70 10.8.2025 9:06:47

Soni Stuchlíkovej[140] povolil úrad ministra pre správu Slovenska v máji 1919 vykonávať lekársku prax v Košiciach na základe diplomu získaného na univerzite v Zürichu. Po opätovnom obsadení Košíc československou armádou prevzala dočasné vedenie lekárskej a správnej agendy miestneho detského domova. Na jeho prechode do československej správy sa Stuchlíková podieľala ako členka kuratória. Starostlivosť o maloleté deti jej znemožnila dokončiť nostrifikačné skúšky, preto jej ministerstvo zdravotníctva povolilo vykonávať lekársku prax len na prechodné obdobie. V prvej polovici 20. rokov obmedzila svoju odbornú činnosť na poradenskú prax pre matky a dojčatá v košickej pobočke Československého Červeného kríža. V prostredí miestnych lekárov vyvolávala jej pozícia honorovanej konzultantky s neuznaným zahraničným diplomom negatívne ohlasy, za ktorými mohli stáť aj predsudky voči jej českému pôvodu a ženskému pohlaviu. Ako vedúca poradne si dokázala získať širokú spoločenskú podporu. S odkazom na verejný záujem jej žiadosť o predĺženie výkonu lekárskej praxe podporil aj košický okresný náčelník Július Surový.[141]

Primár Mikuláš Očenášek, poverený vedením interného i infekčného oddelenia, sa na jeseň 1920 pokúsil riešiť priestorovú krízu v čase hroziacej epidémie aj hrozbou podania výpovede. Infekčné pracovisko, ktoré spravoval, tvoril iba drevený barak s nedostatočnou izoláciou, bez bakteriologického pracoviska aj ubytovacích priestorov pre ošetrovateľský personál. Očenášek, ktorý v tom čase zastupoval Jozefa Urama vo funkcii riaditeľa nemocnice, kritizoval aj nevyhovujúce podmienky pre samotných lekárov nemocnice: „*primáři musejí se tísnit v primitivní služební místnosti (rodiny mají v Čechách a na Moravě!), zatím co pro naše sekundáře jsou vykázána doupata, nehodná jména pokoje.*“ Vzhľadom na nedostatočné kapacity mestskej epidemickej nemocnice na zvládnutie prípadného šírenia nákazlivých ochorení navrhol využiť na hospitalizáciu pacientov priestory Komenského ústavu pre mladistvých. Očenášek považoval ochranu verejného zdravia za nadradenú záujmom sociálnych inštitúcií pre mladistvých delikventov.[142]

140 Soňa Stuchlíková pochádzala z Kostromskej gubernie v Rusku. Od roku 1912 mala domovskú príslušnosť v obci Boháňka v severovýchodných Čechách. Počas vojny pracovala v ústave po choromyseľných v Rheinau (Švajčiarsko) a ako praktická lekárka v moravských Letoviciach a v Červenom Kostelci. SNA, f. EMVZ, inv. č. 96, kart. 44, č. 1845/19, žiadosť S. Stuchlíkovej o vymenovanie za riaditeľku štátneho detského domova v Košiciach z 10. 8. 1919.

141 SNA, f. EMVZ, inv. č. 96, kart. 44, č. 1845/19, prípisy MVZ zo 7. 10. 1921 a 11. 6. 1924, list S. Stuchlíkovej z 31. 3. 1924, správa J. Surového z 1. 4. 1924, správa župana Jána Rumanna z 30. 4. 1924.

142 M. Očenášek bol za primára oddelenia vnútorných chorôb košickej štátnej nemocnice menovaný rozhodnutím vlády 21. apríla 1922. NA, f. PMR, kart. 1287, č. 18183/27, návrh MVZ

CSHR 1-2025 - text.indb 71 10.8.2025 9:06:47

Otvorenie novej budovy Štátnej nemocnice v Košiciach v roku 1924 predstavovalo významný príspevok československého štátu k rozvoju zdravotnej starostlivosti na východnom Slovensku a k pokroku medicínskej vedy. Osobnosti českej medicíny – primári Mikuláš Očenášek (vnútorné choroby), Adolf Měska (kožné a pohlavné choroby), Jaroslav Stuchlík (nervové a psychiatrické choroby) a Václav Strimpl (prosektúra, bakteriológia) – sú neodmysliteľne späté s počiatočným obdobím fungovania jedného z najmodernejších zdravotníckych ústavov v ČSR.[143] V. Strimpl pôsobil pred príchodom do Košíc v roku 1924 ako prosektor mestskej nemocnice v Mukačeve. Ministerstvu zdravotníctva bol služobne podriadený aj správca nemocničnej lekárne Jan Hájek, ktorý v Košiciach pôsobil od roku 1920.[144]

Primár Adolf Měska uvažoval o prepojení svojej profesionálnej kariéry s Košicami už na jar 1919. Podrobnejšie sa o tom zmieňoval v korešpondencii s pražským profesorom botaniky Karlom Dominom, s ktorým ho spájal blízky príbuzenský vzťah. Počas vojenského konfliktu s maďarskou boľševickou armádou pôsobil Měska ako lekár pešieho pluku č. 31 talianskych légií na juhu východného Slovenska. Existencia košického detského domova mu preto nebola neznáma. O svojej možnosti viesť tento ústav, ktorá vyplývala z jeho záujmu o detské lekárstvo, Dominovi písal: „*Ten nalezinec je vlastně takový „krcálek", prach malá věc, kterou žádný doktor výše aspirující nebude chtít. Každý chce do Brna nebo Bratislavi na universitu, pokud jsem se informoval, a toto místo jaksi venkovské je pro všechny málo*." A. Měska nakoniec našiel pracovné uplatnenie na bratislavskej univerzitnej klinike a do Košíc prišiel až v roku 1926. Korešpondencia s Karlom Dominom z druhej polovice 30. rokov sa sústreďuje na ťažkosti spojené s inštitucionálnym presadzovaním nového odboru – racionalizácie lekárstva („*já jsem jen venkovský primář*") a na vedenie odborného časopisu *Styk*. Pre realizáciu odborných záujmov košického lekára Měsku bolo udržiavanie permanentnej komunikácie s pražským vedeckým prostredím nevyhnutné.[145]

---

na udelenie úradného titulu zdravotný radca M. Očenáškovi z 15. 9. 1927; SNA, f. EMVZ, inv. č. 38, kart. 7, správy M. Očenáška z 28. a 29. 11. 1920.

143 JIROUŠKOVÁ, Marta – PLATOVÁ, Jarmila: Nemocničná starostlivosť v Košiciach v rokoch 1918 – 1938. In: *Medicína, farmácia a veterinárna medicína v období vzniku Československej republiky*. Eds. GOGOLA, Matej – MESIARKIN Adam – VOJTEKOVÁ, Ivana. Bratislava 2018, s. 52–57.

144 NA, f. PMR, kart. 1287, č. 18183/27, správa prezídia MVZ z 15. 9. 1927, návrh MVZ na udelenie úradného titulu hlavný lekárenský komisár J. Hájkovi z 15. 9. 1927.

145 ANM, f. Karel Domin, inv. č. 17, kart. 2, listy A. Měsku z r. 1919 – 1935; GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. II.*, heslo Měska Adolf, s. 345.

CSHR 1-2025 - text.indb 72 10.8.2025 9:06:47

Štatistické údaje o národnostnom zložení lekárskeho personálu pôsobiaceho v Košiciach v roku 1924 poskytuje fond bratislavskej expozitúry ministerstva verejného zdravotníctva. V meste Košice pracovalo vo všetkých lekárskych kategóriách s výnimkou zamestnancov nemocníc 71 osôb, z ktorých iba dvaja boli českej národnosti: župný lekár Josef Plšek a policajný lekár Vladislav Slanina. V košických verejných nemocniciach (štátna, vojenská, pôrodnica, nemocnica pre ženské choroby a detský domov) pôsobilo 33 lekárov, pričom k českej národnosti sa hlásilo 25 z nich. Českí lekári mali výhradné zastúpenie vo vojenskej nemocnici, detskom domove a v pôrodnici (s výnimkou jednej nemeckej lekárky). V okrese Košice pracovali z desiatich lekárov dve osoby českej národnosti.[146] Štatistické informácie o štátnych obvodných lekároch z posledného roku existencie demokratického Československa sú zachované v písomnostiach košickej kancelárie krajinského prezidenta. V meste Košice neordinoval žiadny lekár českej národnosti, zatiaľ čo v okrese Košice pôsobil medzi siedmimi štátnymi obvodnými lekármi jediný Čech, Jozef Rozenfeld.[147]

Spolky

Výskyt dokumentov týkajúcich sa pôsobenia košických spolkov s českým zastúpením vo vedení a členskej základni je obmedzený stratami ich registratúr. Výnimku tvorí fond košickej pobočky Právnickej jednoty na Slovensku, ktorú založil prezident Hlavného súdu v Košiciach Josef Gregor (ŠAKE). Za úradný proces schvaľovania spolkov zodpovedali ústredné orgány štátnej správy v spolupráci s košickým policajným úradom. Písomné materiály z tejto kompetenčnej oblasti sú preto uložené vo fondoch MPS, Krajinského úradu v Bratislave, v menšej miere aj Ministerstva vnútra a Predsedníctva ministerskej rady.

Fondy spolkov Československá obec sokolská a Spolok československých inžinierov (NA) predstavujú názorný príklad toho, ako dobre zachované registratúry celoštátne pôsobiacich pôvodcov môžu aspoň sčasti nahradiť straty písomností miestnych organizácií. Sokol – české emancipačné hnutie orientované na rozvoj telesnej zdatnosti a kultiváciu ducha – našiel v Košiciach podmienky na vznik až po začlenení mesta do československého štátu. Telocvičná jednota Sokol Košice bola založená 23. februára 1919. Ďalší organizačný rozvoj, ktorý viedol k vytvoreniu župnej štruktúry, prerušil vojenský vpád maďar-

146 SNA, f. EMVZ, inv. č. 100, kart. 47, štatistické výkazy lekárov podľa národnosti a náboženstva z r. 1924.

147 SNA, f. KKP, kart. 27, č. 645/38prez., správa Mestského notárskeho úradu v Košiciach z 15. 2. 1938, správa Okresného úradu v Košiciach z 2. 2. 1938.

CSHR 1-2025 - text.indb 73 10.8.2025 9:06:47

ských boľševikov. V novembri 1919 sa Košice stali sídlom Východoslovenskej župy sokolskej Jána Kollára.[148] Koncom roka 1920 evidovala košická sokolská jednota stav 490 členov, prevažne príslušníkov českej komunity, v nepatrnej miere aj Slovákov. Zoznam členov zachovaný vo fonde Československá obec sokolská obsahuje aj údaje o ich povolaní, dátume narodenia a roku vstupu do spolku.[149] K dokumentom štatistického charakteru patria aj dotazníky, ktoré koncom 20. rokov vyplnili jednotlivé sokolské jednoty na základe požiadavky predsedníctva ČOS. Zameriavali sa na účasť a straty členov Sokola v zahraničnom odboji počas prvej svetovej vojny. V radoch košickej jednoty pôsobilo 38 členov, takmer výlučne českej národnosti, ktorí sa zúčastnili bojov ako príslušníci československých légií v Rusku, Taliansku a Francúzsku. Dvadsiati štyria z nich boli v sokolskom hnutí už pred vypuknutím vojny.[150] Písomnosti zasielané košickou pobočkou Sokola obsahujú aj informácie týkajúce sa organizácie masových podujatí. Pri príprave zájazdu česko-moravských sokolských jednôt v roku 1927 mohli organizátori počítať s mimoriadne ústretovým prístupom politických úradov, vojenských zložiek, verejných inštitúcií, ako aj s aktívnou spoluprácou legionárskej obce. Súčasťou dokumentácie k župnému zletu z roku 1934 sú aj odporúčania týkajúce sa stravovania účastníkov. Kým v predchádzajúcom období sa československé spoločenské prostredie spájalo najmä s kaviarňou Slavia, v tom čase už bol počet českých, resp. československých pohostinstiev a kaviarní v meste výrazne vyšší.[151]

Založenie košického odboru Spolku československých inžinierov a architektov v roku 1920 odrážalo nárast počtu príslušníkov českej technickej inteli-

148 KÁRPÁTY, Vojtech. Počiatky sokolského hnutia, s. 48–53.

149 Z celkového počtu 490 členov vstúpilo do košického Sokola v roku 1919 97 osôb, zvyšní členovia pribudli v nasledujúcom roku. Zoznam členstva umožňuje bližšiu identifikáciu počiatkov pôsobenia menej známych českých osobností v Košiciach. NA, f. Československá obec sokolská (ďalej ČOS), kart. 254, Seznamy členstva 1920, zoznam členov východoslovenskej sokolskej župy k 31. 12. 1920.

150 Súčasťou materiálov zaslaných košickou jednotou sú aj unikátne spomienkové texty legionárov Jana Cinerta, Karla Smékala a Viléma Klementa k sokolskej činnosti počas pôsobenia československého vojska v Rusku. NA, f. ČOS, kart. 149, dotazník Telocvičnej jednoty Sokol Košice z 28. 8. 1929.

151 Organizátori odporúčali okrem kaviarní Slavia a Rohlena aj návštevu Budejovickej boudy a reštaurácie Grand českého reštauratéra Jaroslava Rohlenu na Štefánikovej ulici, Legionárskeho domu, reštaurácie U 12 apoštolov na Kováčskej ulici, Českej hospody na Mlynskej ulici, Plzenskej reštaurácie Bulka, hostinca Na starom zámku na Rumanovej ulici a pohostinstva Josefa Antoša vo štvrti Malá Praha. NA, f. ČOS, inv. č. 523, kart. 122, zápisnica zo zletového výboru sokolskej jednoty Košice z 2. 6. 1927, pokyny k župnému zletu v Košiciach 10. 6. 1934.

CSHR 1-2025 - text.indb 74 10.8.2025 9:06:47

gencie v meste.[152] Fond Spolku československých inžinierov obsahuje korešpondenciu medzi košickou pobočkou a ústredím tejto stavovskej organizácie, ako aj rozsiahlu kartotéku členstva. Počas takmer dvoch desaťročí existencie košického odboru si jeho členovia pochádzajúci z českých krajín udržiavali výraznú prevahu. Pre členov spolku, ktorí pôsobili na pozíciách vo verejnej správe alebo v podnikateľskom sektore, predstavovali Košice prirodzený priestor pre účasť na modernizačnom rozvoji mesta. Zachovaná korešpondencia dokumentuje aktívny záujem členov o celoštátne záležitosti, čoho prejavom bolo napríklad pripomienkovanie návrhov zákonov s národohospodárskym významom. Rovnako poukazuje na účasť pobočky v spoločenskom živote mesta, ktorá sa okrem iného prejavovala organizovaním reprezentačných plesov. Prvou významnou skúškou organizačnej vyspelosti košického odboru bol tretí zjazd československých inžinierov a architektov s medzinárodnou účasťou, ktorý sa v Košiciach konal v júli 1923.[153] Hlavnú zodpovednosť za organizačné prípravy niesol podnikateľ a geodet Bedřich Minářů. Zaradil sa medzi košických Čechov, ktorí mesto najprv spoznali v uniformách československej armády, konkrétne na pozícii referenta železničného odboru pri etapnom oddelení Veliteľstva východnej armádnej skupiny. Minářů sa významne podieľal na zabezpečení plynulej prepravy vojenského materiálu počas ústupu Hennocqueovho veliteľstva z Košíc v júni 1919, ako aj na obnove prevádzky železničnej siete na východnom Slovensku.[154] K menej známym kapitolám činnosti košického odboru patrila systematická angažovanosť v prospech založenia vysokej technickej školy vo východnej metropole. Návrh, prijatý na valnom zhromaždení v apríli 1937, aby bola škola pomenovaná po Milanovi Rastislavovi Štefánikovi, si osvojilo a následne presadzovalo pražské ústredie spolku.[155] O spoločenskej atmosfére v období medzi Mníchovskou dohodou a prijatím Viedenskej arbitráže svedčí úryvok zo záverečného listu slovensko-českého vedenia odboru, ktoré tvorili Ján Slávik a Josef Fidranský: „*...v Košicích a na Slovensku prožíváme*

152 Spolok československých inžinierov a architektov (ďalej SIA) s pôsobnosťou pre územie Kráľovstva českého vznikol v roku 1866. Po utvorení Československa sa jeho organizačná sieť rozšírila na územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

153 Z košických členov viedol na zjazde pracovnú skupinu zameranú na postavenie civilných technikov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi český staviteľ Alois Novák. Košický odbor SIA s územnou pôsobnosťou pre východné Slovensko vtedy združoval 147 inžinierov. NA, f. Spolek československých inženýrů, kart. 46, inv. č. 38, zložka Sjezdy.

154 VÚA-VHA Praha, f. Východní armádní skupina, inv. č. 12, kart. 7, č. 2898/19, návrh mjr. Františka Maternu na udelenie pochvál z 18. 8. 1919, tamže, inv. č. 14, kart. 28, č. 2600/19, správa B. Minářů z novembra 1919.

155 NA, f. Spolek československých inženýrů, kart. 96, inv. č. 72, list ústredia SIA z 28. 4. 1937; tamže, kart. 34, inv. č. 32, listy Klubu poslancov Národného zjednotenia z 15. 6. 1937 a Klubu poslancov republikánskej strany z 26. 5. 1937.

CSHR 1-2025 - text.indb 75 10.8.2025 9:06:47

právě ony mimořádné poměry a trpké chvíle, které historické země mají už za sebou.“[156]

V rokoch 1928 – 1939 bola spolková agenda na Slovensku v kompetencii 8. administratívneho oddelenia Krajinského úradu v Bratislave. Toto fondové pododdelenie uchováva základné údaje o československých spolkoch pôsobiacich v Košiciach, na činnosti ktorých sa významne podieľali aj členovia pochádzajúci z českých krajín. Obsahuje informácie o ich vzniku, organizačných zmenách, zániku a stanovách, menoslov funkcionárov, čiastočne zoznamy členov a zápisnice zo zakladajúcich schôdzí. Písomné podkladové materiály Policajného riaditeľstva v Košiciach, zasielané na schválenie krajinskému úradu v 30. rokoch, dokumentujú vysoký stupeň obsahovej rôznorodosti spolkového života, aký v moderných dejinách mesta nemal obdobu. Český element bol jeho neoddeliteľnou súčasťou.

Najrozšírenejšou formou zakladania spolkov bolo zriaďovanie košických pobočiek celoštátnych organizácií. Tento model najčastejšie uplatňovali záujmové združenia jednotlivých profesijných skupín, napríklad pobočky Národného zväzu poštových a telegrafných zamestnancov či Zväzu československých súdnych úradníkov.[157] Spolok mohol vzniknúť aj v dôsledku odčlenenia časti členskej základne od pôvodného subjektu. Košický spevácky spolok Hlahol bol založený v roku 1931 po odchode členov speváckeho okteta zo spolku Foerster, „*protože nesouhlasili s režimem, jenž v tomto spolku vládne*.“[158] Košice sa stávali sídlom spolkov s krajinskou alebo celoštátnou pôsobnosťou najmä v prípadoch, keď ich vznik iniciovala spoločensky uznávaná autorita. Z tohto hľadiska zohrával primár košickej nemocnice Jaroslav Stuchlík kľúčovú úlohu, keď postupne založil Spolok československých lekárov (1930), Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky (1930) a zároveň predsedal slovenskej sekcii Spolku pokladničných lekárov. Vo vedení týchto spolkov pôsobili aj jeho kolegovia, primári Adolf Měska a Jaroslav Klíma.[159] Za založením Krajinskej jednoty učiteľov živnostenských a obchodných škôl (1931) stál riaditeľ štátnej meštianskej školy, senátor Jindřich Nentwich.

156 NA, f. Spolek československých inženýrů, kart. 96, inv. č. 72, list košického odboru SIA z 24. 10. 1938.

157 SNA, f. Krajinský úrad v Bratislave, C.1 Administratívne oddelenia (ďalej KÚ-C.1), r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 50162/30; tamže, r. 1932, inv. č. 861, kart. 1356, č. 123730/32.

158 Za predsedu Hlahola bol zvolený primár Jaroslav Stuchlík, jeho zástupcom sa stal inšpektor štátnych železníc Josef Kocián. SNA, f. KÚ-C.1, r. 1931, inv. č. 577, kart. 885, č. 205817/31.

159 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 196490/30; tamže, r. 1931, inv. č. 577, kart. 885, č. 47371/31; tamže, r. 1935, inv. č. 1979, kart. 2653, č. 228592/35; tamže, r. 1932, inv. č. 861, kart. 1356, č. 36975/32.

CSHR 1-2025 - text.indb 76 10.8.2025 9:06:47

Najčastejšou príčinou zániku spolkov s českým zastúpením bol postupný nezáujem členov o ďalšie zapojenie sa do spolkového života, prípadne pracovné preloženie kľúčových funkcionárov do iných častí republiky. Divadelné ochotnícke spolky Jednota divadelných ochotníkov Kollár (1921) a Intimní scéna (1922) stratili opodstatnenie krátko po svojom vzniku v dôsledku profesionalizácie československej divadelnej scény v Košiciach.[160] Úroveň spoločenského života, osobitne v košických pomeroch, možno posudzovať aj z hľadiska národnostnej skladby členskej základne spolkov. Spoločné zastúpenie maďarských a českých členov sa vyskytovalo vo vedení malého počtu spolkov, ako napríklad Anglický klub (1929), Medzinárodná kultúrna liga (1934) či Krúžok filatelistov Cassovia (1936).[161] Prítomnosť českých, maďarských, slovenských a židovských členov vo vedení Československého šachového klubu sa ukázalo ako výhodné pri získavaní štátnej finančnej podpory na usporiadanie medzinárodného turnaja.[162] Zo spolkov technického zamerania pôsobiacich koncom 20. rokov mali takmer výlučne českú členskú základňu Klub fotoamatérov a Radioklub pre Košice a okolie.[163]

Zhoršovanie medzinárodnopolitickej situácie v druhej polovici 30. rokov sa na košickej spolkovej scéne prejavilo nárastom aktivít zameraných na podporu brannej pripravenosti československého národa a štátu. Košická organizácia Československej strany národno-socialistickej v roku 1935 rozšírila sieť pridružených záujmových združení o miestny zbor Zväzu stráže slobody, orientovaný na telovýchovnú činnosť. Verejné vystupovanie tohto spolku, vedeného profesorom obchodnej akadémie Augustínom Pekařom, vyvolávalo kritické reakcie zo strany košického sekretariátu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Pozornosť pútalo údajne provokatívne správanie uniformovaných členov stráže slobody, ktorú českí národní socialisti podľa svojich odporcov organizovali po vzore nacistických úderných oddielov. Tieto tvrdenia však neboli dostatočným dôvodom na zásah policajného úradu. V nasledujúcom období totiž miestna stráž slobody usporadúvala verejné akcie aj za podpory mestskej rady.[164]

Iniciátorom založenia košickej pobočky Národnej gardy 53 bol plukovník Ladislav Vysušil, veliteľ 32. pešieho pluku Gardského. Organizácia, ako súčasť celoštátneho spolku, sa mala zamerať na branný výcvik svojich členov pod do-

160 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1932, inv. č. 861, kart. 1356, č. 75991/32 a č. 227433/32.

161 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1936, inv. č. 2363, kart. 3178, č. 18488/36 a č. 110378/36; tamže, r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 39529/30.

162 NA, f. PMR, kart. 569, č. 5968/22, správa MŠaNO z 3. 4. 1922.

163 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1930, inv. č. 389, kart. 595, č. 60235/30; tamže, r. 1938, inv. č. 3195, kart. 4489, č. 201390/38.

164 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1935, inv. č. 1979, kart. 2653, č. 80721/35; SNA, f. KKP, inv. č. 174, kart. 48, č. 66/36, správa PR Košice z 21. 9. 1936.

CSHR 1-2025 - text.indb 77 10.8.2025 9:06:47

hľadom košického posádkového veliteľstva. Výrazná prevaha českých účastníkov na zakladajúcej schôdzi v septembri 1935 podnietila jedného z členov vedenia, úradníka riaditeľstva železníc Václava Lacinu, k úvahe o postoji Slovákov k československému štátu: „*...my Češi usedlí zde v Košicích, zde věčně nebudeme a je na bratřích Slovácích, aby tento obranný spolek pomáhali udržeti ve prospěch čsl. vzájemnosti, bratrství a myšlenky nejvznešenější – myšlenky obrany republiky.*“ Slávnostná prísaha členov Národnej gardy sa uskutočnila v nasledujúcom roku pri pamätníku M. R. Štefánika. Podujatie, na ktorom zaznel aj chorál Ktož jsú boží bojovníci, sa uskutočnilo v spolupráci so Slovenským národným klubom – nadstraníckym združením košických Slovákov a Čechov.[165]

Tlač

Košické noviny *Slovenský východ* vznikli ako prvý východoslovenský denník vydávaný v slovenskom jazyku, ktorý si v medzivojnovom období postupne získal rešpektované postavenie v rámci celoslovenského mediálneho prostredia. Pri jeho zrode stáli českí príslušníci armády a aj v ďalšom období sa na vydavateľských a redaktorských pozíciách objavovali osobnosti pôvodom z českých krajín. Chronológiu a okolnosti vzniku denníka prostredníctvom aktivít ich zakladateľských osobností je možné študovať v spravodajských spisoch fondu Veliteľstvo skupiny Schöbl (VÚA-VHA). Spresňujú a dopĺňajú údaje uvedené vo faktograficky korektných spomienkových textoch Rostislava Korčáka publikovaných v 60. rokoch.[166] Informácie k redaktorským a vydavateľským konfliktom sprevádzajúcim dianie v redakcii denníka v 20. rokoch sa vyskytujú vo fondoch Predsedníctvo ministerskej rady a Ministerstvo vnútra I. – prezídium (NA). Košické novinárske pôsobenie Hany Gregorovej a spolupráca s českými novinármi sa v jej súkromnej korešpondencii odráža len v okrajovej miere (SNK-LA).

Pre vznik regionálneho denníka *Slovenský východ* boli určujúce udalosti odohrávajúce sa v Uherskom Hradišti. V tomto juhomoravskom meste sa od novembra 1918 formovali vojenské jednotky slovenských dobrovoľníkov. Poručík Edmund Borek, český novinár známy úzkou spoluprácou so slovenskými

165 SNA, f. KÚ-C.1, r. 1938, inv. č. 3195, kart. 4489, č. 89399/38; SNA, f. KKP, inv. č. 174, kart. 48, správa Veliteľstva národnej gardy 53 v Košiciach z 20. 10. 1936.

166 Nepublikovaný rukopis pamätí R. Korčáka uložený vo fonde Archiv Syndikátu novinářů (NA) je využitý v práci SYCHRA, Michael: *Novinář a publicista Rostislav Korčák. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd*. Praha 2017, online in: http://hdl.handle.net/20.500.11956/86718 (15. 2. 2025).

CSHR 1-2025 - text.indb 78 10.8.2025 9:06:47

sociálnymi demokratmi, patril k šestici zakladajúcich členov Gardy slovenskej slobody.[167] Medzi jej členov patril aj poručík Ján Hrušovský. Popri výcviku slovenských dobrovoľníkov Borek vykonával svoje hlavné vojenské povinnosti v spravodajskom oddelení Veliteľstva československých vojsk na Slovensku, kde zodpovedal za oblasť tlače a propagandy. Na oddelení spolupracoval s poručíkom Rostislavom Korčákom, ktorý sa venoval ofenzívnej spravodajskej činnosti a protokolárnej agende.[168] Borek, Hrušovský a Korčák vytvorili úvodné jadro redakcie a administratívy denníka *Slovenský východ*. Pravdepodobne vďaka kontaktom Jána Hrušovského s martinským kultúrnym prostredím sa k nim pripojila aj spisovateľka Hana Gregorová ako redaktorka. Po presídlení Veliteľstva skupiny plukovníka Schöbla (bývalého Veliteľstva československých vojsk na Slovensku) do Košíc 2. januára 1919 mal Borek už vypracovaný plán na vydávanie propagandistického periodika s cieľom šíriť československú štátnu myšlienku. Jeho realizácia však narážala na materiálne prekážky, predovšetkým na nedostatok papiera a vhodnej tlačiarne schopnej tlačiť v slovenskom, českom a ruskom jazyku. V tomto období sa Borek mohol pri rokovaniach s civilnými a vojenskými orgánmi oprieť o podporu plukovníka Františka Schöbla, veliteľa Zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko, a náčelníka jeho štábu plukovníka Františka Bartoša. Ten zabezpečil financovanie prvých čísiel novín prostredníctvom Ministerstva národnej obrany. Redakcia totiž nebola schopná prijímať predplatné ani inzerciu z dôvodu pasívneho odporu maďarských poštových zamestnancov.[169]

Ďalší vývoj novín *Slovenský východ* bol úzko spätý s činnosťou Zemského vojenského veliteľstva, v ktorého sídle sa nachádzala aj košická redakcia. Medzi organizačnými zložkami veliteľstva, ktoré dostali 3. júna 1919 rozkaz evakuovať sa z mesta v dôsledku postupu maďarskej Červenej armády, figurovala aj tlačová kancelária poručíka Rostislava Korčáka. Obnovenie vydávania novín inicioovalo Ministerstvo národnej obrany bezprostredne po druhom obsadení Košíc,

167 E. Borek, výborne ovládajúci slovenčinu, sa podieľal na koncipovaní programového textu *Slovenskí vojaci!*, ktorý vyzýval k vstupu do Gardy slovenskej slobody. Na letáku je uvedený ako predseda Robotníckej telocvičnej jednoty v Prešporku. VÚA-VHA Praha, f. Velitelství skupiny Schöbl, inv. č. 10, kart. 1, leták *Slovenskí vojaci!* z 25. 11. 1918.

168 Príslušník 8. streleckého pluku R. Korčák bol pridelený ako spravodajský dôstojník z Prahy do Uherského Hradišťa v polovici novembra 1918. VÚA-VHA Praha, f. Velitelství skupiny Schöbl, inv. č. 10, kart. 1, prípis Vrchného veliteľstva v Prahe zo 17. 11. 1918, zloženie spravodajského referátu Veliteľstva skupiny plk. Schöbla, koncept z 11. 12. 1918.

169 Prvé číslo *Slovenského východu* vyšlo 9. januára 1919. VÚA-VHA Praha, f. Velitelství skupiny Schöbl, inv. č. 5, kart. 1, denný rozkaz F. Schöbla zo 6. 1. 1919; tamže, inv. č. 11, kart. 1, žiadosť E. Borka z 3. 1. 1919, telegramy Veliteľstva skupiny plk. Schöbla z 9. 1., 14. 1. a 27. 1. 1919.

CSHR 1-2025 - text.indb 79 10.8.2025 9:06:47

pričom zabezpečilo finančné krytie a reorganizáciou redakcie poverilo kapitána Arnošta Kresu. Nejasnosti vznikli v súvislosti s organizačným zaradením redakčného kolektívu, ktorý v tom čase pozostával z troch dôstojníkov, šiestich poddôstojníkov a dvoch vojakov. Etapné oddelenie Veliteľstva východnej skupiny československých vojsk členov redakcie začlenilo pod košické posádkové veliteľstvo, kde formálne vytvorili vojenskú tlačovú skupinu. Opäťovne bolo potrebné riešiť problémy s tlačou a distribúciou, ktoré boli prítomné už začiatkom roka 1919. Kritickým sa ukázal nedostatok sadzačov, keďže väčšina z nich opustila Košice spolu s ustupujúcimi maďarskými boľševickými jednotkami. Šírenie tlače mimo Košíc narážalo na odpor promaďarsky orientovaných zamestnancov železníc a pôšt, ako aj časti vidieckeho obyvateľstva. Novým prvkom v osvetovej činnosti redakčného okruhu sa stali bezplatné právne konzultácie, ktoré verejnosti poskytovali narukovaní právnici, ako aj vojenskí a civilní sudcovia.[170] Počas pôsobenia A. Kresu vo funkcii šéfredaktora redakciu opustil Edmund Borek, no redaktorský kolektív doplnili slovenskí novinári – Košičan Anton Straka a František Hromada. Neúspešne sa skončil Kresov pokus o návrat Hany Gregorovej do Košíc, hoci v otázke zlepšenia jej platových podmienok našiel podporu u mešťanostu.[171] V roku 1920 sa uzavrela „armádna" etapa vo vydávaní *Slovenského východu*. Financovanie denníka prevzal tlačový odbor Predsedníctva ministerskej rady, čo viedlo k personálnym zmenám vo vedení redakcie. Dovtedajší šéfredaktor odmietol vymenovanie vedúceho košickej pobočky Československej tlačovej kancelárie Jána Kudláčka za administratívneho riaditeľa *Slovenského východu*. Dôvodom mala byť jeho údajná spolupráca s radikálnym krídlom košickej sociálnej demokracie. Kresov pokus presadiť svoje stanovisko prostredníctvom intervencie abovsko-turnianskeho župana však nebol úspešný a vedením redakcie bol dočasne poverený Rostislav Korčák.[172] Výrazný vplyv na organizačné a personálne záležitosti *Slovenského východu* si počas dvadsiatych rokov udržiaval prednosta tlačového odboru Predsedníctva ministerskej rady František Ebel. Hoci denník pod vedením českých novinárov Huga Fillu, Otakara Leblocha a Jána Kočára deklaroval nadstranícky charakter, opakovane čelil kritike zo strany vládnych aj opozičných politických subjektov. Na pokles spoločenskej prestíže *Slovenského východu* a jeho nízku akcieschopnosť pri presadzovaní vládnych záujmov upozorňoval aj košický župan Juraj

170 VÚA-VHA Praha, f. Velitelství východní skupiny, kart. 4, č. 805, prípis ZVV Košice z 3. 7. 1919; tamže, kart. 24, č. 623, telegram ZVV Žilina z 8. 7. 1919; SNA, f. Vavro Šrobár, inv. č. 659, kart. 11, správa vojenskej tlačovej skupiny pri PV Košice z druhej polovice r. 1919.

171 SNK-LA, f. Jozef Gregor-Tajovský/Hana Gregorová, sign. 43 C 71, korešpondenčný lístok R. Korčáka z 23. 7. 1919; tamže, sign. 43 A 85, list A. Kresu z 19. 8. 1919.

172 SNA, f. MPS, kart. 53, č. 3560/20, referát A. Kresu z 18. 10. 1920.

CSHR 1-2025 - text.indb 80 10.8.2025 9:06:47

Slávik. Na príčiny možno usudzovať z jeho odporúčania, aby vedenie redakcie prevzala osoba dobre oboznámená s pomermi na východnom Slovensku.[173]

Záver

Formulovanie výskumných záverov na základe úzko vymedzenej archívnej základne so sebou nesie riziko jednostrannosti a obmedzeného postihnutia historickej reality. Napriek týmto limitom sa pokúsim o zhrnutie poznatkov. Osoby prichádzajúce z českých krajín do metropoly východného Slovenska čelili asymetrickému integračnému procesu. Usilovali sa o začlenenie multietnických Košíc do štruktúr československého štátu, no ich vlastná integrácia do mestského prostredia narážala na značné prekážky. V prvých rokoch ČSR sa vzťah maďarského a prevažne slovensky hovoriaceho obyvateľstva k personálnym posilám z Čiech a Moravy vyznačoval paralelnou existenciou dvoch spoločenstiev. Tento fenomén moderná historiografia najčastejšie interpretuje ako interakciu medzi česko-slovenskou a maďarskou komunitou. Programové šírenie českej kultúry do košického prostredia nedokázalo zmierniť negatívne dôsledky neuvážených zásahov príslušníkov československej („českej") armády v úvodnej fáze ich prítomnosti v meste. Integračné úsilie vládnej moci narážalo na úrovni individuálnych osudov príslušníkov českej komunity, badateľné napríklad medzi bankovými úradníkmi a sudcami, na závažné praktické prekážky súvisiace s rodinným zázemím a vysokými životnými nákladmi. Poznatky a postrehy českých verejných činiteľov, ktorí sa po roku 1919 podieľali na upevňovaní štátnej integrity v Košiciach, môžu poslúžiť aj ako prameň pri výskume procesu pomaďarčovania slovensky hovoriaceho miestneho obyvateľstva, najmä jeho úspešnej asimilačnej fázy. Výskum dokumentov z poprevratového obdobia poukázal aj na málo reflektovanú úlohu tých príslušníkov pražskej byrokratickej elity, ktorí formovali personálnu politiku štátu medzi hlavným mestom, Bratislavou a Košicami. Jiří Hausmann, Karel Křikava a Jan Semerád pôsobili v kľúčových oblastiach verejnej správy a získali ojedinelú príležitosť formovať v (po)revolučnom roku 1919 novú štátoprávnu realitu v prostredí, ktoré bolo pre vládnu moc neznáme a pôsobilo nepriateľsky. Súkromná korešpondencia českých osobností z vedeckého a pedagogického prostredia odzrkadľuje pomerne uzavretý svet vzťahov, založený na kontaktoch s kolegami

173 V roku 1931 nahradil Kočára vo funkcii zodpovedného redaktora Ján Štancl, novinár pôvodom z Moravy, pôsobiaci dlhodobo na východnom Slovensku. NA, f. PMR, kart. 585, č. 2280/22, správa župana J. Slávika zo 16. 2. 1927.

CSHR 1-2025 - text.indb 81 10.8.2025 9:06:48

a inštitúciami v českých krajinách, ktoré si vybudovali ešte pred svojím pôsobením na východe Slovenska.

Napriek napätiam, ktoré sprevádzali prítomnosť českej komunity, ich činnosť viedla k zásadným premenám v profesionalizácii bezpečnostných zložiek, urbanistickom rozvoji, modernizácii zdravotníckej infraštruktúry, etablovaní slovenského národného školstva aj v mnohovrstvovom spolkovom živote. Tieto zmeny zásadným spôsobom ovplyvnili pretváranie Košíc ako moderného urbánneho centra.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Archiv České národní banky, Praha
f. Banka československých legií v Praze
f. Česká průmyslová banka v Praze
f. Národní banka československá
f. Osobní spisy
f. Živnostenská banka v Praze

Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha
f. Kancelář prezidenta republiky 1919 – 1947

Archív mesta Košice
f. Magistrát mesta Košice

Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha
f. Pařížský archiv

Archív Národnej banky Slovenska
f. Banka československých légií, Praha

Archiv Národní knihovny České republiky
f. Osobní spisy
Sbírka fotografií

CSHR 1-2025 - text.indb 82 10.8.2025 9:06:48

Archiv Národního muzea, Praha
f. Antonín Hajn
f. Karel Domin
f. Karel Kramář

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky – Archiv Ústavu T. G. Masaryka
f. Arnošt I. Bláha
f. Tomáš Garrigue Masaryk

Národní archiv, Praha
f. Archiv České strany národně sociální, Praha
f. Československá sociálně demokratická strana dělnická – Československá sociální demokracie, Praha
f. Československá obec sokolská
f. Generální velitel četnictva, Praha
f. Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha
f. Ministerstvo spravedlnosti, Praha
f. Ministerstvo školství, Praha
f. Ministerstvo vnitra I. – stará registratura
f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium
f. Předsednictvo ministerské rady, Praha
f. Spolek československých inženýrů

Slovenská národná knižnica Martin – Literárny archív
f. Anton Štefánek
f. František Heřmanský
f. Jozef Gregor-Tajovský/Hana Gregorová
f. Slovenská národná rada
f. Teodor Bálent

Slovenský národný archív v Bratislave
f. Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy
f. Josef Kohout
f. Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach
f. Klub slovenských poslancov
f. Krajinský úrad v Bratislave
f. Referát Ministerstva školstva a národnej osvety
f. Vavro Šrobár

CSHR 1-2025 - text.indb 83 10.8.2025 9:06:48

Štátny archív v Košiciach
f. Július Kustra

Vojenský historický archív v Bratislave
f. Posádkové nemocnice v Prešove, Ružomberku, Trnave, Trenčíne
f. Posádkové veliteľstvo v Košiciach
f. Prednosta vojenskej zdravotníckej služby na Slovensku v Košiciach
f. Veliteľstvá bojových skupín
f. Veliteľstvo 11. pešej divízie v Košiciach
f. Veliteľstvo pešieho pluku 14 v Košiciach
f. Zemské stavebné riaditeľstvo v Košiciach
f. Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha
f. Ministerstvo národní obrany – prezídium
f. Velitelství skupiny Schöbl
f. Velitelství východní skupiny
f. Vrchní velitelství čs. vojsk na Slovensku

Dobová tlač

Slovenský východ, 1919

Tlačou vydané pramene

Schematizmus branné moci československé. Praha 1922, roč. 1
Schematizmus československé branné moci. Praha 1929, roč. 8
Zpráva o činnosti Ředitelství čsl. státních drah v Košicích za správní roky 1919–1923. Ed. RATAJ, Jan. Košice 1923

Literatúra

BĚLKA, Václav: *Politický vývoj v Rakovníku mezi světovými válkami*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Praha 2020, online in: http://hdl.handle.net/20.500.11956/116902 (15. 2. 2025)
ELIÁŠ, Štefan: *Krajská knižnica v Košiciach (1923) 1924 – 1974*. Čiastkový inventár. Štátny oblastný archív v Košiciach. Košice 1986
GAŠPAR, Ján – BLAŠKOVÁ, Eleonóra – MIHÓKOVÁ, Mária: *Lexikón Košičanov 1848 – 1938. II. diel J – O*. Košice 2024

CSHR 1-2025 - text.indb 84 10.8.2025 9:06:48

HRONSKÝ, Marián – KRIVÁ, Anna – ČAPLOVIČ, Miloslav: *Vojenské dejiny Slovenska IV. 1914–1939*. Bratislava 1996

JIROUŠKOVÁ, Marta – PLATOVÁ, Jarmila: Nemocničná starostlivosť v Košiciach v rokoch 1918 – 1938. In: *Medicína, farmácia a veterinárna medicína v období vzniku Československej republiky*. Eds. GOGOLA, Matej – MESIARKIN Adam – VOJTEKOVÁ, Ivana. Bratislava 2018, s. 52–57

KÁRNÍK, Zdeněk: Pražské policejní ředitelství, jeho Státní (politická) policie a její informátoři z řad občanstva v převratných dobách Velké války očima očistného Výboru pro prozkoumání policejního archivu v letech 1918–1920. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, roč. 15, č. 7, s. 247–256

KÁRPÁTY, Vojtech: Počiatky sokolského hnutia na východnom Slovensku (1918 – 1925). In: *Historica Carpatica*, 2011, roč. 41–42, s. 45–62

STUCHLÍK, Jaroslav: Z historie počátků košické psychiatrie. In: *Československá psychiatrie*, 1962, roč. 58, č. 6, s. 414–418

SYCHRA, Michael: *Novinář a publicista Rostislav Korčák*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd. Praha 2017, online in: http://hdl.handle.net/20.500.11956/86718 (15. 2. 2025)

CSHR 1-2025 - text.indb 85 10.8.2025 9:06:48

Poslanec KSČ Heřman Tausik. *APS, f. Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění*

Námestník košického starostu Josef Smrž. *NA, f. Archiv České strany národně sociální, Praha*

Alois Kodl, riaditeľ pobočky Pražskej úverovej banky v Košiciach. *Archiv ČNB, f. Osobní spisy*

Eduard Čáp, riaditeľ košickej pobočky Národnej banky československej. *Archiv ČNB, f. Osobní spisy*

CSHR 1-2025 - text.indb 86 10.8.2025 9:06:50

Emil Černaj s manželkou Alžbětou Čarnou, rok 1938.
Archiv Národní knihovny ČR, Sbírka fotografií

Delegáti zjazdu SIA na košickej železničnej stanici, jún 1923. *NA, f. Spolek československých inženýrů*

CSHR 1-2025 - text.indb 87 10.8.2025 9:06:51

Fenomén periferie v kontextu česko-slovenských vztahů

Vol. 27/1 | 2025 Česko-slovenská historická ročenka pp. 91–112

DOI:10.5817/cshr.2025.27.1.2

STUDIE

Periféria, fluidný koncept s hmatateľnými implikáciami: český a slovenský kontext

ONDREJ FICERI

Periphery, a Fluid Concept with Tangible Implications: Czech and Slovak Context

Where does the periphery begin and where does it end? Who determines what is the periphery and what is not? What is the relationship between the periphery and the centre? Does the periphery depend on the centre, or can it exist independently? Is the periphery a static entity, or does it change in space and time? Can the periphery have its own centre? Does the periphery determine the form and quality of social practice and the patterns of behaviour of the population living there? These and many other questions are asked by scientists especially since the spatial turn in the social and human sciences, which has been intense since the 1970s, when scientists turned their attention to studying space and geography in explaining social phenomena. The first section deals with the conceptualization of the periphery across various scientific disciplines. I trace how the concept of the periphery was thematized, how it was adopted in historiography, and how the Czech and Slovak historical community reflects upon it. In the second part of the text, I attempt to apply relevant concepts of the periphery (the periphery of the world-system, the internal peripheries of empires and nation-states) to the interpretation of the Czech and Slovak historical context, while pointing out that the concept of the periphery is more than relevant for the interpretation of Slovak and Czech history, as well as their shared Czech-Slovak history. This part may seem overly ambitious and simplistic, but at the same time it can serve for further discussion on the specifics of the dynamics of the centre-periphery relationship in relation to the territories of Slovakia and the Czech Republic.

Keywords: Periphery, Internal periphery, World-systems theory

CSHR 1-2025 - text.indb 91 10.8.2025 9:06:51

Periféria ako fluidný koncept

Pojem periféria je používaný v mnohých významoch a v rozličných kontextoch, pričom neexistuje jeho jednotná definícia. Nielenže sa používa napr. vo výpočtovej technike pre označenie externých zariadení počítačov, ale dokonca aj v biológii na označenie končatín alebo periférnej nervovej sústavy. Jednotiacim sémantickým motívom je každopádne okrajovosť, a v tomto význame sa používa predovšetkým v urbanizme na označovanie okrajov miest, ako aj v geografii na označenia územia, ktoré je polohovo a významovo odľahlé, okrajové či nedostatočne integrované.[1]

Historická veda až do nástupu štrukturalizmu nijako konceptuálne na tento pojem nereflektovala. To bolo dozaista dôsledkom aj toho, že história bola písaná spravidla z centier, presnejšie povedané, z perspektívy centra. Protagonisti tradičnej historiografie písali predovšetkým o tzv. veľkých dejinách, a ak sa aj nejaké dianie na periférnom území dostalo do veľkého naratívu, muselo mať patričný význam pre tok národných dejín.

Popri veľkých dejinách sa pestovali aj dejiny menších územných jednotiek než bol štátny celok. V slovenskej a českej historiografickej tradícii (nielen) sa takýmto dejinám hovorí regionálne dejiny, pod ktoré sa spravidla začleňujú aj dejiny miest a obcí.[2] Tie boli, resp. stále sú koncepčne ponímané ako akési „apendixy" národných, resp. všeobecných dejín. Navyše obvyklým zdôrazňovaním ich možného didaktického využitia pri výuke dejepisu sa iba zvýrazňovala ich podriadenosť, resp. doplnkovosť voči národným dejinám.

Zároveň platí, že napr. aj v anglosaskej historiografickej tradícii sa konceptuálne uchopenie regiónov a regionálnej histórie vyvíja v čase. Vo vedeckej obci sa v súčasnosti diskutuje o tom, že to môžu byť práve regionálne dejiny v širšom zmysle (od dejín mikro-priestorovej lokality po transnárodné dejiny), ktoré odhaľovaním prepojenia rozličných skúseností a poukazovaním na dopad miestnych dejín na všeobecné trendy majú potenciál identifikovať širšie dejinné súvislosti než len tie národné, a teda translokálne, resp. globálne.[3]

---

1 HAVLÍČEK, Tomáš – CHROMÝ, Pavel – JANČÁK, Vít – MARADA, Miroslav: Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: *Problémy periferních oblastí*. Ed. Novotná, Marie. Praha 2005, s. 6–24.

2 Porovnaj publikácie venujúce sa konceptualizácii regionálnych dejín: BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004; *Regionálne dejiny a dejiny regiónov.* Eds. Pekár, Martin – Derfiňák, Patrik. Prešov 2004; PAPAJÍK, David: *Regionální dějiny. Metodologie – problémy – praxe. Vysokoškolská učebnice*. Ružomberok 2022.

3 EEDEN van, Elise: Considering the Many Variations of Regional History. In: *Histories of People and Place*, 2024. doi: https://doi.org/10.1080/28334299.2024.2433919

CSHR 1-2025 - text.indb 92 10.8.2025 9:06:51

Otázku, či nie je vývoj v regiónoch neprávom podceňovaný, si však v oveľa väčšej miere než historici kládli historici umenia. Časť umenovedcov sa totiž nevedela zmieriť s tým, že z perspektívy tzv. veľkých dejín umenia sa umelecká tvorba mimo centier vnímala spravidla provinčne, preto si položili jednoduchú otázku: prečo a na základe akých kritérií?[4] Na prelome 70. a 80. rokov 20. storočia táto skupina talianskych umenovedcov, spoločne so špecialistom na mikrohistóriu Carlom Ginzburgom, odmietla akúsi lineárnu víziu, podľa ktorej každá odchýlka od centra znamenala zaostalosť. Argumentovali, že neprijatie určitej inovácie z centra neznamenalo nevyhnutne ignoráciu alebo nedostatok porozumenia, presne tak, ako akt čiastočného prisvojenia si nejakej inovácie sa nerovnal „deformácii" alebo „redukcii". Ako však konštatuje vo svojej analytickej štúdii o imaginácii periférie v historiografii dejín umenia grécka vedkyňa Foteini Vlachou, ani táto diskusia nezmenila dominantnú paradigmu o periférii ako vylepšenej verzii skôr používaného termínu provincia, pričom zanikla popri ťažiskových debatách tej doby o gendri, triede a rase.[5]

O opätovnú revíziu dominantnej paradigmy sa pokúsil poľský historik umenia Piotr Piotrowski (1952 – 2015). V jeho kľúčových dielach k dejinám stredovýchodnej Európy *Avantgarda v tieni Jalty*[6] a *Umenie a demokracia v postkomunistickej Európe*,[7] v ktorých analyzoval kvalitu umeleckej tvorby v krajinách východného bloku vrátane Československa, kritizoval hegemóniu diskurzu dejín umenia vytvorenú na Západe, pričom sa snažil dokázať, že umelecká produkcia východnej Európy sa vyrovnala tej na Západe, hoci niesla lokálny obsah, ako napr. pamäť na socializmus, reprezentácie historickej traumy, anarchistické motívy a pod. Na potlačenie hegemónneho diskurzu a skoncovanie s binárnou percepciou centrality (napr. New York, Paríž, Londýn) verzus periferiality dokonca vytvoril teóriu horizontálnych dejín umenia, prostredníctvom ktorej odporúčal prevádzať ne-hierarchickú umeleckohistorickú analýzu.[8]

Hoci ušľachtilé Piotrowského posolstvo do veľkej miery otvorilo cestu k dekolonizovaniu dejín umenia, jeho kritici upozorňujú, že nemožno ignorovať význam vplyvov a výmeny medzi regiónmi, rovnako ako nemožno úplne odvr-

4 BAKOŠ, Ján: *Periféria a symbolický skok. Úvahy o teórii dejín umenia a kultúrnej histórii*. Bratislava 2000, s. 130–150.

5 VLACHOU, Foteini: Notes from the Periphery. History and Methods. In: *Visual Resources. An International Journal on Images and their Uses*, 2019, roč. 35, č. 3–4.

6 PIOTROWSKI, Piotr: *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-Garde in Eastern Europe 1945–1989*. London 2009. Poľský originál vyšiel v roku 2005.

7 PIOTROWSKI, Piotr: *Art and Democracy in Post-Communist Europe*. Reaktion Books 2012.

8 JAKUBOWSKA, Agata – RADOMSKA, Magdalena (eds.): *Horizontal Art History and Beyond. Revising Peripheral Critical Practices*. Routledge 2022.

CSHR 1-2025 - text.indb 93 10.8.2025 9:06:51

hnúť existenciu hierarchií mocenských a zdrojových konfigurácií. Napríklad český filozof Tomáš Hříbek z Filosofického ústavu AV ČR upozorňuje, že všetci traja hlavní protagonisti, ktorých Piotrowski v diele analyzoval ako príklady excelentnosti umeleckej tvorby Východu (Krzystof Wodiczko z Poľska, Marina Abramović z Juhoslávie či Ilja Kabakov z Ruska), sa napokon aj tak presťahovali na Západ, čo je dôkazom toho, že tón udáva centrum, a nie periféria. Závislosť od Západu prejavil Piotrowski aj tým, že skúmal východoeurópske umenie skrz nástroje západnej teórie. Problém teda Hříbek vidí aj v nedostatku produkcie teórie na periférii, čo sa nedotýka len dejín umenia.[9]

Zdá sa, že debata o opodstatnenosti binárneho charakteru opozície „centrum verzus periféria" v umenovednej historiografii dáva za pravdu, ba priam reflektuje na doposiaľ najvplyvnejšiu teóriu, resp. paradigmu štrukturálnych systematických nerovností v globálnych vzťahoch, ktorou je teória svetových systémov Immanuela Wallersteina. Tento americký sociológ (1930 – 2019), ktorého rodičia sa do Spojených štátov presťahovali z rakúskej Haliče, začal od 70. rokov 20. storočia predstavovať svetovej vedeckej obci jeden z najambicióznejších intelektuálnych projektov v humanitných a spoločenských vedách. Jeho inovatívny výklad fungovania sveta zároveň predstavuje históriu svetového kapitalizmu, ktorý podľa neho funguje ako inherentne exploatačný systém.[10] Wallersteinov meta-naratív opúšťa rámce národných štátov, pričom svet zjednodušene uchopuje ako hierarchicky usporiadaný systém, rozdelený na jadro, semiperiférium a periférium. Jadro svetového systému, ktoré môže mať i viac centier (štáty západnej civilizácie), využíva periférium a jej slabé štátne inštitúcie ako zdrojovú základňu (suroviny, lacná pracovná sila, odbytisko tovarov) pre svoj inovačný rast a kumuláciu kapitálu. Potom akúsi nárazníkovú zónu medzi týmito časťami tvorí semi-periféria, ktorá na jednej strane využíva periférium pre vlastné obohacovanie, ale na druhej strane je sama závislá na technológiách a inovačnom know-how jadra (napr. Brazília, ale aj stredná Európa).

Napriek tomu, že zástup kritikov teórie svetového systému je početný, žiaden z protiargumentov nespôsobil jej úplné odvrhnutie. Lyotardov poštrukturalistický kriticizmus[11] smeroval na Wallersteinov historicistický determinizmus. Wallerstein pritom netvrdil, že svetový systém je statický a večný. Naopak,

9 HŘÍBEK, Tomáš: Piotr Piotrowski, Art and Democracy in Post-Communist Europe. In: *Umění/Art*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 87–89.

10 Z početných diel uvádzam sumarizujúcu prácu: WALLERSTEIN, Emmanuel: *World-Systems Analysis. An Introduction*. Duke University Press 2004.

11 V českom preklade LYOTARD, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha 1993.

CSHR 1-2025 - text.indb 94 10.8.2025 9:06:51

ten vyvíja sa v čase.[12] Čiže aj prestupovanie z centra do periférie a vice versa v rámci systémovej štruktúry je možné, ako o tom v súčasnosti svedčí príklad Číny.[13]

Oveľa závažnejšia námietka voči teórii svetového systému, a západnému univerzalizmu vôbec, však prišla od protagonistov postkoloniálnych štúdií. Vplyvný indický historik Dipesh Chakrabarty (* 1948) v provokatívne titulovanom diele *Sprovinštenie Európy*[14] nastavil zrkadlo západným sociálnym vedám, ktoré podľa neho nedokážu vysvetliť historickú skúsenosť politickej modernity napr. v južnej Ázii, pretože európske koncepty napr. občianskej spoločnosti alebo vedeckej racionality sa nedajú v juhoázijskom prostredí adekvátne uplatniť. Tvrdí, že európsky koncept univerzálnej ľudskej skúsenosti a sekulárnej modernity je teritoriálne obmedzený, pretože sa dá „provinčne" použiť tak nanajvýš pre západný svet, nie však pre Indiu.

Bez ohľadu na vznesenú kritiku sa analytický aparát Wallersteinovej teórie svetových systémov ujal v humanitných a sociálnych vedách ako kategória analýzy. „Zľudovené" pojmy ako jadro/centrum, semi-periféria a periféria sa pritom používajú aj v inom kontexte než o nich uvažoval Wallerstein. Vplyvná sa napríklad stala teória konfliktných línií nórskeho politológa a sociológa Steina Rokkana (1921 – 1979), podľa ktorého od čias priemyselnej revolúcie pretrváva konflikt medzi nacionalizujúcim centrom a jazykovo heterogénnymi populáciami na perifériách.[15]

Ruka v ruke s postkoloniálnym obratom v sociálnych a humanitných vedách sa aj v historiografii začalo čoraz dôraznejšie reflektovať na binárnu dichotómiu priestorových hierarchií v relácii centrum – periféria. V aktuálnej

12 Wallersteinovo dielo a jeho kritika je veľmi dobre reflektovaná v českých sociálnych a humanitných vedách prostredníctvom Stanislava Holubca: HOLUBEC, Stanislav: *Sociologie světovách systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha 2009; HOLUBEC, Stanislav: Moderní světový systém Immanuela Wallersteina. Čtyřicet let vývoje jednoho paradigmatu a jeho reflexe. In: *Český časopis historický*, 2017, roč. 115, č. 2, s. 440–479. Porovnaj i ČERNÝ, Karel: Immanuel Wallerstein. Historie kapitalismu, globální nerovnosti a světová revoluce. In: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2, s. 390–432.

13 CHENG, Enfu - ZHAI, Chan: China as a „Quasi-Center" in the World Economic System. Developing a New „Center-Quasi-center-Semi- periphery-Periphery" Theory. In: *World Review of Political Economy*, 2021, roč. 12. č. 1, s. 4–26.

14 CHAKRABARTY, Dipesh. *Provincializing Europe : Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton 2008.

15 ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Eds. Rokkan, Stein – Urwin, Derek – Aarebrot – Frank H. – Malaba, Pamela – Sande, Terje Frankfurt – New York 1987, s. 17–50.

CSHR 1-2025 - text.indb 95 10.8.2025 9:06:51

príručke európskych dejín s názvom *Európska skúsenosť*[16] sa napríklad pertraktuje nevyspytateľný vzťah medzi (semi)perifériou a centrom, ktorý mal v európskych dejinách často devastačné dôsledky. Autori publikácie explicitne uvádzajú, že ambície Nemecka prevziať líderstvo v jadre svetového systému spôsobili dve svetové vojny.[17]

V stredoeurópskom prostredí sa pokúsila aplikovať paradigmu svetových systémov na historický vývoj habsburskej monarchie 19. storočia Andrea Komlosy. Táto rakúska historička tvrdí, že habsburská monarchia vytvorila svetovú ekonomiku samu o sebe, teda s vlastným jadrom, Predlitavskom, a s vlastnou agrárnou perifériou, Zalitavskom. Rozdiely medzi jednotlivými časťami monarchie potom optimisticky vykresľuje ako výhodu, ktorá mala poháňať ekonomickú dynamiku súštátia a udržovať jeho politickú stabilitu.[18] Komlosy tak deriváciou Wallersteinovej teórie neskúmala postavenie monarchie v rámci geopolitickej dynamiky svetovej ekonomiky, ale radšej obrátila pozornosť na reláciu medzi jadrom a perifériou/perifériami v rámci štátneho útvaru, teda na vnútornú periférium.

Mimo Wallersteinovej teórie stojaca entita s názvom vnútorná periféria je pritom v historiografii pertraktovaná najmä od vydania vplyvného zväzku esejí *Vnútroné periférie v európskej histórii*, zostaveného Hans-Heinrichom Noltem v roku 1991.[19] Nolte je považovaný za jedného z najvplyvnejších Wallersteinových kritikov, ktorý však jeho teóriu ďalej rozvíjal vo svojich historických výskumoch. Prízvukoval pritom, že Wallersteinova teória nie je nepoužiteľná, ak sa okrem ekonomických faktorov svetového systému zohľadnia aj tie intelektuálne, náboženské a kultúrne.[20] Nolte spolu s jednotlivými autormi v uvedenom zväzku používali pojem vnútorná periféria pre také regióny štátnych celkov, ktoré boli/sú ekonomicky, politicky alebo kultúrne marginalizované a znevýhodnené dominantnou skupinou populácie, resp. jej elitami žijúcimi v centre štátneho útvaru. Takáto charakteristika dynamiky vzťahu centrum –

16 *The European Experience. A Multi-Perspective History of Modern Europe*. Eds. Hansen, Jan – Hung, Jochen – Ira, Jaroslav – Klement, Judit – Lesage, Sylvain – Simal, Juan Luis – Tompkins, Andrew. Cambridge 2023.

17 GRECCO de Lima, Gabriela – HALMOS, Károly – IRA, Jaroslav: Centres and Peripheries in Contemporary History (ca. 1900–2000). In: *The European Experience*..., s. 779–788.

18 KOMLOSY, Andrea: Imperial Cohesion, National-Building, and Regional Integration in the Habsburg Monarchy? In: *Nationalizing Empires*. Eds. Miller, Alexei – Berger, Stefan. Budapest 2015, s. 369–427; KOMLOSY, Andrea: State, Regions, and Borders. Single Market Formation and Labor Migration in the Habsburg Monarchy, 1750–1918. In: *Fernand Braudel Center Review*, 2004, roč. 27, č. 2, s. 135–177.

19 NOLTE, Hans-Heinrich (ed.): *Internal Peripheries in European History*. Göttingen – Zurich 1991.

20 HOLUBEC, Stanislav: *Teorie světových systémů*..., s. 47–48, 138–139, 171.

CSHR 1-2025 - text.indb 96 10.8.2025 9:06:51

periféria, ktorá sa odkláňa od Wallersteinovho dôrazu na globálne ekonomické závislosti, je vhodnejšie uplatniteľná v európskej, a obzvlášť v stredoeurópskej historiografickej tradícii, silne orientovanej na analýzu odkazu impérií, tvorby etnických a národných skupín a vzájomných regionálnych prepojení. Z tejto perspektívy je pochopiteľné, prečo Luďa Klusáková v tomto zväzku esejí vykreslila Krajiny českej koruny v rámci Rakúsko-Uhorska ako vnútornú periférium v politickom zmysle, zatiaľ čo v ekonomickom boli jednoznačne v centre.[21]

Pojem vnútorná periféria vyjadruje priestorovú materializáciu súboru činností, ktoré nerovnomernosť vývoja určitého územia a jeho kultúrnu a politickú subordináciu centru reprodukovali. Sociálni vedci pre označenie takéhoto súboru jednania vynašli metaforický pojem vnútorný kolonializmus, aby tým demonštrovali analógiu s kolonializmom spojeným so zámorskými kolóniami, no v tomto prípade uplatneným na európske územia v rámci impérií, resp. národných štátov.[22] Hoci priekopnícka práca v tejto oblasti pochádza od Michaela Hetchera,[23] ktorý analyzoval vykorisťujúce praktiky Angličanov voči Írom, pojem vnútorného kolonializmu sa veľmi dobre ujal aj v stredoeurópskom kontexte, a to nielen na interpretáciu vzťahu habsburskej monarchie voči „národnostiam“,[24] ale aj vzťahu Nemeckej ríše (III.) či Sovietskeho zväzu voči národným spoločenstvám stredo- a východoeurópskeho priestoru.[25]

Hmatateľné implikácie v českom a slovenskom historickom kontexte

V kontexte slovenských a českých dejín je relevantné položiť si v súvislosti s konceptualizáciou periférie a hierarchického binárneho vzťahu centra a periférie hneď niekoľko otázok: aká bola geopolitická pozícia teritória českých krajín a Slovenska v rámci svetového systému?; bola táto pozícia rozdielna pre teritórium českých krajín a Slovenska zvlášť?; aké implikácie z toho vyplývali pre členov oboch národných spoločenstiev, a obzvlášť počas trvania spoločného

21 KLUSÁKOVÁ, Luďa: The Czech Lands in the Habsburg Empire (Economic Centre but Political Periphery). In: NOLTE: *Internal Peripheries*..., s. 16–184.

22 SUBOTIC, Milan: „Internal Colonialism“ – A Contribution to the History of the Concept. In: *Sociologija*, 2018, roč. 60, č. 2, s. 410–432.

23 HETCHER, Michael: *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley 1975.

24 VERDERY, Katherine: Internal Colonialism in Austria-Hungary. In: *Ethnic and Racial Studies*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 378–399.

25 NELSON, Robert L. (ed.): *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 Through the Present*. New York 2009; ETKIND, Alexander: *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge 2011.

CSHR 1-2025 - text.indb 97 10.8.2025 9:06:51

česko-slovenského štátu?; vznikali na teritóriách českých krajín a Slovenska vnútorné periférie – a ak áno – prečo a s akými implikáciami?; akú historickú skúsenosť majú obe národné spoločenstvá s vlastnými vnútornými perifériami?

Pozíciu českých krajín v rámci paradigmy svetových systémov analyzoval Stanislav Holubec.[26] Ten postrehol, že hoci Wallerstein zaradil české krajiny od 16. storočia na periférium svetovej ekonomiky vzhľadom na presadenie druhého nevoľníctva, českí hospodárski historici mali tendenciu zjemňovať túto pozíciu na semi-periférium. Obnovené zemské zriadenie podľa Holubca učinilo z českých krajín kolóniu. Až od 70. rokov 19. storočia sa české krajiny dostali na semi-periférium, a tento status si udržali aj po 1. svetovej vojne a trvá dodnes.

Pre teritórium Slovenska takáto analýza doposiaľ chýba, no vzhľadom na rozšírenie druhého nevoľníctva je vhodné obdobný periférny status v rámci svetovej ekonomiky aplikovať aj pre teritórium Uhorska. Na rozdiel od českých krajín však na teritóriu horného Uhorska, resp. Slovenska nedochádzalo od 70. rokov 19. storočia k tak výraznej industrializácii a urbanizácii, aby bolo možné hovoriť o jeho preradení do statusu semi-periférie.

V tradičných národných historiografiách oboch národných spoločenstiev je zároveň rozvíjaný topos národného teritória ako vnútornej periférie v rámci habsburskej monarchie. Funkčná významová náplň tohto toposu pritom nie je viazaná na socioekonomické charakteristiky tamojšej populácie alebo ekonomickú vyspelosť daných regiónov, pretože tie naopak oproti iným častiam Predlitavska, resp. Zalitavska vykazovali znaky rozvinutosti.[27] Topos vnútornej periférie tak odkazuje na politický status oboch národných spoločenstiev, keďže majorizačné praktiky dominantných národných skupín (nemeckorakúskej a maďarskej), fakticky stotožňované s vnútorným kolonializmom, mali znemožňovať uskutočnenie národného programu, pretlačovaného ich vlastnými politickými elitami. Z perspektívy postkoloniálnych a postimperiálnych štúdií je takého vykresľovanie historickej skúsenosti produkovaním dekolonizačného mýtu, ktorý mal legitimizovať vznik česko-slovenského štátu s vlastným mocenským centrom štátu.[28] Jeho úspešné dotvorenie bolo potom výsledkom spo-

26 HOLUBEC, Stanislav: *Teorie světových systémů*..., s. 122–133.

27 Porovnaj reflektujúce analýzy od Ludi Klusákovej a Romana Holeca: KLUSÁKOVÁ, Luďa: The Czech Lands in the Habsburg Empire (Economic Centre but Political Periphery). In: NOLTE: *Internal Peripheries*..., s. 169–184; HOLEC, Roman: „Zentrum" und „Peripherie" im Modernisierungsprozess Mitteleuropas am Beispiel der Slowakei. In: *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*. Eds. Solomon, F. – Zach, K. – Brandt, J. Berlin 2009, s. 132–135.

28 Porovnaj vplyvný zborník „Habsburg postcolonial", konkrétne kapitoly: LUFT, Robert: Machtansprüche und kulturelle Muster nichtperipherer Regionen. Die Kernlande Böhmen, Mähren und Schlesien in der späten Habsburgermonarchie. In: FEICHTINGER, Johannes,

CSHR 1-2025 - text.indb 98 10.8.2025 9:06:51

lupráce so štátmi jadra svetového systému, ktoré po vyhranom globálnom konflikte zaujali pozíciu hegemóna svetového systému (USA, Spojené kráľovstvo, Francúzsko).

Teritóriá Slovenska a Podkarpatskej Rusi pričlenením k Československu „postúpili" z periférnej do semi-periférnej pozície v rámci svetového systému. Tento civilizačný skok mal však na tieto bývalé uhorské teritóriá aj kontraproduktívny vplyv, pretože v rámci česko-slovenského štátu v nich dochádzalo k procesu periferizácie, ktorý je v slovenskej historiografii známy pod toposom „odbúravanie priemyslu za 1. ČSR".[29] Periferizácia však prebiehala aj v kultúrnej a politickej rovine, čím sa obe post-uhorské krajiny dostávali do vnútroperiférneho postavenia voči pražskému centru. Podľa Stanislava Holubca bolo napríklad popieranie existencie samostatného slovenského národa znakom českého kultúrneho imperializmu.[30]

Mainstreamová časť dnešnej slovenskej a českej historiografie sa pokúša čechoslovakizmus rehabilitovať nie v zmysle vplyvných záverov Elisabeth Bakke ako „projektu predurčeného na zlyhanie", ale práve naopak, ako možný scenár českého a slovenského identitárneho splynutia.[31] Dominancia čechoslovakistických politických elít sa snažila v medzivojnovom Československu na to vytvoriť všetky štrukturálne predpoklady. Z priestorového hľadiska sa to azda najvýraznejšie prejavilo ustanovením mesta Prešporok za hlavné mesto Slovenska vo februári 1919 s umelo vytvoreným názvom Bratislava.[32] Tento akt fundamentálne zmenil mentálnu mapu teritória Slovenska. Nielenže výrazne vychýlil jeho geopolitické gravitačné ťažisko smerom na západ, resp. na Západ, ale i prekonfiguroval vnútorné priestorové rozloženie národného centra a periférie. O tomto akte rozhodol jediný slovenský politik, minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár. Ten, ako muž 28. októbra, mal spomedzi vte-

---

PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz Csáky (eds.). *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck 2003, s. 165–188; MANNOVÁ, Elena: Das kollektive Gedächtnis der Slowaken und die Reflexion der vergangenen Herrschaftsstrukturen. In: Tamtiež, s. 189–196.

29 „Pojem odbúravania priemyslu nadobudol ideologický zmysel." HALLON. Ľudovít. Hospodársky vývin po vzniku ČSR a v 20. rokoch. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *Slovenska v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 223–225.

30 HOLUBEC, Stanislav: *Teorie světových systémů*..., s. 127.

31 KOPEČEK, Michal: Čechoslovakismus. Zastřené dějiny jedného pojmu. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.). *Čechoslovakismus*. Praha 2019, s. 11–13.

32 Analýzu statusu Bratislavy na mentálnej mape Slovenska v historickej perspektíve najlepšie previedol LIPTÁK, Ľubomír: Bratislava ako hlavné mesto Slovenska. In: DUDEKOVÁ, Gabriela et al: *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2012, s. 46–66.

CSHR 1-2025 - text.indb 99 10.8.2025 9:06:51

dajších slovenských politikov názorovo a kompetenčne najbližšie k pražskému centru a na druhej strane najďalej k pôvodne vykryštalizovanému, a v zásade konkurenčnému slovenskému národnému centru v Martine. Čechoslovakistické politické elity týmto aktom získali v bratislavskom kozmopolitnom a etnicky heterogénnom urbánnom milieu priestor pre úplne nové vynaliezanie tradície národného centra Slovákov a tým aj ich modifikovanej národotvorby, s možnosťami inštrumentalizačných intervencií do jej rurálnych, religióznych a kultúrne orientálnych, proruských atribútov v prospech prookcidentálnych a pročechoslovakistických prvkov. Práve tieto hodnotové orientácie na Západ ako tradičnú geopolitickú a mentálnu entitu sa snažili presadiť čechoslovakistické politické a intelektuálne elity na území Československa.[33] Ostatne úplne rovnaká taktika bola uplatnená aj pri kreovaní centra Podkarpatskej Rusi, keď namiesto „hungaristického" Mukačeva dostal prednosť Užhorod, obdobne geograficky excentricky umiestnený na západnej hranici pripojeného teritória.[34]

Je otázke, koľko času by čechoslovakistické politické elity potrebovali na reálne vytvorenie jednotnej československej národnej identity tak, ako sa to udialo v 2. polovici 19. storočia u českojazyčného obyvateľstva na Morave a v rakúskom Sliezsku. No skôr je však relevantné uvažovať v tých reláciách, že etnická hranica medzi slovenským a českým národným spoločenstvom – v zmysle teórie vzájomného vyhraňovania sa etnických skupín Fredrika Bartha[35] – bola už v roku 1918 nielenže dostatočne vytýčená, ale táto sa v podmienkach československej medzivojnovej liberálnej demokracie u väčšej časti Slovákov ďalej posilňovala. Pretrvávanie a neustále aktualizovanie historických priestorových konceptov, konkrétne autonomizmu, ako aj zaužívaných sociálnych praktík, napríklad religiozity a vzorcov volebného správania,[36] tak vytváralo zo Sloven-

33 Porovnaj HLAVÁČEK, Petr (ed.): *Západ nebo Východ? České reflexe Evropy 1918–1948*. Praha 2016; pre slovenský kontext porovnaj CHMEL, Rudolf: Slovenské (stredo)európske vízie. In: HLAVÁČEK, Petr (ed.): *České vize Evropy? Manuál k naší evropské debatě*. Praha 2014, s. 88–99; KOVÁČ, Dušan: „Slavjanofili" a „zapadniki" v slovenskom politickom a historickom myslení, krátka historická skica. In: KOVÁČ, Dušan: *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava 2010, s. 37–43.

34 LICHTEJ, Igor: Užhorod vo víre spoločensko-politických dianí v rokoch 1918–1919. In: ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.): *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky 1918–1929*. Prešov 2012, s. 147–164.

35 BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo 1969.

36 Porovnaj NEŠPOR, Zdeněk R. *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu. Náboženství Dioskúrů*. Praha 2020; porovnaj kritické doplnenie slovenských reálií: TÍŽIK, Miroslav: Na východ od Česka alebo ako porovnávať náboženstvo v Česku a na Slovensku. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2021, roč. 57, č. 1, s. 105–121.

CSHR 1-2025 - text.indb 100 10.8.2025 9:06:52

ska, ale aj Podkarpatskej Rusi, jeden rozmerný fantómový región[37] bývalého Uhorska s potenciálom vytvorenia vlastných mocenských centier. Anti-čechoslovakistické kontra-elity (slovenské autonomistické, maďarské a nemecké iredentistické) vzhľadom na rozsiahlosť a geopolitickú relevantnosť teritórií a populácií na nich žijúcich, u ktorých mali potenciál aktivovať svoje predstavy o budúcnosti, prispeli k – a boli využité na destabilizáciu a následný zánik československého štátneho útvaru v kontexte úsilia politických elít Nemecka na vytvorenie vlastnej hegemónie svetového systému (1933 – 1945).

Skompromitovanie kontra-elít s porazeným nacizmom umožnilo post-čechoslovakistickým elitám (t. j. presadzujúcim centralizáciu a unitárny štát) obnoviť česko-slovenský štát, a to v podobe proklamovanej „homogénnej národnej entity", značne zredukovanej o možnosti vytvárania odstredivých vnútorných periférií.[38] Kompletnou etnickou čistkou teritória Sudetov, čiastočnou etnickou čistkou južného Slovenska a odstúpením Zakarpatska Sovietskemu zväzu sa výrazne posilnila vnútorná kohézia a územná integrita štátu. Táto bola socialistickým režimom ďalej posilnená eliminovaním akýchkoľvek mocenských manifestácií moravanstva, a to zlikvidovaním krajinského zriadenia v roku 1949. Týmto aktom sa identitotvorný atribút priestorovej politizácie moravskej etnickej skupiny výrazne oslabil, čo v rokoch 1968 a 1991 – 1992 napriek značnej politickej mobilizácii prispelo k neúspechu vytýčenia zreteľnej etnickej hranice moravskej kolektivity voči českej.[39]

Čo sa týka Slovenska, zásadnou otázkou vo vzťahu dominantných post-čechoslovakistických politických elít k jeho štátoprávnemu postaveniu po roku 1945 zostáva, prečo neumožnili realizovať požiadavku Slovenskej národnej ra-

37 Fantómový región – región, pôvodne patriaci k inému administratívnemu územnému celku, ktorého populácia sa vyznačuje pretrvávajúcou sociálnou praxou, odlišnou od populácie v aktuálnom územnom celku. K teórii konceptu porovnaj: HIRSCHHAUSEN, Béatrice von: "The Heuristic Interest of the Concept of 'Phantom Borders' in the Understanding of Cultural Regionalization." In: *L'Espace géographique*, 2017, roč. 46, č. 2, s. 106–125; HIRSCHHAUSEN, Béatrice von – GRANDITS, Hannes – KRAFT, Claudia – MÜLLER, Dietmar – SERRIER, Thomas: Phantom Borders in Eastern Europe. A New Concept for Regional Research. In: *Slavic Review*, 2019, roč. 78, č. 2, s. 368–389.

38 K analýze celospoločenského konsenzu „národnej očisty" v dobovom diskurze porovnaj: BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické rozpravy 1945 – 1948*. Praha 2015; SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945 – 1960*. Praha 2011.

39 PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Brno 1996; LOZOVIUK, Petr: Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí. In: *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 221–233; STRMISKA, Maximilián: Moravsitická identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Eds. Malíř, Jiří – Vlček, Radomír. Brno 2001, s. 187–194.

CSHR 1-2025 - text.indb 101 10.8.2025 9:06:52

dy na federáciu. Jednoduchou odpoveďou je, že ju realizovať mohli, ale nechceli, lebo nemuseli, pretože boli v prevahe. Vytvorenie druhého mocenského centra by znamenalo deliť sa o moc s kolektivitou s odlišnými potrebami, predstavami a požiadavkami. Majorizácia, a z nej vyplývajúce blokovanie federálneho usporiadania štátu vyhovovalo predovšetkým komunistickej strane, ktorá vo voľbách 1946 na Slovensku prepadla vzhľadom na konzervatívne hodnotové orientácie väčšiny tamojšieho voličstva, čím sa komplikovalo nastolenie režimu štátneho socializmu. Umožnenie existencie limitovanej až formálnej autonómie slovenského teritória (tzv. asymetrické usporiadanie, pražské dohody, ústava 1948, 1960), ako aj formálnej federácie Československa (1968, 1970) ako určitej formy koncesie voči slovenskému národnému spoločenstvu bolo dôsledkom dvoch faktorov, ktoré výborne identifikoval Jan Rychlík: jednak väčšina Čechov – na rozdiel od väčšiny Slovákov – na federácii záujem nemala a jednak tzv. pražským Slovákom po auguste 1968 nevyhovovalo posilňovanie republikových právomocí, pretože im išlo o koncentráciu moci v pražskom centre.[40] Po zrútení autoritatívneho režimu štátneho socializmu v roku 1989 v demokratických podmienkach sa predstavy o štátoprávnom usporiadaní štátu u väčšiny Čechov a Slovákov natoľko rozlišovali, že politické elity oboch kolektivít sa pragmaticky dohodli na jeho rozdelení. To bolo dozaista aj dôsledkom toho, že dôvody, pre ktoré pôvodne vznikol česko-slovenský štát, a teda periférnosť českého a slovenského národného spoločenstva voči inonárodným dominantným skupinám v Rakúsko-Uhorsku, ako aj absencia relevantného politického kapitálu na strane slovenských politických elít, pominuli.

Zánikom Česko-Slovenska sa z Českej republiky stal takmer etnicky homogénny štátny útvar bez vnútorných etnických periférií. Vedecké štúdie z posledných dvoch dekád však dokazujú, že teritórium Sudetov nebolo po odsune Nemcov plnohodnotne inkorporované do jadra národného teritória. Zo socioekonomického hľadiska sa tak v tomto fantómovom regióne odohrávajú mechanizmy sociálneho vylúčenia a sociálnej nestability (nižšia hustota zaľudnenia, užšie zastúpenie ekonomických sektorov, nižšia úroveň dosiahnutého vzdelania, úpadok urbanizácie a ľudského kapitálu).[41]

40 RYCHLÍK, Jan et al: *Dějiny Slovenska*. Praha 2024, s. 501–507; RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2015, s. 500–532.

41 NETRDOVÁ, Pavlína – KORČÁK, Matěj – NOSEK, Vojtěch: Measuring and Mapping the Existence of Phantom Borders at a Local Scale. Example of Sudetenland in Czechia, In: *Journal of Maps*, 2024, roč. 20, č. 1; GUZI, Martin – HUBER, Peter – MIKULA, Štěpán: The Long-Term Impact of the Resettlement of the Sudetenland on Residential Migration. In: *Journal of Urban Economics*, 2021, roč. 126; TESLA, Patrick A.: The Economic Legacy of Expulsion. Lessons from Post-War Czechoslovakia. In: *The Economic Journal*, 2021, roč. 131, s. 2233–2271.

CSHR 1-2025 - text.indb 102 10.8.2025 9:06:52

Na Slovensku je situácia s vnútornými perifériami podstatne pestrejšia, čo je spôsobené jednak značne členitejším geografickým reliéfom a jednak špecifikami diskontinuitného dejinného vývoja národnej kolektivity Slovákov a rozsahu ich národného teritória. Ako už na to bolo poukázané vyššie, jedným z najhmatateľnejších legácií existencie česko-slovenského štátu je extrémne vychýlenie slovenského národného centra na západ v Bratislave a okrem toho aj „nafúknutie" národného teritória trianonskou hranicou, t. j. poza etnickú slovensko-maďarskú hranicu smerom na juh k vytýčeným geopoliticko-strategickým bariéram (riečne toky, dopravné koridory a horské chrbty rozvodí). Uvedené územie sa zvykne označovať ako južné Slovensko, ktoré, na rozdiel od regiónu Sudetov v Česku, nemalo a nemá žiadne konkrétne ohraničenie. Historička Elena Mannová tematizovala južné Slovensko ako virtuálny, predstavovaný región v pozícii pohraničia, obývaný prevažne členmi maďarskej minority podozrivej z iredentizmu a autonomizmu.[42] Práve kolektívna neuróza dominantnej národnej skupiny zo straty južných teritórií (1938) viedla k čiastočnej etnickej čistke, ktorá ale nemala likvidačný dopad na početnosť maďarskej národnej minority.[43]

Čo však politické elity dominantnej národnej skupiny mohli zrealizovať, bolo štrukturálnymi znevýhodneniami znížiť sociálny status celej kolektivity. Administratívnymi reformami bolo celé pohraničné územie spravidla rozdelené podľa takého vzorca, aby členovia maďarskej minority v jednotlivých okresoch nenadobudli dominantný status a z toho vyplývajúce výhody. To isté sa týka aj krajského administratívneho členenia. Pokiaľ ešte v rokoch 1949 – 1960 existovalo sedem okresov, kde členovia maďarskej minority tvorili väčšinu, po roku 1960 zostali dodnes už len dva.[44]

Celý región je vystavený symbolickému násiliu zo strany dominantného národného spoločenstva.[45] V roku 1948 bolo 710 obcí regiónu premenovaných názvami, odvodenými po vybraných osobnostiach dominantného národného spoločenstva (napr. Štúrovo, Gabčíkovo a pod.). Legislatíva demokratického zriadenia (§ 1a ods. 2 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení) síce umož-

42 MANNOVÁ, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Eds. G. Ellis, Steven G. – Raingard Eβer – Berdah, Jean-François – Řezník, Miloš. Pisa 2009, s. 185–204.

43 Bližšie: ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava 1993; ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice 2022.

44 HALÁS, Marián: Functionality versus Gerrymandering and Nationalism in Administrative Geography. Lessons from Slovakia. In: *Regional Studies*, 2017, roč. 51, č. 10, s. 1568–1579.

45 MICHELA, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba – Budapest 2016.

CSHR 1-2025 - text.indb 103 10.8.2025 9:06:52

ňuje samospráve iniciovať referendum za premenovanie umelého názvu obce, ale v konečnej inštancii dáva zákon výlučnú moc schváliť tento názov vláde Slovenskej republiky.[46]

Najvýraznejšie sa však znevýhodňovanie južného Slovenska prejavuje v jeho ekonomickom zaostávaní. Maďarskí geografi, pochádzajúci z trianonského Maďarska, poukazujú na skutočnosť, že zatiaľ čo na teritóriu Slovenska klesol podiel obyvateľov pracujúcich v poľnohospodárstve medzi rokmi 1921 – 1991 zo 60,4 % na 13,9 %, u členov maďarskej národnej minority zo 61,2 % na 23,8 %. Zmienení geografi sa zároveň pokúsili vypočítať podiel investícií do regiónu, pričom tvrdia, že do okresov južného Slovenska smerovalo zhruba o 70 – 75 % menej investícií na obyvateľa v porovnaní s celoslovenským priemerom.[47]

Pritom už v 80. rokoch 20. storočia sa niektorí slovenskí geografi zamýšľali nad tým, prečo vláda neinvestuje v Juhoslovenskej kotline, ktorá mala najlepšie predpoklady pre populačný a industriálny rast vzhľadom na potenciálne, najmenej nákladné vysokorýchlostné prepojenie bratislavskej a košickej spádovej oblasti, ktoré by bolo o 80 km kratšie než preferovaným severným ťahom. Podľa Michala Lukniša myšlienku viesť hlavné južné prepojenie radšej cez Zvolen namiesto Veľkého Krtíša „...treba pokladať za historizmus, ktorý má za následok nepriaznivé disproporcie v priestorovej socioekonomickej štruktúre nielen Juhoslovenského koridorového subregiónu, ale aj SSR.“[48] Podľa geografa Mariána Halása išlo v tomto prípade o uprednostňovanie iných než Maďarmi obývaných regiónov, pričom opatrne konštatuje: „Je to veľmi citlivá a problematická téma a treba povedať, že tento fakt doteraz nebol v historicko-geografickej ani v socio-geografickej literatúre výraznejšie pertraktovaný.“[49]

Ďalší príklad vnútornej periférie Slovenska predstavuje východné Slovensko, ktoré na rozdiel od južného Slovenska je od západnej časti Slovenska geograficky oddelené spišsko-gemerskou horskou bariérou. Na rozdiel napríklad od Moravy alebo Sliezska toto neohraničené teritórium nikdy netvorilo histo-

46 Porovnaj kauza Tešedíkovo – Pered. Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 612 zo 16. októbra 2013.

47 GYULÁS, László – NAGY, Zsuzsanna – BALOGH, Csaba: Ipari terek és vallálkozások. In: HORVÁTH, Gyula (ed.): *Dél-Szlovákia*. Budapest; Pécs 2004, s. 334–335. Región južného Slovenska vymedzili 16 okresmi: Senec, Dunajská Streda, Galanta, Komárno, Šaľa, Nitra, Nové Zámky, Levice, Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice-vidiek, Trebišov, Michalovce.

48 LUKNIŠ, Michal: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In: *Geografický časopis*, 1985, roč. 37, č. 2–3, s. 137–163.

49 HALÁS, Marián: Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 349–369.

CSHR 1-2025 - text.indb 104 10.8.2025 9:06:52

rickú územno-správnu jednotku. To však nebránilo tomu, aby sa v mentalitách miestnej populácie nevytvárali predpoklady tvorby identitárnej tradície, ktorej atribúty vytyčovali etnickú hranicu s tou západo- a stredoslovenskou. Okrem iného išlo o kultivovanie vlastného literárneho jazyka, etnonyma Slovjaci a vytvárania vzájomnej prináležitosti k Uhorskému kráľovstvu.[50]

Vzhľadom na to, že slovjacké hnutie bolo kompromitované spoluprácou s maďarskými politickými elitami (1918, 1938),[51] po druhej svetovej vojne už miestna inteligencia, združená v Spolku východoslovenských akademikov, kultivovala východoslovenskú identitu modifikovane, a to pod označením východoslovenský regionalizmus. Za týmto účelom miestne intelektuálne elity založili v Košiciach spolok Svojina, ktorého činnosť po vzore Sliezskeho študijného ústavu v Opave bola zameraná na „hospodárske povznesenie" a „výskum a propagáciu" východného Slovenska.[52] Tento spolok, schválený Povereníctvom vnútra v roku 1946, tvoril de facto výskumno-vzdelávaciu inštitúciu s prírodovedným, právnym, historickým, literárnym, lingvistickým, informačným, poľnohospodárskym, obchodným, štatistickým, sociálnym a akademickým odborom, samostatným vedeckým časopisom a pobočkami vo východoslovenských okresných mestách, čím predstavoval efektívnu inštitúciu kognície pri tvorbe východoslovenskej identity. Duchovný otec východoslovenského regionalizmu, historik Ondrej Halaga, v rámci Svojiny rozvíjal teóriu samostatného kmeňového vývoja východného Slovenska, ktorého obyvateľstvo ako autochtónne slovanské etnikum horného Potisia malo predstavovať jeden z kmeňov československého národa (teritoriálne od východu: Slovjaci – Slováci – Moravania – Slezania – Česi).[53] Takáto teória kolidovala s centralistickou národnou agendou dominantných stredozápadoslovenských intelektuálnych a politických elít, ktoré nemali na inštitucionálnom rozvíjaní konkurenčnej východoslovenskej identity, potenciálne pokrývajúcej zhruba tretinu slovenského teritória, najmenší záujem. Kritika činnosti spolku Svojiny zo strany Matice slovenskej po roku 1948 viedla k obmedzovaniu jeho činnosti a napokon k zrušeniu v roku 1951.

50 SZEGHY-GAYER, Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 68–83.

51 Bližšie ŠVORC, Peter: Dve periférie v dvoch krajinách október 1918 – január 1919. Východné Slovensko a Uhorská Rus na ceste do Československej republiky. In: *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 3, s. 463–490.

52 Bližšie HALAGA, Ondrej R.: *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov 2008. Kapitola III. História Svojiny, s. 175–244.

53 HALAGA, Ondrej R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice 1947. Peter Ratkoš označil Halagove závery za pseudovedeckú teóriu (Historický sborník 1947, roč. 5, s. 514–526).

CSHR 1-2025 - text.indb 105 10.8.2025 9:06:52

Aktivity Svojiny sa však tešili pozornosti v českých krajinách, predovšetkým u pro-čechoslovakisticky zmýšľajúcich osobností.[54] Ešte pred zánikom Svojiny sa Halaga snažil o to, aby jej legácia pretrvala, a to transformovaním na košickú pobočku Slovanského ústavu v Prahe, čo podporili aj košické a prešovské krajské autority. Vtedajší riaditeľ Slovanského ústavu Albert Pražák podporoval Halagov návrh, pričom o osud Svojiny sa zaujímal aj vtedajší minister pre zjednocovanie zákonov Vavro Šrobár. Ambiciózny Halaga žiadal o pomoc dokonca podpredsedu vlády Viliama Širokého.[55] Podporu jeho návrhom vyjadrila aj Matica moravská: „Jsou nám velmi blízké již z toho důvodu, že postavení Matice moravské se v mnohém podobá Vaší dnešní situaci... Regionální význam vědeckých společností pokládáme i nyní za velmi důležitý proti úzkému centralistickému pojímání vědecké práce. Toto naše stanovisko se nám dosud podařilo u příslušných instatníc uhájit."[56] No čím intenzívnejšie loboval Halaga v českých krajinách, tým viac si proti sebe popudzoval bratislavské centrum, ktoré napokon jeho návrhy úplne zablokovalo (Povereníctvo školstva, vied a umení).[57]

Zatrpknutý Halaga pokračoval v rozvíjaní svojej koncepcie dejín východného Slovenska aj v nasledujúcich rokoch. Od 60. rokov 20. storočia mu však začal výraznejšie kontrovať východoslovenský historik Ladislav Tajták. Podľa Tajtákových slov ho touto úlohou poverilo vedenie Historického ústavu SAV v roku 1962. V Ladislavovi Tajtákovi vtedy našli práve takú vedeckú autoritu autochtónneho pôvodu, ktorá by systematicky vyvracala Halagove tvrdenia a interpretovala dejiny východného Slovenska ako „integrálnej súčasti národného teritória".[58] Výsledkom tejto zgleichschaltovacej identitárnej kampane v podmienkach autoritatívneho režimu štátneho socializmu bolo eliminovanie prejavov východoslovenského regionalizmu, a to do takej miery, že ani v demokratických podmienkach po roku 1989 doposiaľ nedošlo k nijakej forme jeho „renesancie".

Podobne by sa dalo uvažovať o periférnych územiach severovýchodného Slovenska, ktoré obýva ukrajinskojazyčné a rusínskojazyčné obyvateľstvo, alebo o priestorovej marginalizácii časti rómskej populácie. V súvislosti so segre-

54 DUCHÁČEK, Milan: Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem." In: *Práce z dějin Akademie věd*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 35–70.

55 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠAKE), f. Svojina 1945–1952, šk. 5, č. sp. 23 a 66. Informácia o možnosti zriadenia odbočky SÚ v Košiciach, 4. 9. 1950.

56 ŠAKE, f. Svojina 1945–1952, šk. 6, č. sp. 40/51. Matice moravská, 12. 1. 1951.

57 ŠAKE, f. Svojina 1945–1952, šk. 6, č. sp. 8/52. Správa o zániku, 17. 3. 1952.

58 ŠAKE, f. Tadislav Tajták 1927–2020, šk. 3, č. sp. 76. Moja cesta k histórii. Porovnaj i TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307–329.

CSHR 1-2025 - text.indb 106 10.8.2025 9:06:52

govanými rómskymi komunitami dokonca slovenská sociologička Iveta Radičová zaviedla v sociálnych vedách pojem dvojitá marginalita ako priestorový fenomén, ktorý znamená, že rómska komunita je ohrozená nielen sociálnym vylúčením, ale priestorovo sú tieto komunity lokalizované v územiach, ktoré sú geograficky výrazne odrezané. Dochádza teda k marginalizácií nielen samotnej komunity, ale i celého regiónu, v ktorom sa komunita nachádza (menej rozvinutý región, najmenej rozvinutý okres a pod.).[59]

Záver

Koncept periférie má vysokú relevantnosť pre interpretáciu dejín jednak národných spoločenstiev Čechov a Slovákov a jednak ich vlastných národných teritórií. Tieto národné teritóriá sa vyvíjali na periférii, resp. na semi-periférii svetového systému, pričom samé o sebe tvorili vnútorné periférie habsburského impéria. Perifémosť, bez toho, aby bola explicitne definovaná, sa stala súčasťou master-naratívov oboch národných spoločenstiev. Topos zaostávania – dobiehania, modernizácie – stagnácie, prináležitosti k Východu – alebo Západu je diskurzívnou konštantou spoločenskej debaty o smerovaní a národných politikách u oboch národných spoločenstiev. Perifémosť ako taká je súčasťou ich historickej skúsenosti, čo nachádza odraz i v politickom a filozofickom myslení.

Obe národné spoločenstvá mali snahu vymaniť sa z „bludného kruhu" perifémosti, k čomu využili zásadnú geopolitickú destabilizáciu stredoeurópskych monarchií počas prvej svetovej vojny. Spoločnými záujmami s hegemónmi svetového systému, predovšetkým Spojenými štátmi americkými, sa im podarilo vytvoriť vlastný národný štát s mocenským centrom. No prax závislostí z imperiálneho obdobia v relácii centrum – periféria sa replikuje aj v post-imperiálnom období na úrovni národného štátu. Štrukturálne znevýhodnenia perifémych oblastí národných teritórií je možné pozorovať až do súčasnosti. Tieto majú ďalekosiahle dopady na vyľudňovanie periférií, na migráciu obyvateľstva do mestských centier, a v konečnom dôsledku na stigmatizáciu imidžu periférií a marginalizáciu tamojších populácií.

59 RADIČOVÁ, Iveta: *Hic sunt Romales*. Bratislava 2001.

CSHR 1-2025 - text.indb 107 10.8.2025 9:06:52

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Štátny archív v Košiciach
Svojina 1945 – 1952 (1956)
Ladislav Tajták 1927 – 2020

Literatúra

BAKOŠ, Ján: *Periféria a symbolický skok. Úvahy o teórii dejín umenia a kultúrnej histórii*. Bratislava 2000

BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo 1969

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004

BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické rozpravy 1945–1948*. Praha 2015

ČERNÝ, Karel: Immanuel Wallerstein. Historie kapitalismu, globální nerovnosti a světová revoluce. In: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2, s. 390–432

DUCHÁČEK, Milan: Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem." In: *Práce z dějin Akademie věd*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 35–70

EEDEN van, Elise: Considering the Many Variations of Regional History. In: *Histories of People and Place*, 2024. doi: https://doi.org/10.1080/28334299.2024.2433919

ETKIND, Alexander: *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge 2011

GUZI, Martin – HUBER, Peter – MIKULA, Štěpán: The Long-Term Impact of the Resettlement of the Sudetenland on Residential Migration. In: *Journal of Urban Economics*, 2021, roč. 126

GYULÁS, László – NAGY, Zsuzsanna – BALOGH, Csaba: Ipari terek és vállalkozások. In: HORVÁTH, Gyula (ed.): *Dél-Szlovákia*. Budapest – Pécs 2004, s. 334–335

HALAGA, Ondrej R.: *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov 2008

HALAGA, Ondrej R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice 1947

CSHR 1-2025 - text.indb 108 10.8.2025 9:06:52

HALÁS, Marián: Functionality versus Gerrymandering and Nationalism in Administrative Geography. Lessons from Slovakia. In: *Regional Studies*, 2017, roč. 51, č. 10, s. 1568–1579
HALÁS, Marián: Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 349–369
HALLON. Ľudovít. Hospodársky vývin po vzniku ČSR a v 20. rokoch. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *Slovenska v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 213–240
HAVLÍČEK, Tomáš – CHROMÝ, Pavel – JANČÁK, Vít – MARADA, Miroslav: Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: *Problémy periferních oblastí*. Ed. Novotná, Marie. Praha 2005, s. 6–24
HETCHER, Michael: *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley 1975
HIRSCHHAUSEN, Béatrice von: "The Heuristic Interest of the Concept of 'Phantom Borders' in the Understanding of Cultural Regionalization." In: *L'Espace géographique*, 2017, roč. 46, č. 2, s. 106–125
HIRSCHHAUSEN, Béatrice von – GRANDITS, Hannes – KRAFT, Claudia – MÜLLER, Dietmar – SERRIER, Thomas: Phantom Borders in Eastern Europe. A New Concept for Regional Research. In: *Slavic Review*, 2019, roč. 78, č. 2, s. 368–389
HLAVÁČEK, Petr (ed.): *Západ nebo Východ? České reflexe Evropy 1918–1948*. Praha 2016
HOLEC, Roman: „Zentrum" und „Peripherie" im Modernisierungsprozess Mitteleuropas am Beispiel der Slowakei. In: *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*. Eds. Solomon, F. – Zach, K. – Brandt, J. Berlin 2009, s. 132–135
HOLUBEC, Stanislav: Moderní světový systém Immanuela Wallersteina. Čtyřicet let vývoje jednoho paradigmatu a jeho reflexe. In: *Český časopis historický*, 2017, roč. 115, č. 2, s. 440–479
HOLUBEC, Stanislav: *Sociologie světovách systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha 2009
HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.). *Čechoslovakismus.* Praha 2019
HŘÍBEK, Tomáš: Piotr Piotrowski, Art and Democracy in Post-Communist Europe. In: *Umění/Art*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 87–89
CHAKRABARTY, Dipesh. *Provincializing Europe : Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton 2008

CSHR 1-2025 - text.indb 109 10.8.2025 9:06:52

CHENG, Enfu - ZHAI, Chan: China as a „Quasi-Center“ in the World Economic System. Developing a New „Center-Quasi-center-Semi- periphery-Periphery“ Theory. In: *World Review of Political Economy*, 2021, roč. 12. č. 1, s. 4–26

CHMEL, Rudolf: Slovenské (stredo)európske vízie. In: HLAVÁČEK, Petr (ed.): *České vize Evropy? Manuál k naší evropské debatě*. Praha 2014, s. 88–99

JAKUBOWSKA, Agata – RADOMSKA, Magdalena (eds.): *Horizontal Art History and Beyond.*

Revising Peripheral Critical Practices. Routledge 2022

KLUSÁKOVÁ, Luďa: The Czech Lands in the Habsburg Empire (Economic Centre but Political Periphery). In: NOLTE, Hans-Heinrich (ed.): *Internal Peripheries in European History*. Göttingen – Zurich 1991, s. 16–184

KOMLOSY, Andrea: Imperial Cohesion, National-Building, and Regional Integration in the Habsburg Monarchy? In: *Nationalizing Empires*. Eds. Miller, Alexei – Berger, Stefan. Budapest 2015, s. 369–427

KOMLOSY, Andrea: State, Regions, and Borders. Single Market Formation and Labor

Migration in the Habsburg Monarchy, 1750–1918. In: *Fernand Braudel Center Review*, 2004, roč. 27, č. 2, s. 135–177

KOVÁČ, Dušan: *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava 2010

LICHTEJ, Igor: Užhorod vo víre spoločensko-politických dianí v rokoch 1918–1919. In: ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.): *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky 1918–1929*. Prešov 2012, s. 147–164

LIPTÁK, Ľubomír: Bratislava ako hlavné mesto Slovenska. In: DUDEKOVÁ, Gabriela et al: *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2012, s. 46–66

LOZOVIUK, Petr: Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí. In: *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 221–233

LUFT, Robert: Machtansprüche und kulturelle Muster nichtperipherer Regionen. Die Kernlande Böhmen, Mähren und Schlesien in der späten Habsburgermonarchie. In: FEICHTINGER, Johannes, PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz Csáky (eds.). *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck 2003, s. 165–188

LUKNIŠ, Michal: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In: *Geografický časopis*, 1985, roč. 37, č. 2–3, s. 137–163

LYOTARD, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha 1993

CSHR 1-2025 - text.indb 110 10.8.2025 9:06:52

MANNOVÁ, Elena: Das kollektive Gedächtnis der Slowaken und die Reflexion der vergangenen Herrschaftsstrukturen. In: FEICHTINGER, Johannes, PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz Csáky (eds.). *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck 2003, s. 189–196

MANNOVÁ, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Eds. G. Ellis, Steven G. – Raingard Eβer – Berdah, Jean-François – Řezník, Miloš. Pisa 2009, s. 185–204

NELSON, Robert L. (ed.): *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 Through the Present*. New York 2009

MICHELA, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba – Budapest 2016

NEŠPOR, Zdeněk R. *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu. Náboženství Dioskúrů*. Praha 2020

NETRDOVÁ, Pavlína – KORČÁK, Matěj – NOSEK, Vojtěch: Measuring and Mapping the Existence of Phantom Borders at a Local Scale. Example of Sudetenland in Czechia, In: *Journal of Maps*, 2024, roč. 20, č. 1

NOLTE, Hans-Heinrich (ed.): *Internal Peripheries in European History*. Göttingen – Zurich 1991

PAPAJÍK, David: *Regionální dějiny. Metodologie – problémy – praxe. Vysokoškolská učebnice*. Ružomberok 2022

PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Brno 1996

PIOTROWSKI, Piotr: *Art and Democracy in Post-Communist Europe*. Reaktion Books 2012

PIOTROWSKI, Piotr: *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-Garde in Eastern Europe 1945–1989*. London 2009

RADIČOVÁ, Iveta: *Hic sunt Romales*. Bratislava 2001

Regionálne dejiny a dejiny regiónov. Eds. Pekár, Martin – Derfiňák, Patrik. Prešov 2004

RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2015, s. 500–532

RYCHLÍK, Jan et al: *Dějiny Slovenska*. Praha 2024, s. 501–507

ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Eds. Rokkan, Stein – Urwin, Derek – Aarebrot – Frank H. – Malaba, Pamela – Sande, Terje Frankfurt. New York 1987, s. 17–50

SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960*. Praha 2011

CSHR 1-2025 - text.indb 111 10.8.2025 9:06:52

STRMISKA, Maximilián: Moravsitická identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Eds. Malíř, Jiří – Vlček, Radomír. Brno 2001, s. 187–194
SUBOTIC, Milan: „Internal Colonialism" – A Contribution to the History of the Concept. In: *Sociologija*, 2018, roč. 60, č. 2, s. 410–432
SZEGHY-GAYER, Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 68–83
ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava 1993
ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice 2022
ŠVORC, Peter: Dve periférie v dvoch krajinách október 1918 – január 1919. Východné Slovensko a Uhorská Rus na ceste do Československej republiky. In: *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 3, s. 463–490
TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307–329
TESLA, Patrick A.: The Economic Legacy of Expulsion. Lessons from Post-War Czechoslovakia. In: *The Economic Journal*, 2021, roč. 131, s. 2233–2271
TÍŽIK, Miroslav: Na východ od Česka alebo ako porovnávať náboženstvo v Česku a na Slovensku. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2021, roč. 57, č. 1, s. 105–121
The European Experience. A Multi-Perspective History of Modern Europe. Eds. Hansen, Jan – Hung, Jochen – Ira, Jaroslav – Klement, Judit – Lesage, Sylvain – Simal, Juan Luis – Tompkins, Andrew. Cambridge 2023
VERDERY, Katherine: Internal Colonialism in Austria-Hungary. In: *Ethnic and Racial Studies*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 378–399
VLACHOU, Foteini: Notes from the Periphery. History and Methods. In: *Visual Resources. An International Journal on Images and their Uses*, 2019, roč. 35, č. 3–4
WALLERSTEIN, Emmanuel: *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham 2004

CSHR 1-2025 - text.indb 112 10.8.2025 9:06:52

Vol. 27/1 | 2025 Česko-slovenská historická ročenka pp. 113–137

DOI:10.5817/cshr.2025.27.1.3

STUDIE

Bratislava ako futbalová periféria medzivojnového Československa – menej tradičný pohľad na česko-slovenské vzťahy[1]

MATEJ HANULA

Bratislava as a Football Periphery in Interwar Czechoslovakia – A Less Traditional Perspective on Czecho-Slovak Relations

The author deals with the position of Bratislava football within the football scene of the First Czechoslovak Republic. Similarly to the political life of a centralized state, Bratislava held only a peripheral position in football. Several factors contributed to this fact. The most important were, firstly, the complex organizational structure of football in Czechoslovakia until the mid-1930s, dividing Bratislava's Czechoslovak and Hungarian clubs into separate competitions. The second factor was the decision to introduce professionalism in Czechoslovak football in 1925. Unlike the leading clubs from the Czech lands, no club from Slovakia adopted professionalism. Consequently, even the most successful club in the city – ČsŠK Bratislava – failed to break into the Czechoslovak elite until the reorganization of competitions in the mid-1930s. Based on the analysis of Slovak journalistic contributions dedicated to Bratislava's interwar football, the author points to the resistance of Bratislava's football officials and journalists to the peripheral football position. This peripheral position was confirmed not only by criticism of the alleged neglect of their demands by the governing football authorities but also subjectively by constant appeals to Bratislava players to

1 Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV 20-0526 s názvom *Politická socializácia na území Slovenska v rokoch 1848 – 1993* a v rámci projektu VEGA č. 2/0020/23 *Politická mobilizácia, politizácia a politická ľahostajnosť slovenského obyvateľstva*, 1848 – 1938. Oba projekty sú riešené na Historickom ústave SAV, v. v. i.

CSHR 1-2025 - text.indb 113 10.8.2025 9:06:52

perform well in friendly matches against Prague teams. At the same time, the author highlights that the perception of Bratislava as a football periphery did not significantly change even after the long-awaited reorganization of the republic's competitions in the mid-1930s and the promotion of the most successful Bratislava club into the newly established nationwide league open to both professional and amateur clubs from all national associations.

Keywords: First Czechoslovak Republic, Bratislava, Football, Centre, Periphery, Czech-Slovak relations

Vznik československého štátu priniesol Slovensku množstvo zmien, ktoré radikálne zmenili jeho politický, kultúrny a spoločenský vývoj. Demokratický politický systém vytvoril rámec pre rozvoj občianskej spoločnosti a zvýšenú participáciu obyvateľstva na verejnom živote. Poslovenčenie verejného života a školstva prinieslo impulzy pre rozvoj slovenskej kultúry a poskytlo prostredie na definitívne dotvorenie sa Slovákov ako moderného národa. Zmeny sa nemohli vyhnúť ani čoraz populárnejšej sfére športu a v jej rámci predovšetkým najmasovejšiemu a najpopulárnejšiemu odvetviu – futbalu. Šport s modernými koreňmi na britských ostrovoch sa začal hrávať na území dnešného Slovenska už od sklonku 19. a začiatku 20. storočia. Do roku 1918 však v Hornom Uhorsku vznikali prakticky len futbalové kluby s maďarskými názvami, na ktorých čele stáli funkcionári s maďarskou národnosťou.[2] Vznik republiky priniesol zmenu aj do futbalového života v krajine. Popri už spomínaných etablovaných maďarských kluboch vo väčšine veľkých miest začali vznikať kluby nové, v súlade s dobovou praxou označované ako československé, ktorých členstvo sa hlásilo lojálne k novému štátu. V ďalších rokoch boli v mnohých multietnických mestách na juhu krajiny, ale i v ďalších regiónoch tieto nové československé kluby spolkami, ktoré okrem pestovania športu zároveň posilňovali československú či slovenskú národnú identitu a stávali sa neoficiálnymi reprezentantmi národa v súboji so svojimi maďarskými či nemeckými športovými súpermi a konkurentmi.

Práve v medzivojnovom období sa čulý futbalový život odvíjal už aj v novom hlavnom meste Slovenska. Pred rokom 1918 ešte Bratislava za vývojom futbalu v jeho hlavných baštách monarchie – teda vo Viedni, Prahe a Budapeš-

2 O etablovaní sa futbalu na území dnešného Slovenska pred rokom 1918 pozri: MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef: *Zlatá kniha futbalu na Slovensku. Defilé generácií 1898 – 1987*. Bratislava 1988, s. 17–25.

CSHR 1-2025 - text.indb 114 10.8.2025 9:06:52

ti zaostávala.[3] Ani v medzivojnovom období síce na rozdiel od týchto troch metropol nových štátnych útvarov neurčovala celoeurópske futbalové trendy a nemohla sa pýšiť podobne veľkými futbalovými štadiónmi, futbal sa už však stal v meste rovnako ako v spomínaných veľkomestách pre značnú časť jej obyvateľov súčasťou pravidelného trávenia voľného času. Tisíce Bratislavčanov zapĺňali každú nedeľu hľadiská desiatok ihrísk v meste, aby sa zabavili a pri sledovaní hry svojich obľúbených klubov zabudli na bežné starosti. Ďalšie stovky hrávali futbal ako aktívni hráči, či sa mu často vo voľnom čase venovali ako kluboví funkcionári a rozhodcovia. V meste prebiehal každý rok od začiatku marca čulý futbalový život, ktorý sa zastavil na zimnú pauzu až v polovici decembra. V multietnickom meste pôsobili kluby prakticky všetkých jeho národností a s istou dávkou nostalgie možno povedať, že futbalový život bol v Bratislave v období prvej republiky pravdepodobne zaujímavejší ako v 21. storočí.

Napriek pulzujúcemu futbalovému dianiu však mala Bratislava v rámci republiky podobne ako v politickom živote centralizovaného štátu iba periférnu pozíciu voči pražskému centru. Táto jej pozícia je zrejmá okrem organizačnej štruktúry futbalového života v medzivojnovom štáte, ktorému sa ešte budem podrobne venovať, predovšetkým vďaka analýze príspevkov venovaných futbalovému životu Bratislavy na stránkach slovenskej športovej tlače. Možno konštatovať, že od polovice 20. rokov až do politických zmien v jeseni 1938 obsahujú prakticky neustále ponosy či už bratislavských futbalových funkcionárov alebo slovenských žurnalistov na nezáujem pražskej futbalovej centrály riešiť problémy bratislavského či slovenského futbalu, prípadne sťažnosti na to, že kvality popredných bratislavských klubov nerešpektuje pražská futbalová žurnalistika a verejnosť. Práve pražskí futbaloví novinári sa mali napriek mnohým dobrým výsledkom podľa slovenských kolegov pozerať na bratislavský futbal stále zhora, ako na niečo periférne, v porovnaní s pražským profesionalizmom amatérske a menej kvalitné. Prakticky všetky konfrontácie najúspešnejšieho a najpopulárnejšieho bratislavského klubu – I. Československého športového klubu (I. ČsŠK) Bratislava – s pražskými súpermi od polovice 20. rokov až do zániku prvej republiky vnímala bratislavská športová žurnalistika ako príležitosť dokázať pražskej futbalovej verejnosti, že sa v tomto prezieravom hodnotení bratislavského futbalu mýli.

3 K počiatkom futbalu v rakúskej časti monarchie s dôrazom na české krajiny a Prahu pozri z najnovších prác: PELC, Martin: *Na football. Fotbalové diváctví a fanouškovská kultura v českých zemích do roku 1939*. Praha 2022, s. 21–32, 58–69.

CSHR 1-2025 - text.indb 115 10.8.2025 9:06:52

Periféria v rámci organizácie futbalu v ČSR

Medzivojnovú Bratislavu odsúdili do pozície futbalovej periférie republiky predovšetkým dve skutočnosti súvisiace s organizáciu futbalových súťaží v Československu. Po prvých divokých rokoch organizovania futbalového diania na Slovensku, počas ktorých ešte nebol východ krajiny pevne integrovaný so štruktúrami v českých krajinách,[4] bola v roku 1922 ustanovená Československá futbalová asociácia ako vrcholný riadiaci orgán futbalu v republike. Vedenie asociácie prijalo pri jej vzniku predovšetkým s ohľadom na stanovisko zástupcov nemeckej menšiny rozhodnutie, že organizácia sa bude skladať z národnostných zväzov reprezentujúcich hlavné národnosti republiky. Popri Československom futbalovom zväze sa tak stali členmi asociácie ďalšie štyri futbalové zväzy – nemecký, maďarský, židovský a poľský.[5] Hráči sa tak mali organizovať v kluboch podľa svojej národnosti. Kluby boli členmi príslušných národnostných zväzov, pričom až do polovice 30. rokov si organizovali vlastné, národnostne oddelené regionálne futbalové súťaže. V praxi to pre Slovensko napríklad znamenalo, že bratislavské, v dobovej terminológii oficiálne československé kluby hrávali odlišné súťaže ako početné maďarské kluby, ktoré v meste pôsobili už pred rokom 1918. Až do veľkej reorganizácie štruktúry futbalových súťaží v roku 1934[6] sa tak československé a maďarské kluby v meste mohli stretávať iba v oficiálne priateľských nesúťažných zápasoch, čo futbalový život v meste nepochybne ochudobňovalo. Podobná situácia panovala aj v ďalších etnicky zmiešaných slovensko-maďarských mestách na juhu krajiny, akými boli napríklad Nové Zámky, Lučenec, Rimavská Sobota či Košice. Ako ešte poukážem, práve súťažné oddelenie československých a maďarských klubov sa stalo až do spomínanej reorganizácie súťaží jednou z najčastejších tém kritiky, ktorá smerovala z Bratislavy voči pražskému futbalovému centru.

Druhou, možno povedať, že ešte významnejšou skutočnosťou, ktorá odsúdila Bratislavu na dlhé roky nielen v subjektívnom posudzovaní, ale najmä vo vnímaní pražskou futbalovou verejnosťou do pozície periférie, sa stalo rozhodnutie futbalovej asociácie o zavedení profesionalizmu platné od roku 1925. Československé kluby získali na základe rozhodnutia medzinárodnej futbalovej federácie FIFA z predchádzajúceho roka možnosť vybrať si, či zavedú vo svojich radoch profesionalizmus a budú môcť vyplácať svojim hráčom oficiálne

4 MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef: *Zlatá kniha futbalu na Slovensku,* s. 38–48.

5 MRÁZ, Igor et. al: *Svet deväťdesiatich minút. Z dejín československého futbalu. Diel prvý 1901 – 1945*. Bratislava 1976, s. 173.

6 O štruktúre futbalových súťaží v medzivojnovom Československu a jej zmenách podrobne PELC, Martin: *Na football*, s. 37–38.

CSHR 1-2025 - text.indb 116 10.8.2025 9:06:52

peňažné odmeny, alebo ostanú naďalej verné amatérskemu štatútu. Pre kluby, ktoré si vybrali profesionalizmus, to znamenalo povinnosť mať vo svojich kádroch predpísaný minimálny počet hráčov s profesionálnymi zmluvami a vypláca ť im určenú minimálnu gážu.[7] Špičkové pražské a stredočeské kluby vrátane najpopulárnejších dvoch, teda Sparty a Slavie, zaviedli profesionalizmus, odčlenili sa od zvyšku krajiny a začali hrávať asociačnú profesionálnu ligu. Nedalo sa do nej postúpiť, ale sa do nej iba prihlásiť po zavedení profesionalizmu. Ku klubom z Prahy a stredných Čiech sa postupne pridávali kluby z väčších miest ďalších regiónov Čiech a z Moravy, takže sa postupne vytvorili prvá a druhá profesionálna liga. Na Slovensku sa však až do organizačnej zmeny súťaží v roku 1934 a vytvorenia celoštátnej súťaže otvorenej pre všetky kluby bez ohľadu na amatérsky či profesionálny štatút do tejto prestížnej súťaže žiadny klub neprihlásil. Spomínaný najúspešnejší bratislavský klub tak prakticky až do polovice 30. rokov oficiálne k československej klubovej špičke nepatril.

Pre medzivojnové Československo však platilo, že až na výnimky, ktorými boli najväčšie hviezdy ako Belgičan Raymond Braine v Sparte a koncom 30. rokov Josef Bican v Slavii, prakticky všetci profesionálni futbalisti mali aj stabilné civilné zamestnanie. Futbalové honoráre boli akýmsi bonusom k týmto stabilným príjmom. Civilné pracovné miesta futbalistom zväčša zabezpečovali práve ich kluby. Skôr ako o profesionalizme tak možno v súvislosti s Československom hovoriť o futbalovom poloprofesionalizme či pseudoprofesionalizme.[8]

Amatérske kluby v republike hrávali majstrovské súťaže v rámci regionálnych žúp svojich príslušných národnostných zväzov. Na Slovensku zohrali víťazi troch regionálnych žúp – západoslovenskej, stredoslovenskej a východoslovenskej – duely o slovenského majstra československého zväzu, ktorý následne vyzval najúspešnejšie mužstvo maďarského zväzu v súboji o titul majstra Slovenska. Víťaz duelu následne postupoval do záverečného turnaja s víťazmi regionálnych súťaží v českých krajinách, v ktorom sa rozhodovalo o titule amatérskeho majstra ČSR. V rokoch 1927 a 1930 sa ním stal ako jediný zástupca slovenského futbalu bratislavský I. ČsŠK.

Vďaka týmto špecifikám organizačnej štruktúry futbalu v prvej republike, pričom najmä rozdelenie na národnostné zväzy s etnicky oddelenými súťažami bolo už podľa dobovej športovej publicistiky v tom čase v Európe skutočnou raritou,[9] bol bratislavský futbal až do spomínanej zmeny organizácie súťaží v roku 1934 fakticky izolovaný od špičkového, teda profesionálneho českoslo-

7 Tamže, s. 179.
8 PELC, Martin: *Na football*, s. 35.
9 SEDLÁČEK, Alojz: Aby nebolo nedorozumenie. In: *Športový týždeň*, roč. 4, č. 48, 1. 12. 1931, s. 2.

CSHR 1-2025 - text.indb 117 10.8.2025 9:06:52

venského klubového futbalu. Vďaka tejto skutočnosti, ako aj na základe neustálych sťažností a vymedzovania sa voči pražskému futbalovému ústrediu zo strany bratislavských futbalových funkcionárov a žurnalistov možno pripustiť konštatovanie, že bratislavský futbal predstavoval v medzivojnovej republike periférium. Z tejto pozície sa snažil až do spomínanej organizačnej zmeny v polovici 30. rokov vymaniť, pričom hlavné úsilie vyvíjali v tomto smere najmä funkcionári najúspešnejšieho a najpopulárnejšieho klubu v meste I. ČsŠK Bratislava. Mali to však zložité, pretože rovnako ako celý štát, aj futbal bol v republike riadený z pražskej centrály. Nielen asociácia, ako vrcholová inštitúcia, ale aj národnostný Československý futbalový zväz združujúci československé kluby zo Slovenska, mali svoje sídlo v Prahe. České kluby boli v rámci zväzu početnejšie a ich zástupcovia mali preto prevahu v jeho vedení a pri prijímaní rozhodnutí boli ich názory určujúce.

Následkom tejto skutočnosti preto bratislavskí futbaloví činovníci nadobudli pocit, že sú v rámci futbalového diania v republike iba perifériou. Prakticky počas celého prvorepublikového obdobia sa ponosovali, že pražské ústredie neprihliada na ich záujmy a ignoruje ich dlhoročnú požiadavku na organizačné zmeny. Už od zavedenia profesionalizmu v polovici 20. rokov neustále volali po vytvorení spoločnej súťaže československých a maďarských klubov zo Slovenska.[10] Až do spomínanej radikálnej organizačnej reformy z roku 1934 sa jej však dožadovali márne. Voči pozícii Bratislavy ako futbalovej periférie republiky sa aktívne vymedzovali nielen kluboví funkcionári, ale aj bratislavskí športoví žurnalisti. Ich referáty a komentáre sa tak často niesli v kritickom duchu voči asociácii a špičkovým pražským klubom. Novinári navyše ku kritike futbalového ústredia a vedúcich pražských kruhov pridávali aj ponosy na to, že kvalitu bratislavského futbalu, ktorú mali okrem iného podľa nich potvrdzovať víťazstvá vo viacerých priateľských konfrontáciách s pražskými i zahraničnými mužstvami, prehliada a podceňuje vďaka jeho príslušnosti k amatérskemu futbalovému táboru aj pražská športová žurnalistika.[11]

Cieľom môjho článku bude na základe analýzy príspevkov slovenskej žurnalistiky venovanej bratislavskému medzivojnovému futbalu poukázať na vymedzovanie sa voči pozícii futbalovej periférie zo strany bratislavských futbalových funkcionárov a žurnalistov. Túto pozíciu periférie potvrdzovali nielen

10 Ligové majstrovstvo. In *Slovenský denník*, 19. 10. 1924, s. 7.

11 Podľa slovenských žurnalistov neocenili ich českí kolegovia napríklad ani skvelý triumf ČsŠK Bratislava nad profesionálnym anglickým celkom Newcastle United v priateľskom zápase roku 1929. *Polední list* mal dokonca napísať, že anglickí profesionáli odišli zo súboja s vysokou prehrou preto, lebo nastúpili opití. Lekcia Poledního listu. In: *Slovenský denník*, 3. 7. 1932, s. 11.

CSHR 1-2025 - text.indb 118 10.8.2025 9:06:52

kritikou voči údajnému ignorovaniu svojich požiadaviek zo strany riadiacich futbalových orgánov, ale subjektívne aj neustálym apelovaním na bratislavských hráčov, aby vo vzájomných priateľských súbojoch proti pražským mužstvám podávali dobré výkony. Zároveň sa pokúsim dokázať, že vnímanie Bratislavy ako futbalovej periférie sa príliš nezmenilo ani po dlho očakávanej reorganizácii súťaží v republike v polovici 30. rokov a postupe najúspešnejšieho bratislavského klubu do novoutvorenej celoštátnej ligy otvorenej profesionálnym i amatérskym klubom zo všetkých národnostných zväzov asociácie.

V článku okrem iného ukážem, že už v období prvej republiky sa v bratislavských futbalových kruhoch dalo stretnúť s veľmi podobnými výhradami voči pražskému futbalovému centru, ktoré boli rozšírené v meste na Dunaji aj po roku 1945 a objavovali sa, či už oprávnene, alebo nie, aj v čase rozpadu spoločného československého štátu na začiatku 90. rokov 20. storočia.[12] Prvou častou kritikou namierenou voči Prahe už v medzivojnovom období bolo tvrdenie, že asociácia, teda futbalové ústredie, preferuje záujmy pražských respektíve českých klubov na úkor slovenských. Druhou výhradou bolo konštatovanie prítomné najmä medzi bratislavskými futbalovými žurnalistami a priaznivcami, že hráči bratislavských, resp. všeobecnejšie slovenských klubov boli prehliadaní pri zostavovaní reprezentačných výberov. Tretím veľmi častým konštatovaním bolo poukazovanie na skutočnosť, že špičkoví bratislavskí, resp. slovenskí hráči boli lanárení prestúpiť do pražských klubov, pričom tieto prestupy mali znižovať kvalitu bratislavského mužstva, a teda i futbalu. K tomuto argumentu sa pridával i častý dodatok, podľa ktorého boli následne už ako hráči pražských ligových šťúk zrazu vhodní aj pre reprezentačné mužstvo. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsim ukázať, že tento kritický pohľad na pražskú futbalovú centrálu sa v Bratislave nezmenil ani po reorganizácii súťaží v polovici 30. rokov a následnom postupe I. ČsŠK ako jediného klubu do najvyššej futbalovej súťaže. Naopak, futbalová kritika voči Prahe sa po roku 1935 stala akoby organickou súčasťou celoslovenskej kritiky centralizmu a neriešenia tzv. slovenskej otázky v republike.

12 Tvrdenia o protežovaní pražských celkov na úkor slovenských klubov futbalovým ústredím v 90. rokoch minulého storočia možno nájsť z novšej literatúry napríklad v publikáciách: ČERNÁK, Tomáš: *Belasé legendy – Peter Dubovský*. Bratislava 2016; BERZEDI, Juraj – SPÁL, Pavol: *Divoké deväťdesiatky. Slovanisti Glonek, Kinder a Timko spomínajú na búrlivé časy slovenského futbalu*. Bratislava 2024.

CSHR 1-2025 - text.indb 119 10.8.2025 9:06:52

Futbalový život v Bratislave do reorganizácie súťaží v roku 1934

Ako som konštatoval v úvode, po vzniku Československej republiky sa už aj v Bratislave rozvíjal čulý futbalový život. V meste pribudli k už etablovaným maďarským klubom, medzi ktorými patrili k lídrom PTE (Pozsónyi Torna Egyusűlet) či Ligeti, nové slovenské, resp. v dobovej terminológii československé kluby. Najpopulárnejším spomedzi nich sa stal už po niekoľkých rokoch I. ČsŠK Bratislava založený v prvej polovici roku 1919.[13] V prvom období po svojom vzniku išlo, nielen podľa názvu, ale aj fakticky, o československý klub. Jeho zakladajúcimi funkcionármi boli Česi, ktorí sa prisťahovali do mesta po vzniku nového štátu, v prvých rokoch sa dali nájsť Česi aj medzi jeho hráčmi. Inú pozíciu mal klub v 30. rokoch. Najmä po postupe do celoštátnej najvyššej súťaže sa v nej stal ako jediný účastník zo Slovenska reprezentantom slovenského futbalu. V konfrontáciách s českými súpermi už preto neraz pre časť priaznivcov a žurnalistov, najmä autonomistických, vystupoval aj ako vlajková loď slovenského nacionalizmu.

Možno konštatovať, že v medzivojnovom období sa stal futbal v meste jednoznačne najpopulárnejším športom, keď ďaleko za sebou nechal v návštevnosti a spravodajstve novín pred rokom 1914 veľmi populárne športy ako box a zápasenie. Návštevy na futbalových ihriskách v Bratislave neustále rástli. Kým krátko po vzniku štátu sa počet návštevníkov futbalových stretnutí pohyboval medzi 1000 až 2000 osobami, koncom 20. rokov sa už návštevy na najatraktívnejších stretnutiach blížili k piatim tisíckam, prípadne ich jemne prekračovali. Priemerná návšteva na ligových zápasoch I. ČsŠK v najvyššej československej súťaži po roku 1935 sa pohybovala okolo 8000 priaznivcov. Rekordom v meste počas medzivojnového obdobia sa stalo vyše 13 000 návštevníkov ligového súboja medzi najpopulárnejším bratislavským klubom a Spartou Praha v roku 1937.[14]

Spomínané a zo slovenskej strany neustále kritizované rozdelenie organizácie futbalových súťaží do jednotlivých národnostných zväzov významne ovplyvnilo i futbalový život medzivojnovej Bratislavy. Československé mužstvá z Bratislavy hrávali súťaže organizované československým zväzom, kým početné maďarské bratislavské kluby nastupovali na zápasy v súťažiach po patronátom maďarského zväzu. Bratislavské československé a maďarské kluby sa tak až do reorganizácie v roku 1934 mohli stretnúť v súťažnej konfrontácii iba raz do roka, aj to iba teoreticky, ak sa stali víťazmi svojich majstrovstiev – v dvojzápa-

13 Podrobne o vzniku klubu najnovšie: MÁJEK, Stanislav – ČERNÁK, Tomáš: *100 rokov klubu (1919 – 2019) ŠK Slovan Bratislava*. Bratislava 2019, s. 17–20.

14 MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef: *Zlatá kniha futbalu na Slovensku*, s. 126.

CSHR 1-2025 - text.indb 120 10.8.2025 9:06:52

sovej konfrontácii o titul majstra Slovenska medzi najlepším mužstvom československého a maďarského zväzu. Nemecké a židovské bratislavské tímy hrávali súťaže v rámci maďarského zväzu, pretože na rozdiel od českých krajín nebola na Slovensku ich početnosť dostačujúca pre vytvorenie vlastných súťaží. O to častejšie a populárnejšie však boli v meste vzájomné priateľské, teda nesúťažné zápasy československých a maďarských klubov, ktoré však mali neraz pre svoju národnostnú konfrontáciu oveľa väčší náboj ako niektoré súťažné zápasy a tešili sa značnej obľube medzi bratislavskými futbalovými priaznivcami. Kluboví funkcionári rýchlo pochopili, aké atraktívne sú vzájomné československo-maďarské konfrontácie pre obecenstvo. Zápasy im vďaka zvýšenej návštevnosti prinášali i nezanedbateľný finančný profit. Kluby fungovali na základe spolkového zákona a najväčšia časť ich príjmov pochádzala okrem pravidelných členských poplatkov práve zo vstupného. Z podobných príčin pozývali futbaloví činovníci do mesta súperov zvučných mien z futbalových bášt Viedne a Budapešti, pre väčšiu vzdialenosť boli menej častými návštevy mužstiev z Prahy. Najmä návštevy popredných budapeštianskych klubov boli pre ich popularitu medzi bratislavskými Maďarmi veľmi početne navštevované.

Vďaka finančnej výhodnosti tak neboli napriek pôsobeniu v rozdielnych súťažných štruktúrach vzájomné konfrontácie mestských československých a maďarských klubov výnimočnými udalosťami. Bratislavská slovenská tlač o nich navyše vždy veľmi podrobne informovala a už od začiatku 20. rokov ich čitateľom prezentovala ako zápolenia, pri ktorých ide o prestíž celého slovenského športu.[15] Podobne veľkej obľube sa tešili v tomto období aj pravidelné konfrontácie výberov západoslovenskej župy československého zväzu a bratislavského okresu maďarského zväzu. Tlač o nich často písala ako o najväčšej udalosti bratislavskej futbalovej sezóny a v meste sa konali dva razy do roka. V roku 1930 sa dokonca pri oslavách jubilea prezidenta Masaryka konal aj mimoriadny tretí zápas týchto zväzových výberov, v ktorých išlo podľa tlače vždy o viac ako iba o futbalovú prestíž.[16]

Tento bratislavský futbalový život nesúci sa najmä v znamení, hoci oficiálne priateľských, ale napriek tomu veľmi prestížnych československo-maďarských futbalových konfrontácií, sa radikálne zmenil po reorganizácií súťaží v roku 1934. Už po prvej sezóne po dlhých urgenciách konečne zriadenej spoločnej slovensko-maďarskej súťaže si vybojoval I. ČsŠK Bratislava postup do novovytvorenej celoštátnej 1. ligy. Stal sa v nej až do rozpadu štátu v roku 1939 jediným reprezentantom slovenského futbalu. Okrem bratislavského klubu sa podarilo

15 Kopaná. In: *Slovenský denník*, 2. 5. 1921, s. 5

16 Prevaha Č.S.S.F. župy neohroziteľná. In: *Slovenský denník*, 7. 10. 1930, s. 6

CSHR 1-2025 - text.indb 121 10.8.2025 9:06:52

z východnej časti štátu na jednu sezónu prebojovať medzi futbalovú elitu republiky iba klubu SK Rus Užhorod. Dovtedajšie priateľské návštevy českých a pražských klubov v meste pri Dunaji sa zmenili na súboje o ligové body, ktoré sa stali najsledovanejšou futbalovou udalosťou v meste. Do centra pozornosti bratislavských priaznivcov sa tak namiesto československo-maďarských duelov dostali slovensko-české futbalové konfrontácie.

Protesty bratislavských činovníkov voči asociácii a štruktúre súťaží

Periférne postavenie bratislavského futbalu voči pražskému centru veľmi dobre vidno na stránkach dobovej tlače. Počas celého medzivojnového obdobia sa dajú pri príspevkoch o bratislavskom futbale nachádzať kritické výhrady bratislavských futbalových funkcionárov a žurnalistov voči pražskej asociácii a československému zväzu. Už od polovice 20. rokov išlo predovšetkým o volanie bratislavských funkcionárov po zmene štruktúry súťaží a častá bola i kritika niektorých predpisov o fungovaní futbalového života v republike. Kritike čelilo predovšetkým oddelenie československých a maďarských klubov do rozdielnych súťaží organizovaných príslušnými národnostnými futbalovými zväzmi. Podľa kritikov toto ustanovenie poškodzovalo úroveň futbalu na Slovensku. Za jeho obeť sa pokladal predovšetkým I. ČsŠK Bratislava, ktorý v majstrovstvách západoslovenskej župy československého zväzu prakticky nemal rovnocenného súpera, kým kvalitné maďarské mužstvá z Bratislavy hrávali oddelenú súťaž maďarského zväzu.[17] Pri konfrontáciách so súpermi ako Malacky či Topoľčany sa naraz stávalo, že bratislavský klub proti nim postavil rezervné jedenástky, kým hráčov prvého mužstva si šetril na atraktívne priateľské súboje s maďarskými klubmi.

Výhrady voči vedeniu asociácie a československého futbalového zväzu však nebolo v medzivojnových rokoch počuť iba z Bratislavy. Voči dominancii stredočeskej župy v štruktúrach asociácie sa ozývali kritické hlasy aj z ďalších regiónov Čiech či z Moravy. Preferovanie záujmov pražských a stredočeských klubov však malo na druhej strane aj svoje logické dôvody. Práve v tomto regióne republiky pôsobilo najviac futbalových klubov a bolo tu registrovaných najviac hráčov. Ešte v roku 1931 bolo v Stredočeskej župe registrovaných 44 percent všetkých hráčov československého zväzu. Druhá najpočetnejšia Západomoravská župa ich vykazovala iba 9 percent a pri troch slovenských župách to bolo ešte menej. Do zväzovej kasy prúdilo z Prahy a stredných Čiech

17 K prestupu Š. K. Bratislavy. In: *Športový týždeň*, roč. 5, č. 50, 5. 12. 1932, s. 3.

CSHR 1-2025 - text.indb 122 10.8.2025 9:06:52

najviac financií a zároveň z tohto regiónu bolo pochopiteľne volených aj naviac zväzových a asociačných funkcionárov.[18]

Nespokojnosť s asociáciou, ktorá nemala dlhé roky o zmenu organizačnej štruktúry súťaží záujem, priviedla v roku 1931 časť klubov zo Slovenska dokonca k úvahám o založení samostatného slovenského zväzu, ktorý by sa stal novým šiestym členom asociácie. Aj pre početnú prevahu českých klubov vo zväze sa však tieto úvahy nerealizovali. Možné však je, že sa stali pre asociáciu záverečnom výstrahou, aby sa myšlienkou reorganizácie súťaží začala skutočne zaoberať.

Iniciatívu za vytvorenie samostatného slovenského zväzu podporoval v roku 1931 pre nespokojnosť s aktivitami asociácie voči Slovensku okrem iných tiež tajomník ČsŠK Bratislava Alois Sedláček. Išlo o pôvodom viedenského Čecha, ktorý do Bratislavy presídlil až po vzniku republiky. Vo svojom stanovisku, ktoré podrobne rozviedol na stránkach športovej tlače, okrem iného uvádzal, že slovenské kluby boli podľa neho v asociácii trvalo znevýhodňované. Futbalové centrum bolo v jeho očiach roky hluché k slovenským žiadostiam o zmenu štruktúry súťaží. Pražskí funkcionári Slovensko podľa neho vytrvalo ignorovali napriek tomu, že slovenské kluby do Prahy poctivo odvádzali nezanedbateľné finančné príspevky na chod organizácie. Pražských funkcionárov zároveň obviňoval z neschopnosti zaviesť v rámci štruktúr zväzu rovnaké organizačné poriadky. V každej zväzovej župe boli podľa neho iné, súťaže sa hrali podľa iných hracích systémov a platili v nich iné prestupové a disciplinárne poriadky, čo v konečnom dôsledku vytváralo v organizácii chaos.

Ako príklad znevýhodňovania slovenských kubov oproti českým uvádzal Sedláček organizáciu záverečného turnaja o titul amatérskeho majstra republiky, ktorého sa zúčastňovali víťazi zväzových súťaží z jednotlivých regiónov republiky. Slovenský majster v ňom bol podľa neho v nevýhode oproti konkurencii zo západu krajiny. Do súťaže vstupoval po vyčerpávajúcich bojoch o titul majstra Slovenska, v ktorých musel poraziť víťazov dvoch zvyšných župných súťaží československého zväzu a na záver aj víťazné mužstvo majstrovstiev maďarského zväzu. Mužstvá z Prahy, víťazi regionálnych amatérskych súťaží z Čiech a Moravy, ako aj víťazi nemeckých regionálnych majstrov doň naopak postupovali priamo, keďže žiadny turnaj o majstra českých krajín sa nekonal. Praha, resp. jej zástupcovia podľa neho rozhodovali vo všetkých súťažných komisiách a zohľadňovali iba svoje záujmy. Ak by k vytvoreniu slovenského zväzu neprišlo, prihováral sa Sedláček dokonca k opačnému riešeniu – zrušeniu národnostných zväzov a vytvoreniu jednotnej futbalovej organizácie združujúcu

18 PELC, Martin: *Na football*, s. 36.

CSHR 1-2025 - text.indb 123 10.8.2025 9:06:53

kluby všetkých národností republiky. Podľa neho bolo financovanie chodu osobitých futbalových národnostných zväzov zbytočným mrhaním finančných prostriedkov na nepotrebný byrokratický aparát.[19]

Sedláčka v kritike pražskej asociácie v novinách nepriamo podporil aj ďalší Čech na funkcionárskej pozícii v menšom a podstatne menej úspešnom bratislavskom klube Slávia Svatopluk Písecký. Išlo o syna Ferdinanda Píseckého, známeho ruského legionára a blízkeho pobočníka Milana Rastislava Štefánika. Písecký síce vytvorenie osobitého zväzu nepodporoval, čo zdôvodňoval potrebou zachovávania československej jednoty. Pražskú asociáciu a jej vedenie však takisto ostro kritizoval. Kritika voči Prahe na Slovensku nebola vyhradená zďaleka iba pre prívržencov autonómie. Podľa neho o bratislavských i slovenských kluboch rozhodovalo centrum bez prihliadania k akýmkoľvek ich záujmom, čo sa podľa neho malo v záujme dobrých česko-slovenských vzťahov nevyhnutne zmeniť.[20]

Na príkoria asociácie voči svojmu klubu sa Alois Sedláček verejne posťažoval na stránkach tlače opätovne v roku 1932. Ako príklad uvádzal okrem iného fakt, že asociácia nepovolila odohratie priateľského zápasu medzi I. ČsŠK a Spartou Prahou. Zákaz zdôvodnila blížiacim sa medzištátnym zápasom a údajným pravidlom, podľa ktorého nemali hráči Sparty nominovaní na reprezentačný zápas minimálne týždeň pred jeho konaním nastúpiť v akomkoľvek inom zápase. Podľa Sedláčka však išlo iba o zlomyseľnosť voči jeho klubu, pretože uvádzal množstvo podobných príkladov, keď voči organizovaniu zápasov v podobnom termíne pred reprezentačným zrazom nijako nezasiahla. V spomínanom roku plánoval Sedláček vyriešiť periférnu pozíciu svojho klubu na futbalovej mape republiky zavedením profesionalizmu, ktoré by mu umožnilo prihlásiť sa 2. asociačnej ligy a následne sa pokúsiť postúpiť medzi profesionálnu klubovú elitu.[21] Pozoruhodné je, že aj dlhé roky voči futbalovému profesionalizmu veľmi kritická bratislavská tlač v tejto situácii zavedenie profesionalizmu v I. ČsŠK Bratislava kvitovala. Išlo o jednu z mála tém, na ktorej sa zhodovali denníky slovenských centralistov i autonomistov. Podľa ich redaktorov by profesionalizmus a pravidelné súťažné zápasy s mužstvami z českých krajín zvýšili úroveň futbalu v meste, vďaka čomu by následne stúpla návštev-

19 SEDLÁČEK, Alojz: Aby nebolo nedorozumenie. In: *Športový týždeň*, roč. 4, č. 48, 1. 12. 1931, s. 2.

20 PÍSECKÝ, Svätopluk: Nie je možno aby sa v Prahe ďalej rozhodovalo bez nás. In: *Športový týždeň*, roč. 4, č. 51, 22. 12. 1931, s. 5.

21 SEDLÁČEK, Alojz: Prečo chceme k profesionalizmu. In: *Športový týždeň*, roč. 5, č. 47, 14. 12. 1932, s. 1.

CSHR 1-2025 - text.indb 124 10.8.2025 9:06:53

nosť na štadióne, ktorá dovtedy podľa nich nezodpovedala veľkosti mesta.[22] Bratislavský klub by na základe predpisov zároveň za prestupy svojich hráčov na rozdiel od amatérskeho štatútu získaval odstupné, takže z ich odchodov by mal aspoň finančný profit.[23] Od roku 1933 však prijala asociácia nové prísnejšie podmienky pre zavedenie profesionalizmu. Klub tak svoj zámer prestúpiť k profesionálom nerealizoval[24] a vstup medzi klubovú elitu republiky si musel vybojovať na športovom poli až po spomínanej veľkej reorganizácií súťaží v roku 1934.

Táto dlho žiadaná zmena sa na Slovensku pri svojom zavedení stretla s veľkým nadšením. Vytvorila sa celoštátna 1. liga otvorená pre všetky kluby asociácie bez ohľadu na profesionálny či amatérsky štatút. Ako druhostupňová súťaž bola na Slovensku zriadená tzv. Slovenskopodkarpatoruská divízia, hraná v záujme zníženia nákladov na cestovanie v dvoch skupinách – východnej a západnej.[25] Po dlhých rokoch žiadostí adresovaných do Prahy išlo už konečne o spoločnú súťaž pre mužstvá československého i maďarského zväzu. Víťaz divízie mal šancu postúpiť do spomínanej celoštátnej najvyššej súťaže, čo sa I. ČsŠK Bratislava podarilo hneď na prvý pokus v lete 1935. Vytvorenie divízie vyzdvihovala športová tlač na Slovensku okrem iného aj preto, že súťaž otvárala konečne slovenským klubom a najmä bratislavskému lídrovi šancu postúpiť tam, kde bolo dovtedy miesto iba pre klubovú elitu. Bratislavský klub tam však už podľa nej svojimi výkonmi napriek podceňovaniu pražskou futbalovou verejnosťou dlho patril.[26]

Druhým terčom neustálych ponôs bratislavských futbalových funkcionárov voči asociácii bolo popri organizácií súťaží ustanovenie o tzv. národnostnom katastri. Podľa tohto predpisu mohli hrať hráči iba za klub spadajúci do národnostného zväzu s rovnakou národnosťou, akú mali zapísanú pri svojej registrácii vo zväze. Za inú mohli hrať iba v prípade, ak sa klub ich národnosti v mieste ich bydliska nenachádzal. V praxi to znamenalo, že bratislavskí Maďari sa ne-

22 ŠK Bratislava do tábora profesionálov. In: *Slovák*, 8. 9. 1933, s. 6.

23 Ako to bude s profesionalizmom v I. ČsŠK Bratislava. In: *Slovenský denník*, 2. 12. 1932, s. 6.

24 Bratislavský klub odhlasoval v novembri roku 1932 prechod na profesionalizmus pod podmienkou, že asociácia ponechá v platnosti dovtedajšie pravidlá o povinnosti profesionálneho klubu mať zmluvne viazaných najmenej sedem profesionálnych futbalistov, ktorí museli dostávať minimálnu mesačnú gážu 200 korún. Po sprísnení podmienok s platnosťou od roku 1933 na 11 zmluvných profesionálnych futbalistov s minimálnou mesačnou gážou 400 korún však klub v priebehu decembra 1932 svoj prechod na profesionalizmus odvolal. Kopaná. In: *Slovenský denník*, 8. 12. 1932, s. 6.

25 MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef: *Zlatá kniha futbalu na Slovensku* s. 107–108.

26 Slovenský futbalový šport, speje cestou k lepšej budúcnosti. In: *Športový týždeň*, roč. 7, č. 32, 31. 8. 1934, s. 5.

CSHR 1-2025 - text.indb 125 10.8.2025 9:06:53

mohli stávať posilami najlepšieho bratislavského klubu, ale do pražských, resp. českých klubov, kde maďarský zväz nepôsobil, mohli prestupovať bez problémov. Z praxe boli navyše známe prípady, keď v mládežníckych kategóriách zapísali niektorých rodákov zo Slovenska ako Maďarov a do slovenských klubov mohli následne prestúpiť iba po zdĺhavej preregistrácii národností. Niekedy mohla trvať i rok, počas ktorého nemohli prehodnocovaní hráči až do preregistrovania hrávať súťažné zápasy.[27]

Ponosy slovenských klubov na ustanovenie o národnostnom katastri asociácia nevyriešila až do zániku prvej republiky. Medzi futbalovými funkcionármi v Bratislave panovalo zároveň presvedčenie, že kým ich požiadavky asociácia vytrvalo prehliada, potreby najväčších pražských klubov, teda Sparty a Slavie, plní na počkanie. V roku 1937 svitla v tejto súvislosti nádej, že príde aj k zrušeniu ustanovenia o národnostnom katastri. V bratislavských futbalových kuloároch sa šírila fáma, že pražská Sparta má záujem o prestup mladého talentovaného nemeckého hráča do svojich farieb, ktorý mal však v Prahe podľa predpisu hrávať výlučne za nemecké kluby.[28] Táto nádej sa však nepotvrdila a ustanovenie o národnostnom katastri ostalo v platnosti. Presvedčenie o tom, že v československom futbale rozhodujú pražská Sparta a Slavia, sa však podľa bratislavských novinárov naopak potvrdilo v rovnakom roku pri úvahách o rozšírení počtu účastníkov najvyššej súťaže z 12 na 14 mužstiev. Hoci väčšina klubov bola podľa novinových správ za rozšírenie, Sparta a Slavia sa mali vysloviť proti a tak sa počet prvoligových účastníkov nezmenil.[29] Tieto dva príklady dobre ilustrujú, aká moc sa vo vedení československého futbalu pripisovala v Bratislave dvom najúspešnejším pražským klubom.

Pražské mužstvá v Bratislave pred postupom I. ČsŠK do najvyššej súťaže

V 20. rokoch, ako aj v prvej polovici nasledujúceho desaťročia prichádzali popredné pražské profesionálne mužstvá zohrať do Bratislavy iba priateľské zápasy. Tešili sa však vždy nadpriemernému záujmu verejnosti, pretože v nich išlo o prestíž. Bratislavský I. ČsŠK ich totiž bral ako príležitosť dokázať, že je schopný byť profesionálom rovnocenným súperom.

Najmä v 20. rokoch sa v bratislavskej tlači objavovala pomerne často smerom k pražským klubom kritika, že do hlavného mesta Slovenska neprichádzajú ani zďaleka tak často, ako by si zaslúžilo. Novinári nevedeli pochopiť, prečo

27 MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef: *Zlatá kniha futbalu na Slovensku,* s. 123–125.
28 Národnostný kataster stále straší. In: *Športový týždeň*, roč. 10, č. 30, 26. 7. 1937, s. 2.
29 Tanec okolo rozšírenia ligy na 14 klubov. In: *Športový týždeň*, roč. 10, č. 50, 13. 12. 1937, s. 2.

CSHR 1-2025 - text.indb 126 10.8.2025 9:06:53

napríklad mužstvá z Budapešti navštevujú Bratislavu častejšie, pričom československá vzájomnosť si podľa nich žiadala, aby bol pomer opačný. Každý rok však do Bratislavy dva alebo tri špičkové pražské kluby zavítali a zápasy bratislavská futbalová verejnosť pozorne sledovala. V roku 1928 vyzývali napríklad noviny hráčov I. ČsŠK pred zápasom s vršovickými Bohemians, aby výkonom v zápase dokázali, že kvalita amatérskeho slovenského futbalu nie je slabšia ako profesionálneho pražského. V Prahe boli podľa jej názoru pevne presvedčení o opaku a podľa toho vraj asociácia aj futbalová verejnosť hlavného mesta na slovenské kluby stále pozerala.[30] Častým javom pri zápasoch proti pražským špičkovým mužstvám sa stali konštatovania bratislavskej tlače o ich surovej hre, neslušnom správaní voči obecenstvu a protestoch u rozhodcov. Veľmi zlú reputácia si v tomto smere utvorila ešte pred vstupom bratislavského klubu do celoštátnej ligy predovšetkým pražská Slavia.[31] Podľa bratislavských novinárov bolo paradoxne obecenstvo pri zápasoch proti viedenským alebo budapeštianskym mužstvám podobných nešportových prejavov a scén ušetrené.[32] Ponosy na surovú hru pražských profesionálov sa stali doslova evergreenom a sprevádzali takmer každú konfrontáciu v Bratislave aj po postupe I. ČsŠK Bratislava do prvej ligy. V tom čase išlo o obľúbený novinársky motív pre ospravedlnenie prehry favorizovaného celku, napriek tomu sú však prinajmenšom dôkazom toho, že zápasy proti pražskej futbalovej špičke mali pre bratislavskú futbalovú verejnosť osobitú prestíž.

Bratislavskí hráči v reprezentačnom mužstve ČSR

Najmä od prelomu 20. a 30. rokov, keď sa začali rodáci zo Slovenska pravidelnejšie objavovať v zostave reprezentačného mužstva ČSR,[33] sa stal problém zastúpenia bratislavských hráčov v reprezentačnom drese pomerne ostro sledovanou témou v bratislavských časopisoch. Tlač si všímala, že rodáci zo Slovenska, resp. hráči, ktorí pôsobili v I. ČsŠK Bratislava, sa stávajú pravidelnými hráčmi reprezentácie najmä po prestupoch do pražských špičkových klubov. Podľa bratislavských žurnalistov zostavovatelia reprezentačných výberov bratislavských adeptov medzištátneho futbalu často podceňovali či úmyselne prehliadali.

30 Bohemians Vršovice. In: *Slovenský denník*, 23. 3. 1928, s. 6.
31 ŠK Bratislava – Slavia Praha 0:0. In: *Športový týždeň*, roč. 4, č. 48, 1. 12. 1931, s. 1.
32 ŠK Bratislava – Bohemians Praha 4:1. In: *Športový týždeň*, roč. 5, č. 16, 18. 4. 1932, s. 1.
33 Prvým hráčom slovenského klubu, ktorý nastúpil za československú reprezentáciu, sa stal v roku 1929 bratislavský obranca Pavol Šoral.

CSHR 1-2025 - text.indb 127 10.8.2025 9:06:53

Bratislavské noviny na túto tému prinášali články, v ktorých tvrdili, že funkcionári asociácie nedovidia mimo Prahu. Objavovali sa názory, že dôležitejšie ako výkonnosť bola pri nomináciách neraz výška sumy, za ktorú hráča Sparta či Slavia kúpili. Mala byť dôkazom ich kvalít a predurčovať ich nastupovať za reprezentačný výber. Mimopražskí futbalisti sa mali odmietať ako medzinárodne málo ostrieľaní. Podľa bratislavských novinárov mali pražské hviezdy neraz akoby gloriolu nenahraditeľnosti a zostavovatelia reprezentačnej zostavy si podľa nich neuvedomovali, že sparťanský rudý ani slavistický červeno-biely dres neboli kvalifikáciou pre nomináciu.[34]

Najväčšiu búrku nevôle v medzivojnovom období vyvolala na Slovensku jednoznačne nominácia šestnástich futbalistov na dlho očakávaný dvojzápas na britských ostrovoch proti Anglicku a Škótsku naplánovaný na prvý decembrový týždeň roku 1937. Najmä zápas v Anglicku sa bral ohromne prestížne, keďže išlo o vôbec historicky prvý zápas československej reprezentáciou na pôde krajiny, ktorá dala svetu modernú verziu futbalu. Náboj zvyšovala skutočnosť, že Angličania boli stále pevne presvedčení o svojej futbalovej nadradenosti a medzinárodné súťaže vrátane majstrovstiev sveta v tom čase ešte veľmi bohorovne ignorovali. Denník *Lidové noviny* napríklad zápas označil za druhý najdôležitejší v celej histórii československého futbalu – hneď po rímskom finále majstrovstiev sveta v roku 1934.[35]

Zostavovatelia mužstva na dvojzápas nominovali 9 hráčov zo Sparty, 5 zo Slavie a túto pražskú skupinu dopĺňali jeden futbalista z Kladna a jeden z brnianskych Žideníc.[36] Podľa mnohých bratislavských žurnalistov nešlo o československú reprezentáciou, ale o „výber Letnej“,[37] kde v tom čase ešte oba najpopulárnejšie pražské kluby sídlili. To, že medzi nominovanými bol aj Slovák, v tom čase však už opora Slavie Ferdinand Daučík, nikoho na Slovensku neuspokojovalo. Veľkú kritiku vyvolalo najmä vynechanie mladého bratislavského obrancu Leopolda Šťastného, ktorý iba niekoľko týždňov predtým nastúpil v prestížnom zápase proti Rakúsku a podľa mnohých bol najlepším mužom na trávniku.

Ignorovanie prakticky všetkých mimopražských adeptov sa pripisovalo tomu, že zúčastnení hráči si mali rozdeliť štartovné vo výške takmer 250 000 korún poskytnuté Angličanmi, pričom podľa bratislavskej tlače sa Sparta a Slavia

34 Príkladom ostrej kritiky tejto praxe je napr. článok: VATTAY, J.: Úpadok futbalu. In: *Športový týždeň*, roč. 6, č. 3, 16. 1. 1933, s. 1.

35 Čs. mužstvo na cestě do Anglie. In: *Lidové noviny*, 30. 11. 1937, s. 6.

36 Čsl mužstvo do Anglicka nominované. In: *Športový týždeň*, roč. 10, č. 48, 29. 11. 1937, s. 3.

37 Šťastný do Anglie nepôjde. In: *Slovenský denník*, 24. 11. 1937, s. 6.

CSHR 1-2025 - text.indb 128 10.8.2025 9:06:53

nemienili o tieto peniaze deliť s inými klubmi.[38] Nespokojnosť v Bratislave zvyšovala aj skutočnosť, že výpravu sprevádzali na ostrovy iba funkcionári zo stredných Čiech.[39]

Pozoruhodnou reakciou bol protestný list, ktorí v reakcii na nomináciu dostala asociácia z bratislavskej univerzity. Podpísalo ho zhruba 700 jej študentov, ktorí v ňom okrem iného tvrdili, že nominácia v nich zabila akúkoľvek vieru v spravodlivosť.[40] Stretnutie sa konalo v čase, keď na univerzite vládli vyhrotené proticentralistické nálady. Študentské organizácie blízke ľudovej strane totiž iba niekoľko týždňov predtým organizovali na pôde školy i v uliciach Bratislavy študentské demonštrácie za slovenčinu ohradzujúce sa voči prednáškam v češtine.[41] Podobne ladený protestný list poslala asociácii v reakcii na zverejnenie nominácie aj skupina popredných slovenských športovcov.[42]

Pozoruhodne k spravodajstvu o zápase v Anglicku pristúpil denník ľudovej strany *Slovák*. O reprezentácii mal vo zvyku referovať vždy veľmi podrobne a s veľkým zápalom. Spravodajstvo zo zápasu v Anglicku, ktorý sa skončil prijateľnou prehrou 5:4, však úplne odignoroval. Autonomistické noviny si však s chuťou a veľmi kriticky splnili spravodajskú úlohu pri následnom zápase v Škótsku, ktorý domáci vyhrali jednoznačne 5:0. Výsledok podľa redakcie potvrdil, že ich kritika nominácie na dvojzápas bola oprávnená.[43]

Konflikt bratislavskí funkcionári verzus asociácia

Na záver svojho textu uvádzam pre ilustráciu príklady dvoch veľmi symptomatických otvorených konfliktov podrobne rozoberaných na stránkach tlače, v ktorých stáli proti sebe bratislavská futbalová komunita a pražské futbalové ústredie. Pri prvom išlo o spor medzi bratislavskými funkcionármi a asociáciou, pri druhom o rozdielne pohľady medzi bratislavskými a pražskými futbalovými žurnalistami. Oba dobre ilustrujú periférnu pozíciu bratislavského futbalu v medzivojnovej republike.

K najväčšiemu otvorenému konfliktu medzi I. ČsŠK Bratislava a pražskou asociáciou prišlo v júni roku 1932. Klub už vtedy patril k najvýznamnejším fut-

38 Po zájazde do Veľkej Británie. In: *Športový týždeň*, roč. 10, č. 50, 13. 12. 1937, s. 2.
39 Šťastný do Anglie nepôjde. In: *Slovenský denník*, 24. 11. 1937, s. 6.
40 Slovenskí akademici protestujú. In: *Slovák*, 27. 11. 1937, s. 8.
41 ČERNÁK, Tomáš: Sociálna situácia a politický konflikt vysokoškolského študentstva v 30. rokoch 20. storočia. In: *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 132.
42 Vir-var pred zájazdom do Veľkej Británie. In: *Športový týždeň*, roč. 10, č. 48, 29. 11. 1937, s. 2.
43 Škótsko – Československo 5:0 (3:0). In: *Slovák*, 10. 12. 1937, s. 8.

CSHR 1-2025 - text.indb 129 10.8.2025 9:06:53

balovým značkám nielen v Bratislave, ale na celom Slovensku, čo potvrdzoval nielen výsledkami na trávniku, ale aj modernizáciou svojej infraštruktúry. Na jeho petržalskom štadióne niekoľko rokov predtým pribudla nová krytá tribúna, hodiny ukazujúce čas zápasu a po početných urgenciách Policajného riaditeľstva aj prvé toalety.[44] Keďže klub na rozdiel od Sparty či Slavie nehrával v tom čase populárny Stredoeurópsky pohár,[45] rozhodol sa poskytnúť svojim priaznivcom zážitok z medzinárodného klubového futbalu vo forme turnaja. Pomenovali ho Štefánikov pohár a klub ho už od začiatku apríla v novinách s veľkou pompou propagoval ako najväčšiu akciu v dovtedajších futbalových dejinách Bratislavy. Ohlasoval, že pozvanie prijali špičkové kluby z okolitých metropol – Hungária Budapešť, viedenská Vienna FC a pražská Slavia.[46]

Približne dva týždne pred začiatkom podujatia, ktoré sa malo konať na prelome júna a júla, však nastali komplikácie. Slavia a Vienna sa z turnaja odhlásili, pretože na rovnaký termín im boli nalosovaní súperi v novom ročníku prestížneho Stredoeurópskeho pohára, ktorý dostal pochopiteľne prednosť. Bratislavskí usporiadatelia onedlho ohlásili, že ich nahradia viedenský WAC (Wiener Athletiksport Club), žižkovská Viktoria a k účastníkom ešte pribudne ďalší maďarský klub Bocskay Debrecín.[47] Väčšou pohromou však bolo, že na jeden z hracích dní turnaja naplánovala asociácia zápas amatérskeho reprezentačného výberu proti rakúskym juniorom. Na zápas, ktorý sa mal konať v Pardubiciach, nominovala asociácia až sedem hráčov bratislavského klubu a trvala na tom, že sa zápasu musia zúčastniť, pretože reprezentácia krajiny má prednosť pred klubovým turnajom.[48] Žiadostiam z Bratislavy prehodnotiť s ohľadom na Štefánikov pohár ich zaradenie nemienila vyhovieť, hoci zápasy amatérskeho výberu v porovnaní s oficiálnym reprezentačným A-mužstvom zloženým takmer výhradne z profesionálov len málokoho zaujímali.

Týždeň pred plánovaným začiatkom turnaja prinášali bratislavské noviny senzačné a často protirečivé správy o jeho osude. Stalo sa dokonca, že v rovnaký deň písal napríklad agrárnický *Slovenský denník* veľmi rozhorčenú správu,

44 Slovenský národný archív, f. Policajné riaditeľstvo, inv. č. 131/5, k. 117. Čsl. Športový klub Bratislava.

45 Klubová pohárová súťaž založená z iniciatívy predsedu Rakúskeho futbalového zväzu Huga Meisla. Od roku 1927 ju hrávali najlepšie kluby z Rakúska, Maďarska Československa a Juhoslávie (iba 1927 – 1928, potom opätovne až od roku 1937). V roku 1929 sa pridali mužstvá z Talianska, roku 1936 na jednu sezónu mužstvá zo Švajčiarska a od roku 1937 aj Rumuni. Súťaž, už bez rakúskych a československých klubov, zanikla v roku 1940.

46 „ŠK Bratislava chystá jen klubový podnik". In: *Športový týždeň*, roč. 5, č. 23, 6. 6. 1932, s. 1.

47 Štefánikov pohár nie len zaistený, ale aj rozšírený. In: *Slovenský denník*, 18. 6. 1932, s. 5.

48 Kolízia Stredoeurópskeho poháru s pohárom Štefánikovým. In: *Slovenský denník*, 15. 6. 1932, s. 5.

CSHR 1-2025 - text.indb 130 10.8.2025 9:06:53

podľa ktorej turnaj asociácia zakázala,[49] kým ľudácky *Slovák* tvrdil naopak, že turnaj prebehne podľa plánu.[50] Vzťahy medzi klubom a asociáciou boli v tých dňoch naozaj vypäté. Ešte dva dni pred začiatkom turnaja vydala asociácia stanovisko, v ktorom fakticky Štefánikov pohár zakazovala. Argumentovala tým, že bratislavský klub nenahlásil štart viedenského WAC a Debrecínu s predpísaným 14-dňovým predstihom a nemohla ho preto povoliť. Trvala aj na účasti bratislavských futbalistov na zápase amatérov proti Rakúsku.[51] Po dlhých telefonických vyjednávaniach sa doslova v hodine dvanástej zrodil kompromis – asociácia turnaj povolila a na zápas do Pardubíc vyslal klub podľa dohody namiesto siedmich iba trojicu hráčov.[52]

Celá kauza s organizáciou turnaja však zanechala pachuť na oboch stranách. Asociáciu roztrpčilo, že klub a bratislavská tlač šírili počas turnaja informáciu, že podujatie povolila iba po zákroku predsedov viedenského a budapeštianskeho futbalového zväzu Huga Meisla a Henrika Fodora, ktorí mali údajne hroziť v prípade predpokladaných finančných strát ich klubov pre nekonanie turnaja odvetnými sankciami proti československej asociácii. Pražskí funkcionári takúto verziu svojho náhleho obratu a povolenia turnaj odohrať vehementne popierali a považovali za urážku.[53] Podľa bratislavského tajomníka Sedláčka stratil naopak klub vďaka zmenám v turnaji a neustálej neistote o jeho uskutočnení až 60 000 korún. Okrem iného tvrdil, že pri organizácii turnaja sa musel klub boriť zo strany asociácie s problémami, ktorým by Sparta a Slavia pri podobných plánoch nikdy čeliť nemuseli.[54] Aj tento konflikt sa stal pre bratislavských funkcionárov jedným z impulzov k spomínanému zvažovanému, ale napokon neuskutočnenému prechodu medzi profesionálov.

Konflikt bratislavských a pražských futbalových žurnalistov – kauza Franci Svoboda

Hlavnom postavou konfliktu, ktorý vyvolal začiatkom jesene 1935 vášne najmä medzi bratislavskými futbalovými priaznivcami a žurnalistami, bola dlhoročná opora pražskej Slavie a jeden z hrdinov majstrovstiev sveta vo futbale v roku

49 Štefánikov pohár Čs. asociáciou sabotovaný. In: *Slovenský denník*, 24. 6. 1932, s. 5.
50 Praha chcela zakázať súťaž o „Štefánikov pohár", ktorá však bude za každých okolností absolvovaná. In: *Slovák*, 24. 6. 1932, s. 8.
51 Štefánikov pohár definitívne zakázaný. In: *Slovák*, 25. 6. 1932, s. 8.
52 Dnes druhý deň turnaja o Štefánikov pohár. In: *Slovák*, 26. 6. 1932, s. 8.
53 Trapná historie s t. zv. Štefánikovým pohárem, in: *Rekord*, roč. 3, č. 27, 1. 7. 1932, s. 1–2.
54 SEDLÁČEK, Alojz. Prečo chceme k profesionalizmu. In: *Športový týždeň*, roč. 5, č. 47, 14. 11. 1932, s. 1.

CSHR 1-2025 - text.indb 131 10.8.2025 9:06:53

1934 František Svoboda. K incidentu prišlo už počas prvého ligového súboja Slavie Praha v Bratislave v septembri 1935. Dlho očakávaný zápas poznačilo už v prvej minúte ťažké zranenie jedného z domácich hráčov práve po Svobodovom zákroku. Keďže v tom čase sa ešte v súťažných zápasoch nemohlo striedať, museli hrať domáci prakticky celý zápas v početnom oslabení. Stretnutie sa tak odohrávalo v napätej atmosfére, pričom domáce publikum údajne búrlivo reagovalo na už tradičnú tvrdú hru Pražanov. Slavia sa navyše veľmi skoro dostala do vedenia.[55]

K incidentu, ktorý zamestnával niekoľko dní najmä bratislavskú tlač, prišlo počas odchodu hráčov do kabín na polčasovú prestávku. Stalo sa to, k čomu zrejme prišlo na ligových trávnikoch pri konfrontáciách slovenských a českých mužstiev do roku 1993 z oboch strán pri vybičovaných športových emóciách ešte mnohokrát. Išlo však o prvý takýto incident v ligovom zápase v Bratislave, takže reakcia naň bola dramatická. Svoboda sa mal dostať pred kabínami do fyzického konfliktu s jedným z domácich funkcionárov, pričom, mal zároveň vulgárne uraziť slovenský národ.[56] Iróniou bolo, že spomínanému funkcionárovi prišiel na pomoc domáci správca trávnika, ktorý bol zhodou okolností Čech.[57]

Reakcie časopisov na incident boli na oboch stranách rieky Moravy veľmi rozdielne. Slovenské denníky bez ohľadu na politickú príslušnosť Svobodov čin jednoznačne odsúdili, pričom ho označovali za ďalší úder Prahy voči československej vzájomnosti. Požadovali jeho exemplárne nielen futbalové, ale aj trestnoprávne potrestanie. Domáci klub podal na pražského útočníka dokonca trestné oznámenie a všeobecne sa na Slovensku volalo po jeho vylúčení z reprezentácie.[58]

České časopisy udalosť nevykresľovali ani zďaleka tak dramaticky a hoci časť z nich ako napríklad *Lidové noviny* Svobodu odsúdila, iná skupina hľadala pre jeho čin ospravedlnenie.[59] Veľký rozdiel v postoji k incidentu bol aj medzi slovenskými a českými periodikami agrárnej strany. Kým slovenské agrárnické noviny nemali pre Svobodu žiadne pochopenie,[60] pražský *Venkov* mal iný pohľad. Podľa novín bratislavský klub, ktorý podal na Svobodu trestné oznámenie, robil okolo záležitosti zbytočne veľký rozruch a žalobou zašiel príliš ďaleko.

55 11 Slavistov porazilo 10 Bratislavčanov 2:0 (1:0). In: *Slovenský denník*, 17. 9. 1935, s. 6.

56 O Svobodovom incidente podrobne: MÁJEK, Stanislav – ČERNÁK, Tomáš, *100 rokov klubu*, s. 69.

57 Hotový rehot. In: *Slovák*, 18. 9. 1935, s. 7.

58 Prehľad ohlasov slovenskej i českej tlače na incident publikoval časopis *Športový týždeň*: Slavia – ČsŠK Bratislava. In: *Športový týždeň*, roč. 8, č. 38, 23. 9. 1935, s. 5.

59 Tamže.

60 Po ligovom boji Slavia – Bratislava. In: *Slovenský denník*, 18. 9. 1935, s. 6.

CSHR 1-2025 - text.indb 132 10.8.2025 9:06:53

Detailné verejné prepieranie incidentu nebolo podľa redakcie ani v záujme Čechov, ani Slovákov, keďže išlo podľa nej iba o „uličnícky kúsok".[61] Pri ospravedlňovaní Svobodu zašiel najďalej pomerne neprekvapivo *Pondělní list* z portfólia vydavateľstva Jiřího Stříbrného. Podľa jeho redakcie bol Svoboda vyprovokovaný nepriateľskou atmosférou a urážkami voči Čechom, ktoré mali z obecenstva zaznievať už v prvom polčase. Časť bratislavského publika bola dokonca obvinená z promaďarských nálad, pretože ako reakcia na dianie na trávniku malo na tribúnach zaznieť i volanie na slávu budapeštianskemu klubu Újpest, ktorý niekoľko týždňov predtým zohral v Bratislave priateľský zápas. Promaďarské nálady mali podľa novín preukázať bratislavskí hráči aj týždeň predtým počas zápasu v Kladne, kde sa mali medzi sebou údajne rozprávať po maďarsky.[62] To, že mohlo ísť skôr o pokyny od maďarského trénera mužstva Józsefa Brauna, sa už v texte nespomínalo.

Na Slovensku sa v ďalších týždňoch sledovalo najmä pokračovanie Svobodovej reprezentačnej kariéry. Ironicky sa komentovala jeho choroba, ktorá ho mala vyradiť z nominácie na septembrový zápas proti Maďarsku. Nepochybovalo sa, že chorobou boli najmä obavy z reakcií na jeho nomináciu na Slovensku.[63] Veľmi nepriaznivo časť slovenských časopisov prijala jeho návrat do reprezentačného mužstva pred októbrovým zápasom proti Taliansku,[64] kým iná časť už na kauzu zabudla a venovala sa aktuálnemu futbalovému dianiu.

Záver

Futbal v Bratislave zaznamenal v medzivojnovom období výrazný rozvoj. Stal sa jednoznačne najpopulárnejším športovým odvetvím a to hneď v dvoch smeroch – bol najviac aktívne hraným a zároveň divácky najsledovanejším. Podobne ako v iných veľkým mestách Československa a Európy, aj ihriská v Bratislave zapĺňali každý víkend tisíce nadšených a verných futbalových priaznivcov.

Napriek tomuto rozmachu mal však bratislavský futbal rovnako ako Bratislava v rámci centralizovaného štátu v medzivojnovom Československu iba periférne postavenie. Pod tento fakt sa podpísalo viacero skutočností. Najdôležitejšou sa ukázala byť až do polovice 30. rokov zložitá organizačná štruktúra futbalu v Československu rozdeľujúca bratislavské československé a maďarské

61 Nejapnost, či co? In: *Venkov*, 20. 9. 1935, s. 10.
62 Slavia – ČsŠK Bratislava. In: *Športový týždeň*, roč. 8, č. 38, 23. 9. 1935, s. 5.
63 Dokiaľ ešte počkáme na Svobodov trest? In: *Športový týždeň*, roč. 8, č. 40, 7. 10. 1935, s. 6.
64 Slovenský národ stále možno beztrestne urážať? In: *Športový týždeň*, roč. 8, č. 43, 29. 10. 1935, s. 4.

CSHR 1-2025 - text.indb 133 10.8.2025 9:06:53

kluby do rozdielnych súťaží. Druhým faktorom bolo rozhodnutie o zavedení profesionalizmu v československom futbale z roku 1925, ktoré neumožňovalo najpopulárnejšiemu a najúspešnejšiemu bratislavskému klubu až do roku 1935 preniknúť medzi československú futbalovú elitu. Bratislavskí futbaloví funkcionári a žurnalisti kritizovali dlhé roky pražskú asociáciu, že ignoruje ich záujmy, a pražskú futbalovú verejnosť obviňovali, že prehliada kvality I. ČsŠK Bratislava. Konfrontácie so špičkovými pražskými klubmi preto futbalová verejnosť v Bratislave vnímala ako príležitosť dokázať, že sa v Prahe v týchto názoroch na bratislavský futbal mýlia. Na tejto skutočnosti napokon nič nezmenil ani spomínaný postup I. ČsŠK Bratislava medzi klubovú elitu republiky. Ani po postupe do najvyššej súťaže sa navyše bratislavskému klubu medzi úplnú klubovú špičku zaradiť nepodarilo. V žiadnom z absolvovaných ročníkov sa neumiestnil na pozícii, ktorá by mu umožnila zúčastniť sa prestížneho medzinárodného Stredoeurópskeho pohára.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Slovenský národný archív
Policajné riaditeľstvo

Dobové denníky

Lidové noviny 1937
Slovák 1932, 1933, 1937
Slovenský denník 1921, 1924, 1928, 1930, 1932, 1935, 1937
Venkov 1935

Dobové časopisy

Rekord 1932
Športový týždeň 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1937

Literatúra

BERZEDI, Juraj – SPÁL, Pavol: *Divoké deväťdesiatky. Slovanisti Glonek, Kinder a Timko spomínajú na búrlivé časy slovenského futbalu*. Bratislava 2024

CSHR 1-2025 - text.indb 134 10.8.2025 9:06:53

ČERNÁK, Tomáš: *Belasé legendy – Peter Dubovský*. Bratislava 2016
ČERNÁK, Tomáš: Sociálna situácia a politický konflikt vysokoškolského študentstva v 30. rokoch 20. storočia. In: *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 2, s. 119–133
MÁJEK, Stanislav – ČERNÁK, Tomáš: *100 rokov klubu (1919 – 2019) ŠK Slovan Bratislava*. Bratislava 2019
MAŠLONKA, Štefan – KŠIŇAN, Jozef: *Zlatá kniha futbalu na Slovensku. Defilé generácií 1898 – 1987*. Bratislava 1988
MRÁZ, Igor et. Al: *Svet deväťdesiatich minút. Z dejín československého futbalu. Diel prvý 1901 – 1945*. Bratislava 1976
PELC, Martin: *Na football. Fotbalové diváctví a fanouškovská kultura v českých zemích do roku 1939*. Praha 2022

CSHR 1-2025 - text.indb 135 10.8.2025 9:06:53

Zrejme najstaršia dochovaná fotografia futbalistov ČsŠK Bratislava z roku 1919. *Wikipedia.sk.*

Súboj o ligové body medzi Slaviou Praha a Viktoriou Žižkov v roku 1933. *Wikipedia.sk.*

CSHR 1-2025 - text.indb 136 10.8.2025 9:06:53

Majstrom ČSR sa stalo v sezóne 1936/37 mužstvo Slavie Praha. Tretí sprava stojí František Svoboda. *Wikipedia.sk*.

František Svoboda sa stal ústrednou postavou národnostne podfarbeného incidentu, ku ktorému prišlo počas prvého ligového zápasu Slavie Praha v Bratislave. *Wikipedia.sk*.

CSHR 1-2025 - text.indb 137 10.8.2025 9:06:54

CSHR 1-2025 - text.indb 138 10.8.2025 9:06:54

Vol. 27/1 | 2025 Česko-slovenská historická ročenka pp. 139–173

DOI:10.5817/cshr.2025.27.1.4

STUDIE

Nálada obyvatel na Slovensku a v Říšské župě Sudety v roce 1943

MARTIN VESELÝ – EVA ŠKORVANKOVÁ

The mood of the population in Slovakia and the Sudetenland in 1943

The year 1943 marked a major turning point in the Second World War. The Battle of Stalingrad, Allied air raids that hit German industry and cities, developments in Italy, and the fall of Mussolini shook people's confidence in Nazi Germany and its allies' ability to win. Although the war itself still seemed distant, its effects on everyday life were becoming increasingly evident. How did the people of Slovakia and the Sudetenland perceive the situation at the time? How did it affect their mood, attitudes, and faith in the future? Can we find commonalities between these regions, or was the situation fundamentally different? And can we even consider them as peripheries of the Nazi Reich?

Keywords: year 1943; Slovak State 1939–1945; Sudetenland; periphery; everyday life

Rok 1943 představoval v rámci druhé světové války v mnoha ohledech zásadní zlom. Německá 6. armáda kapitulovala v únoru u Stalingradu, což zřetelně dolehlo na psychiku německého obyvatelstva. Situace na východní frontě se dotkla i Slovenska, vzorového německého satelitu, jehož armáda se také účastnila války na východě. Od jara se stupňovaly spojenecké nálety, které postihovaly německý průmysl a města. Sudetská župa i Slovensko se staly útočištěm pro děti z oblastí ohrožených nálety, do župy proudili evakuovaní říšští Němci a přesouvala se sem zbrojní výroba. Dalším zlomovým momentem pro sloven-

CSHR 1-2025 - text.indb 139 10.8.2025 9:06:54

skou luďáckou elitu byl pád Mussoliniho vlády a nepřehledná situace ve fašistické Itálii. Obyvatelům východního Slovenska se od východu začala nebezpečně rychle přibližovat frontová linie.

Říšská župa Sudety i území Slovenska byly vzdáleny od mocenského centra Třetí říše a změny během válečného konfliktu prožívalo jejich obyvatelstvo z pozice více či méně vzdálené periferie. Jejich představitelé i běžné obyvatelstvo museli čelit nové realitě ve vývoji válečného konfliktu a vyrovnávat se s novou situací v každodenním životě. Zásadní změny ve vývoji války testovaly loajalitu obyvatelstva vůči lokálním elitám, jakož i vůči politice a expanzivním ambicím nacistického Německa. Otázka vyvstala i nad ochotou obyvatelstva těchto oblastí nadále aktivně participovat na válečném konfliktu a nacistické expanzivní politice.[1]

Periferie, jak je můžeme definovat podle teorie Steina Rokkana, jsou území, která jsou sice vzdálená centru, ale podléhají jeho kontrole a autoritě. Periferie je na centru závislá ať už administrativně, ekonomicky, nebo kulturně. Nejde přitom jen o geografické vymezení periferie (horizontální rozměr), ale také o rozměr vertikální. Ten je definován socioekonomickými charakteristikami populace centra a periferie. V centru tak podle Rokkana můžeme sledovat elitu, která je držitelem zdrojů a tvůrcem zásadních rozhodnutí, zatímco na periferii jsou možnosti lokálních představitelů omezeny jen na kontrolu lokálních zdrojů. Pro definování periferie jsou důležité tři klíčové znaky: vzdálenost od centra, odlišnost a vnímání vlastní identity a míra ekonomické, politické a kulturní závislosti.[2]

1 Celkově k vývoji Říšské župy Sudety a náladám obyvatelstva především: ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001, případně KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol.: „Sudety" pod hákovým křížem. Ústí nad Labem 2002. Konkrétně k vývoji nálady např. VESELÝ, Martin: „Tady se ještě zdraví Heil Hitler?" Nálada obyvatel Říšské župy Sudety v roce 1944. In: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944.* Múzeum Slovenského národného povstania, Banská Bystrica 2014, s. 218–227, nebo VESELÝ, Martin: „Nálada je poněkud stísněná a vážná, ale přesto stále optimistická." Situační hlášení děčínského landráta dr. Endera z let 1938–1944. In: DRŠKA, Václav – TOMÍČEK, David (eds.): *Prameny a historický narativ.* Ústí nad Labem 2023, s. 206–228.

2 HLOUŠEK, Vít: Centra a periferie v Evropě – přístup Steina Rokkana. In: *Středoevropské politické studie*, vol. 4, n. 1, online in: https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4030/5293 (11. 3. 2025); ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: ROKKAN, Stein – URWIN, Derek – AAREBROT, Frank H. – MALABA, Pamela – SANDE, Terje: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Frankfurt – New York 1987, s. 17–25.

CSHR 1-2025 - text.indb 140 10.8.2025 9:06:54

Gute Laune, oder schlechte Laune?

Rok 1943 představoval pro sudetské Němce zlom. V jeho průběhu došlo k celé řadě událostí, které pro ně byly dříve nepředstavitelné a jež výrazně ovlivnily jejich náladu. Ta prošla pozoruhodným vývojem od prudkého poklesu na počátku roku až po ne zcela opodstatněný lehký optimismus na jeho konci.

Díky čemu se můžeme pokoušet o interpretaci něčeho tak neuchopitelného, jako je nálada ve společnosti? Možností je několik, přičemž prim hrají dochované dobové dokumenty. Jde především o situační zprávy různého druhu, korespondenci, případně dokumenty osobní povahy. Nacistické Německo jako totalitní stát mělo rozsáhlý systém sledování vlastních obyvatel, ať již se jednalo o ty „vyvolené", kteří patřili do tzv. „Volksgemeinschaft", nebo o ty, na něž režim nahlížel s nedůvěrou až podezřením. Situační hlášení, jejichž nedílnou součástí byla část o chování a názorech obyvatel, zhotovovaly bezpečnostní, stranické i správní orgány všeho druhu. K nejzásadnějším patří denní hlášení služeben Bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst – SD) říšského vůdce SS, které však máme pro území Říšské župy Sudety k dispozici jen velmi omezeně,[3] dále situační hlášení okresních vedoucích NSDAP,[4] jednotlivých vládních prezidentů, landrátů, starostů, četnických stanic, organizací strany apod. Ač je počet jednotlivých úřadů a organizací, do jejichž gesce spadala povinnost podávat situační zprávy, velmi široká, jejich společnými jmenovateli jsou často problematická dochovanost a samotná podstata těchto pramenů vyžadující obezřetný a kritický přístup. V případě denních hlášení SD šlo de facto o zpravodajský text, jehož úkolem bylo informovat omezený okruh vysoce postavených představitelů režimu o nejaktuálnějším dění na daném území na základě zpráv podřízených služeben SD a též gestapa, které si nadto vydávalo vlastní zprávy, a jejich spolupracovníků a konfidentů. Jako takový je syrový a oproštěný od ideologických floskulí a jeho relevance je poměrně vysoká, jakkoliv se mohly projevit různé strategie při boji o moc. Je nutné však upozornit na to, že nicméně využívá formativní jazyk, takže z tohoto úzkého pohledu se též jedná o ideologické zprá-

3 Na rozdíl od Protektorátu Čechy a Morava, kde se denní zprávy řídící úřadovny SD v Praze z let 1939–1944 dochovaly kompletně, pro Říšskou župu Sudety k dispozici až na malé výjimky nejsou. Občas se postřehy ze sudetské župy objeví v analytických zprávách SD pro celou Třetí říši. K tomu viz edici: BOBERACH, Heinz (ed.): *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945.* 17 Bände. Taschenbuch 1984.

4 Na jejich možnosti a limity upozornil již v roce 1996 Dieter Schallner ve své studii Situační zprávy okresních vedoucích NSDAP z území tzv. sudetské župy v letech 1939–1945 (možné využití jednoho pramene). In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica. Sborník prací historických*. Olomouc 1996, č. 27, s. 87–101.

CSHR 1-2025 - text.indb 141 10.8.2025 9:06:54

vy.[5] Analytické jsou pak tematické přílohy či souhrny za určitá časová období. V případě dalších hlášení jde obvykle o texty, které vznikaly s odstupem týdnů nebo i měsíců od reflektovaných událostí (obvyklá periodicita byla měsíční až dvouměsíční), což se mohlo projevit na upřednostnění aktuálnějších událostí, do textu se mohla promítnout jak osobnost pisatele, tak jeho postavení, kdy autor mohl některé skutečnosti upozaďovat a jiným dávat vyšší váhu, než měly apod. Svou roli mohlo hrát, zda byl říšský nebo sudetský Němec, zda měl odvahu poukázat na problematické věci nebo se schovával za ideologické fráze. Postupně se vzhledem k neustávajícímu nárůstu byrokratické zátěže a odlivu pracovních sil měnil u většiny hlášení i rozsah situačních zpráv. Od desítek stran v roce 1939 až po velmi stručné záznamy v poslední fázi války, které se navíc dochovaly již jen torzovitě.

V této studii byla využita v první řadě situační hlášení okresních vedoucích NSDAP, která se pro rok 1943 dochovala v relativně velkém počtu,[6] dále měsíční situační zprávy vládních prezidentů z Opavy, Ústí nad Labem a Karlových Varů,[7] které jsou k dispozici s výjimkami pro celý rok 1943,[8] a v menším množství další prameny, z nichž nejzajímavější jsou situační zprávy prezidenta Vrchního zemského soudu v Litoměřicích, určené přímo říšskému ministru spravedlnosti Otto Thierackovi. Situační hlášení měla v zásadě ustálenou strukturu, která se však u jednotlivých typů úřadů lišila podle jejich činnosti. První část byla nicméně věnována všeobecné politické situaci, resp. náladě obyvatel. Občas se někteří autoři hlášení pokusili této části vyhnout, ale bez trvalejšího úspěchu.[9] Ta může být sice pro badatele primárně nejzajímavější, ale omezit se

5 K tomu obecně např. TESAŘ, Jan: O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 1, s. 83–97, TESAŘ, Jan: K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 6, s. 1091–1125, nebo konkrétně k SD viz KRČMÁŘ, Dalibor: Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941. In: *Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín*. Praha 2012, s. 18–39.

6 Alespoň pro část roku 1943 jsou dostupná hlášení z okresů Aš, Broumov, Bruntál, Česká Lípa, Duchcov, Frýdlant, Horšovský Týn, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Jablonné v Podještědí, Jeseník, Karlovy Vary, Králíky, Krnov, Litoměřice, Mariánské Lázně, Moravský Beroun, Most, Nový Jičín, Rumburk, Svitavy, Šternberk, Šumperk, Tachov, Teplice-Šanov, Trutnov, Ústí nad Labem, Vrchlabí, Zábřeh, Žatec a Žlutice. Jde o téměř 1 900 stran strojopisného textu.

7 Jedná se o téměř 450 stran strojopisného textu.

8 Situační zprávy vládních úřadů v Opavě a Karlových Varech jsou kompletní, v případě Ústí nad Labem však chybí měsíce únor, březen, květen až červenec, listopad a prosinec.

9 Příkladem může být starosta Teplic-Šanova, který se úvodní část hlášení pokusil obejít frází: „*O náladě obyvatelstva by mohlo dát lepší zprávu okresní vedení NSDAP, protože jemu přísluší vedení lidu a díky svým blokovým vedoucím je ve spojení se všemi vrstvami obyvatelstva.*“ Když

CSHR 1-2025 - text.indb 142 10.8.2025 9:06:54

pouze na ni by znamenalo opominout celkový kontext událostí. Z nich je pak zřejmé, že zdaleka ne vše podstatné pisatelé reflektovali hned v úvodní části. Řada postřehů ohledně nálady obyvatel se skrývá i v dalších částech, případně je možné ji z různých indicií do jisté míry odvodit.

Situace na Slovensku byla v roce 1943 ovlivňována zejména vývojem na východní frontě v neprospěch spojeneckých zemí Osy, turbulentním vývojem v Itálii a kolapsem Mussoliniho režimu. Dopady válečné a politické situace v Evropě v roce 1943 na vývoj na Slovensku byly už v slovenské historiografii zpracovány.[10] Peter Mičko, Ľudovít Hallon a Miroslav Sabol se ve svých pracích zaměřili zejména na analýzu vlivu válečné situace a politických změn na limity a možnosti slovenské ekonomiky, zejména v oblasti zahraničního obchodu a investic.[11] Změny v náladách a postojích slovenských vojáků na východní frontě v přelomových letech 1943 analyzovalo několik autorů.[12] Igor Baka v této souvislosti reflektoval, že i samotní Němci v roce 1943 intenzivněji vnímali rezervovanost slovenského obyvatelstva, představitelů armády a inteligence, jakož i jejich ztrátu víry v německé vítězství.[13] V předložené studii se proto zaměříme na dynamiku a rozdíly ve vnímání zlomových událostí v různých regionech Slovenska a na rozdíly ve vnímání tohoto vývoje v Říšské župě Sudety.

---

mu to bylo pravděpodobně vytknuto, uchýlil se k jiné frázi: „*Všechny pokusy nepřítele narušit sílu odporu lidu jsou marné. Obyvatelstvo je pevně odhodláno vydržet až do konečného vítězství.*“ Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Teplice, Archiv města Teplice, k. 436, situační zprávy starosty Teplic-Šanova za leden 1943 a za listopad 1943 až leden 1944. Podobně se pokusil prezident Vrchního zemského soudu v Litoměřicích vyhnout této části s poukazem na to, vše potřebné již obsahují zprávy SD. Již v následujícím hlášení však tato část opět byla. Bundesarchiv Berlin (dále jen BArch Berlin), Bestand Reichsjustizministerium (dále jen Reichsjustizministerium), R 22/3376, situační zpráva prezidenta vrchního zemského soudu v Litoměřicích za březen 1943.

10 Muzeum Slovenského národního povstání ve spolupráci s Vojenským historickým ústavem a Historickým ústavem SAV zorganizovali v roce 2013 v rámci cyklu *Slovensko: Politika – Armáda – Spoločnosť*, konferenci věnovanou vývoji na Slovensku v roce 1943. LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015.

11 MIČKO, Peter: Vybrané špecifiká vývoja slovenskej ekonomiky počas „vrcholiacej“ hospodárskej konjunktury. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015, s. 169–183. HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav: Zlaté roky hospodářského vývoja Slovenskej republiky 1940–1943. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 399–432.

12 BYSTRICKÝ, Jozef: Na oboch stranách frontu (Slováci na východním fronte v roku 1943). In: LEPIŠ, Juraj a kol. *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015, s. 55–90. LACKO, Martin: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942–1943*. Bratislava 2007.

13 Bližšie BAKA, Igor: Prehodnotenie účasti slovenskej armády vo vojne na východnom fronte v roku 1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 125–144.

CSHR 1-2025 - text.indb 143 10.8.2025 9:06:54

I v kontextu slovenské společnosti jsme při analyzování nálad[14] společnosti pracovali zejména se zachovanými dobovými dokumenty. Předmětem naší analýzy byly převážně situační zprávy okresních náčelníků, které byly vypracovávány pro Ústřednu státní bezpečnosti (Ústredňa štátnej bezpečnosti – ÚŠB), která vznikla k 1. lednu 1940 nejprve jako součást ministerstva vnitra a od roku 1942 působila jako samostatná instituce.[15] Fond Ústředny státní bezpečnosti byl přesunut do Archivu Ústavu paměti národa a v současnosti probíhá jeho reinventarizace. Pro potřeby této studie jsme tak pracovali se zprávami, které Ústředna státní bezpečnosti zpracovávala pro Kancelář prezidenta republiky, a jen v omezené míře se situačními zprávami vybraných okresních náčelníků.[16]

Úkolem ÚŠB bylo sbírat a vyhodnocovat informace prakticky o všech složkách slovenské společnosti prostřednictvím různých institucí – notářských, okresních a župních úřadů, četnických a policejních stanic. Celková situační správa jednotlivých okresních úřadů měla sedm okruhů: zprávy politické (obecné), zprávy o komunistech a socialistech, zprávy o národnostních skupinách, věci HSĽS (Hlinkova slovenská ľudová strana), DP (Deutsche Partei), HG (Hlinkova garda), HM (Hlinkova mládež), FS (Freiwillige Schutzstaffen), DJ (Deutsche Jugend), zprávy o Židech z hlediska politického a zprávy o náboženských poměrech. Hospodářská situace byla členěna na tři části (hospodářská situace obecně včetně zásobování, stavu úrody a živelných pohrom, stav nezaměstnanosti, mzdových poměrů a stávek a poslední část se týkala Židů z hospodářského hlediska). Okresní náčelníci získávali informace i od místních četníků a notářů v obcích, velitelství HSĽS, DP, HG a FS. Specifickým informačním kanálem bylo místní důvěrníci z řad obyvatel.

Postoje a nálady obyvatelstva Slovenska ve vztahu k režimu a jeho politice analyzovala ve své práci *Nepokradeš!* Hana Kubátová (Klamková). Vycházela přitom právě z dobových situačních zpráv okresních náčelníků.[17] Jak nicméně

14 Pojem nálady a postoje zahrnuje emocionální, spontánní, často okamžitý názor a přetrvávající duševní stav daný charakterem, vzděláním a zkušenostmi, které jsou skutečným východiskem pro všechna hodnocení a vyjádření názoru. STEINERT, Marlis: *Hitler's War and the Germans: Public Mood and Attitude during the Second World War*. Athens 1977, s. 5.

15 MEDVECKÝ, Matej: Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti. In: *Pamäť národa*, 2006, č. 2, s. 25–27.

16 Poděkování patří pracovníkům Archivu Ústavu paměti národa, konkrétně Mgr. Ingrid Tišliarové, za možnost pracovat s konkrétními hlášeními z vybraných okresů.

17 Situační hlášení okresních náčelníků publikoval bez analýzy LACKO, Martin: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*. Trnava 2005, a Situačné hlásenia zo slovenských okresov za december 1943. In: *Historické rozhľady*, 2006, roč. III, s. 354–370. Situační hlášení okresních náčelníků Pohronské župy za červen 1941 zpracoval HRUBOŇ, Anton: Situačné hlásenia okresných náčelníkov Pohronskej župy vo vzťahu k ťaženiu proti ZSSR za jún 1941. In: *Druhá svetová vojna*, 2009. Marek Syrný a Marian Uhrin edične zpracovali

CSHR 1-2025 - text.indb 144 10.8.2025 9:06:54

sama uvádí, tento archivní pramen zachycuje jenom určitý vzorek nálad, a to v té podobě, jak je reflektovali okresní náčelníci, či spíše vedoucí pracovníci ÚŠB, kteří z nich vypracovávali zkrácené selektivní zprávy pro nadřízené. Jak dále uvedla, názory velké části obyvatel byly nepochybně manipulovány. Ke zprávám je třeba přistupovat kriticky, koneckonců byly vytvořeny z perspektivy okresního náčelníka, a proto subjektivně. Nálady a postoje obyvatel okresu byly navíc odvozovány víceméně z veřejných reakcí obyvatelstva.[18] Samotní pisatelé situačních zpráv měli mnohé motivace, aby své zprávy upravovali. Nepochybně k nim patřila snaha udržet si svoji pozici. Časté kritické zprávy mohly signalizovat, že dotyčný náčelník neumí místní obyvatelstvo získat a vychovat v duchu režimní politiky. Situační zprávy nebyly jen obrazem nálad a názorů společnosti, ale také součástí procesu, jak tento jednotný názor vytvářet.[19]

Samotné vedení Ústředny státní bezpečnosti si limity situačních zpráv uvědomovalo. V září 1940 byly okresní úřady kritizovány za to, že podávané periodické zprávy jsou „*povrchne spracovávané, neodôvodnené, alebo zbytočne zväčšované*". Náčelníci měli podávat zprávy precizně a svědomitě zpracované a jen o věcech, ke kterým měli důkazy. Měli referovat o okolnostech, které byly důležité pro vládní činitele, navzdory jejich nepříznivému obsahu.[20]

Místní okresní náčelník byl nepochybně poplatný režimu, ale přesto informoval nadřízené orgány v Bratislavě o lokálních problémech a náladách. V omezené míře si dovolil kritizovat nebo upozorňovat na některé problémy v lokálním měřítku.

Situační hlášení okresních náčelníků, zpracovaná a sumarizovaná pro potřeby prezidentské kanceláře, byla doplněna dalšími situačními hlášeními (notářských úřadů) a různými zprávami německé provenience.

---

a vydali situační hlášení okresních náčelníků z období od září 1944 do února 1945 (SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica 2012.) Situační hlášení okresních náčelníků představovaly hlavní pramen i při analýze zásobovací situace na Slovensku v letech 1939–1945, viz ŠKORVANKOVÁ, Eva: Stravovanie a zásobovanie obyvateľstva potravinami v období Slovenskej republiky (1939–1945). In: *Populačné štúdie Slovenska 6*. Bratislava 2015, s. 63–167.

18 O metodologických úskalích práce s tímto typem pramene viz blíže KUBÁTOVÁ, Hana: *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945*. Praha 2013, s. 22–25; LONGERICH, Peter: *„Davon haben wir nichts gewusst!" Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945.* München 2006, s. 38–50.

19 LONGERICH, Peter: *„Davon haben wir nichts gewusst!"*, s. 45.

20 Fond Ústředny státní bezpečnosti je v současnosti přestěhován do Archivu Ústavu paměti národa. V textu používáme původní označení jednotlivých archivních jednotek, zde inv. č. 209-913-7.

CSHR 1-2025 - text.indb 145 10.8.2025 9:06:54

První čtvrtletí roku 1943

Sudetští Němci vstupovali do roku 1943 s nadějí, ale i s nejistotou. Pozornost byla upřena na dění u Stalingradu, o němž průběžně referoval župní tisk i filmové týdeníky v biografech. Na počátku ledna ještě doznívал pozitivní efekt vánočních svátků,[21] spojených s mimořádnými příděly a dovolenkami vojáků z fronty, a ještě v průběhu měsíce zůstávala nálada v části okresů relativně dobrá. V dalších se objevily fámy, které kalily očekávání příznivého zvratu. Např. na Českolipsku se rozneslo, že u Stalingradu byly obklíčeny dvě divize a podobně i v okrese Králíky, kde na to ve svém hlášení reagoval tamní okresní vedoucí strany následovně: „*K fámě, že Němci mají být u Stalingradu obklíčeni, jen tolik, že to je naopak. Fámě, že Itálie jednou zradí, věří málokdo, a výroku Čechů, že Beneš se vrátí do Velikonoc, se smějí.*“[22] Až na návrat prezidenta Beneše v tomto roce[23] však byly předpovědi pozoruhodně trefné. Přímo epicky začal své hlášení opavský vládní prezident: „*S hlubokou vážností, s níž se náhle přes noc objevila otázka bytí a nebytí, sledují obyvatelé zprávy ze všech bojišť, především ale z východu.*“[24] Naproti tomu ústecký vládní prezident jel ještě na počátku února, když hlášení psal, na poměrně optimistické vlně: „*Vědomi toho, že letošní zimu je o teplé oblečení a ubytování dostatečně postaráno, působí, přes veškeré starosti vzhledem k těžkým bojům, na příbuzné vojáků nasazených na východě uklidňujícím dojmem.*“[25] Porážka u Stalingradu představovala šok.[26] Toto slovo se objevuje často, mluví se o tom, že přišla „*jako blesk z čistého nebe*“, „*zastínila vše ostatní*“, objevily se výrazy jako „*neštěstí u Stalingradu*“, „*poraženectví*“, „*sklesloست*“ nebo „*zahořklost*“, a to v různé perspektivě. Často ve smyslu, zda je vůbec ještě možné vyhrát válku vzhledem k materiální a lidské síle „*bolševiků*“. Objevily se úvahy, že USA zasílají Sovětskému svazu vojenský materiál přes Severní moře. Pozoruhodné je, že stísněnost a pochyby nad výsledky války se tentokrát

21 Blíže k tomuto období viz VESELÝ, Martin: Vánoce v Říšské župě Sudety. In: RISTVEYOVÁ, Katarína (ed.): *Druhá svetová vojna a spoločnosť*. Banská Bystrica 2024, s. 201–219.

22 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) v Litoměřicích, f. Župní vedení NSDAP (dále jen ŽV NSDAP), k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Králíkách za leden 1943.

23 Fáma se nakonec docela trefila. Mussoliniho režim padl v červenci 1943 a Edvard Beneš se sice do Československa vrátil až o dva roky později, 3. dubna 1945, zato jen dva dny po Velikonocích.

24 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za leden 1943.

25 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za leden 1943.

26 Ke srovnání nálady v této době v Protektorátu Čechy a Morava viz VAJSKEBR, Jan – KRČMÁŘ, Dalibor: Ohlas stalingradské bitvy v protektorátním veřejném mínění. In: *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 21, č. 1, s. 3–15.

CSHR 1-2025 - text.indb 146 10.8.2025 9:06:54

objevily i u „*soukmenovců, kteří jsou politicky v pořádku*“ (Broumov).[27] Příčiny porážky a problémů na východní frontě byly popisovány často velmi trefně. Patřily mezi ně délka fronty, roztříštěnost sil a ztráty utrpěné v předchozím období i s vědomím toho, jak budou v dalším období chybět: „*Je únosné, aby se v zimě ztratilo to, co se tak pracně v létě dobývalo?*“[28] V hlášeních se sice objevuje obligátní ujištění o neotřesitelné víře ve vůdce, stranu a wehrmacht, ale v této době již zdaleka ne ve všech, a to i v případě představitelů strany.

Dopad na sudetské Němce byl tentokrát o to větší, že mnoho z nich mělo na východě své blízké. Zvláště v malých obcích pak vnímala místní komunita tyto události ještě citlivěji – např. v hlášení z Bruntálska se uvádí: „*V obci Zigartice téměř třetina povolaných padla nebo je pohřešovaná.*“[29] Zajímavé souvislosti si v květnu všiml ústecký vládní prezident: „*Mnoho rozhořčených vyjádření v tisku ohledně případu v Katyni naplňuje obzvláště příbuzné bojovníků od Stalingradu, kteří byli zajati, největšími starostmi o jejich osud.*“[30] Stísněná nálada měla různé podoby. Objevily se postřehy, že soukmenovci přestávají zdravit „*Heil Hitler*“ a namísto toho volí tradiční „*Dobrý den*“ nebo „*Pozdrav Pánbůh*“ (Frýdlant), případně se „*soukmenovci ze západu*“ ptali: „*Tady se ještě zdraví Heil Hitler?*“ (Duchcov) nebo se objevily stížnosti, že členové NSDAP nenosí stranické odznaky. Tyto výtky se pak objevují i v dalších měsících. Někteří autoři hlášení zmiňovali diferenciaci mezi sudetskými Němci: „*Mezi soukmenovci se dají rozeznat dvě skupiny. Ta první je připravena se obětovat, pracovat a bojovat, zatímco ta druhá, která doposud platila za nacionální socialisty, se teď rozvzpomíná na svoji marxistickou nebo jinou minulost*“ (Šumperk).[31] Dalším znakem byla určitá apatie, která byla trefně formulována následovně: „*Je dnes těžké určit náladu nebo špatnou náladu v širokém obyvatelstvu a označit ji jako dobrou, neutrální nebo špatnou. Zdá se, že obyvatelé rezignovali na válečné události a místo toho jsou to osobní nebo pracovní záležitosti, které se staly barometrem nálady.*“[32] Stalingradská porážka se stala pochopitelně vzpruhou pro Čechy, kteří byli jinak

27 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 1, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Broumově za únor a březen 1943.

28 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 11, situační zpráva okresního vedení NSDAP ve Žluticích za únor a březen 1943.

29 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Bruntále za březen a duben 1943.

30 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za duben 1943.

31 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 10, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Šumperku za leden a únor 1943.

32 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 4, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Jablonci nad Nisou za květen a červen 1943.

CSHR 1-2025 - text.indb 147 10.8.2025 9:06:54

ve svých vyjádřeních velmi opatrní. V řadě hlášení byli obviňováni z šíření fám, děčínský landrát podotkl, že se chovají, „*jako by byli opět panským národem*“,[33] a objevily se mj. požadavky, aby jim byly zabaveny rozhlasové přijímače. Sami se snažili držet stranou a nezavdat jakýkoliv důvod k zásahu proti nim. Ne vždy se to podařilo, jak hlásil okresní vedoucí strany z Teplic-Šanova, který nejprve pozitivně kvitoval, že „*Češi chodí vzorně na směny, dokonce mimořádné, a pilně pracují*“, ovšem pak podotkl, že na konci ledna šířili propagandu v tom smyslu, že rok 1943 bude novým rokem 1918 apod., takže „*považoval za nutné 20 z nich přechodně od soboty do pondělí nechat zadržet*“.[34] Přesto se v hlášeních objevují odhodlaná nebo optimistická vyjádření typu: „*Jakkoliv jsou zklamáni z prohry a obětí velké, byl by omyl si myslet, že to přejde do apatie a pesimismu. Naopak, německý lid, který až do posledního poznal bolševismus, bude bojovat ještě houževnatěji.*“[35] Z podobného soudku je proklamace okresního vedoucího strany z Bruntálu: „*Ti, co věří, jsou naplněni novým bojovým duchem kromě kverulantů a komunistů*“.[36]

Jiná témata se v těchto měsících objevovala spíš okrajově, resp. se opakovala z předchozího období – mezi ně patřily stížnosti na přetrvávající nedostatek obuvi, resp. spotřebního zboží vůbec, a stejně chronický problém nedostatku bytů, který měl v následujícím období nabrat na obzvláštní důležitosti. Sudetoněmečtí obyvatelé pozitivně přijali nová opatření v zájmu totální války, zejména větší zaměstnanost žen, kritizovali ale velký počet zproštění vojenské služby[37] v různých skupinách obyvatel – např. u mladých sedláků, mladých úředníků nebo i všeobecně u straníků obecně s připomínkou: „*proč je mají, když nebojovali ani ve velké válce ani teď?*“[38] Tyto stížnosti však lze vnímat i jako projev frustrace, protože situace v zemědělství byla dlouhodobě neutěšená právě kvůli nedostatku pracovních sil. Stejně tak se objevují v řadách NSDAP stesky nad poklesem počtu politických vedoucích, kteří museli narukovat.

33 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34, Situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za únor 1943.

34 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 11, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Teplicích-Šanově a Duchcově za březen 1943.

35 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva karlovarského vládního prezidenta za únor 1943.

36 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Bruntále za leden a únor 1943.

37 Tzv. Unabkömmlichstellung nebo též UK-Stellung, který na určitou dobu dostávali muži potřební v hospodářsky a správně důležitých profesích.

38 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva karlovarského vládního prezidenta za březen 1943. V tu dobu již patřili mezi odvodní ročníky muži narození v letech 1897–1900, tj. ti, kteří již zčásti mohli bojovat ve velké válce.

CSHR 1-2025 - text.indb 148 10.8.2025 9:06:54

Na Slovensku v situačních hlášeních za leden 1943 jednoznačně dominoval dopad situace na východní frontě (bitva o Stalingrad) na nálady a očekávání obyvatel. Okresní náčelník v Ilavě se to pokusil shrnout v jedné větě: „*Všeobecná politická situácia je kľudná, iba vojnové udalosti poslednej doby znepokojujú do určitej miery obyvateľstvo, ktoré už viac-menej počíta s tým, že budúce mesiace vyžadovať budú aj od nás zvýšené napätie všetkých síl.*“[39] V podstatě to byl jen zdánlivý klid.

Neúspěchy a kritická situace německé armády u Stalingradu vyvolávaly všeobecnou stísněnost, pesimismus a obavy. Vývoj situace na bojištích začal výrazně ovlivňovat postoje veřejnosti a její chování: „*Nálada a duch zmýšľania obyvateľstva sa prejavuje podľa výsledkov bojov na východnom fronte a podľa toho badať aj sklon obyvateľstva k tej ktorej politickej orientácii.*“[40]

Napjatá atmosféra však pramenila zejména z obavy o osud slovenských vojáků na východní frontě, jakož i strachu z vyhlášení všeobecné mobilizace na Slovensku v jarních měsících (Bratislava, Zvolen, Modrý Kameň, Námestovo, Banská Bystrica, Kremnica, Giraltovce).[41] Okresní náčelníci zároveň upozorňovali, že mezi obyvatelstvem se vlivem válečné situace rozšířilo přesvědčení, že Německo a jeho spojenci válku prohrají (Senica, Ilava, Považská Bystrica). Na východě a severovýchodě Slovenska byly zaznamenány pozitivní postoje obyvatelstva k Rudé armádě i k SSSR (Bardejov, Medzilaborce).

V pohraničních okresech na severu byla situace ovlivňována i událostmi na druhé straně hranice a nepochybně i menší dostupností různých informací a zpráv. V okrese Kežmarok se rozšiřovaly zprávy o útocích „ozbrojených band“ na německé bezpečnostní orgány v pohraničním území.[42] Okresní náčelník v Trstené ve své zprávě zhodnotil svůj okres jako periferii, kde se obyvatelstvo nezajímalo o politickou nebo zahraniční situaci, ale jen o každodenní chléb: „*Ľudia sú tu konzervatívni a zaostalí, ktorým samostatnosť Slovenského štátu je dôležitá len do tej miery, kým sa to dá na drobné mince premeniť.*“ Poukazoval přitom na to, že lidé zde neměli rozhlasové přijímače a nečetli noviny.[43] V jiných okresech ale obyvatelstvo zahraniční rozhlasové vysílání poslouchalo. Poslechem zpráv z Londýna a Moskvy mělo přehled o vývoji situace na bojištích v severní Africe i na východě. O vyslechnutých zprávách se na veřejnosti disku-

39 Slovenský národný archív, fond Národný súd, sign. Tnľud 8/46, k. 81, inv. č. 72, Všeobecné politické situačné správy r. 1943, situační zpráva za leden 1943 (dále Situační zpráva za leden 1943), okres Ilava.

40 Situační zpráva za leden 1943, okres Skalica.

41 Situační zpráva za leden 1943.

42 Tamtiež, okres Kežmarok.

43 Tamtiež, okres Trstená.

CSHR 1-2025 - text.indb 149 10.8.2025 9:06:54

tovalo. Okresní náčelník v Topoľčanech ve své situační zprávě uvedl, že zahraniční rozhlas poslouchají i funkcionáři a členové HSLS.[44] Okresní náčelník v Kysuckém Novém Městě proto navrhl, aby stát plomboval rozhlasové přijímače jen na slovenské vysílání a vysílání spřátelených zemí.[45] V Trnavě okresní náčelník přistoupil u podezřelých osob ke zabavení rozhlasových přijímačů.[46] Okresní náčelník v Brezně navrhoval rušení vysílání rušivými vlnami.[47]

Obyvatelstvo bylo i na veřejnosti otevřenější, drzejší a projevovalo své opoziční nálady a postoje. Na notářských úřadech obyvatelé pokřikovali na státní úředníky (Malacky).[48] Rostl počet politických deliktů, přibývaly urážky hlavy státu Jozefa Tisa a vůdce německého národa Adolfa Hitlera. V mnoha okresech byly zachyceny různé protistátní letáky, mnohé zesměšňovaly a znevažovaly vůdce Třetí říše a jeho vojenské schopnosti.[49] Ve Velké Bytči, v Lietavské Lúčce a v Revúcej při promítání žurnálu o bitvě u Stalingradu zesměšňovalo obecenstvo komentář a pochechtávalo se.[50]

Prostorem pro politizování byly údajně zejména vlaky, kde dělníci, kteří denně dojížděli za prací do Bratislavy „*smelo vychvaľovali Rusko. Komunisti boli tak drzí a najmä vo vlakoch smelo rozprávali o nastávajúcom prevrate*“.[51]

Mnohé delikty byly spáchány v opilosti. Politizování mezi běžným obyvatelstvem podporovala právě nadměrná konzumace alkoholu.[52] Řešením bylo zkrácení zavíracích hodin v hostincích.[53] Toto opatření mělo nejen omezit spotřebu alkoholu, ale také zabránit šíření šuškané propagandy.[54] Okresní náčelník v Piešťanech navrhoval odnímání živnostenského oprávnění na dobu až šesti měsíců těm živnostníkům, kteří nalévali již podnapilým a opilým zákazníkům, protože podle jeho názoru „*opatrenia voči opilcom javili sa neefektívne a málo energické*“.[55] Obyvatelstvo však považovalo omezení prodeje alkoholu za šikanu ze strany státu.[56] Pro německou stranu bylo rozhodnutí o uzavření barů, hos-

44 Tamtiež, okres Topoľčany.
45 Tamtiež, okres Kysucké Nové Mesto.
46 Situační zpráva za leden 1943, okres Trnava.
47 Archív Ústavu pamäti národa (dále jen A ÚPN), fond Ústredňa štátnej bezpečnosti (dále jen ÚŠB), inv. č. 209-751-11, situační zpráva za rok 1943, Okresní úřad Brezno nad Hronom, únor 1943.
48 Situační zpráva za leden 1943, okres Malacky.
49 Tamtéž, okres Žilina, přiložena zpráva přednosty Státního policejního úřadu v Žilině.
50 Tamtéž, okres Veľká Bytča.
51 Tamtéž, okres Modra.
52 Tamtéž, okres Trnava, Trstená.
53 Tamtéž, okres Trnava, Námestovo.
54 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, únor 1943.
55 Situační zpráva za leden 1943, okres Piešťany.
56 Situační zpráva za únor 1943, okres Trstená.

CSHR 1-2025 - text.indb 150 10.8.2025 9:06:54

tinců a nočních lokálů, kde se setkávalo obyvatelstvo a politizovalo, nedostatečné. Navrhovaly razantnější opatření, včetně zatýkání a poprav. Negativně proto zhodnotili i jejich opětovné otevření.[57]

Nálady obyvatelstva však ovlivňovali i vojáci, kteří se vraceli z východní fronty, a dělníci, kteří se o vánočních svátcích vrátili z Německa. Po svátcích se však odmítali vrátit zpět do Říše a otevřeně si stěžovali na nedostatek potravin v Německu.[58]

V únoru se situace uklidnila jen částečně. Lidi zaměstnávali zejména události na východní frontě a úspěchy Rudé armády (Bratislava). Poslouchali „nepřátelský" rozhlas, zejména vysílání z Londýna, a nadále politizovali. Velkým tématem byly obavy z vyhlášení všeobecné mobilizace. Okresní náčelníci si pochvalovali všeobecný zákaz poslechu nepřátelského rozhlasového vysílání (Bratislava, Malacky).[59]

V okrese Prievidza se okresní náčelník rozhodl vyřešit napětí mezi obyvatelstvem a nadměrné politizování organizováním různých veřejně prospěšných prací v obcích (čištění a úprava silnic, zahrad, dvorů, veřejných prostor) a různými kulturními a osvětovými aktivitami zejména pro mládež.[60] Pozitivní dopad mělo i zkrácení otevíracích hodin hospod a hostinců, samotní majitelé dbali, aby se v hostincích nevedly protistátní debaty a výtržnosti. Jelikož se v březnu rozjely na venkově jarní práce, politizování a zájem o situaci na frontách se oslabil.[61]

Měnící se vojensko-politická situace ovlivnila i nálady a postoje německého obyvatelstva na Slovensku. Tyto změny zaregistrovali představitelé německých orgánů, neušly ani pozornosti okresních náčelníků.[62] Skleslost a negativní očekávání se promítly do nezájmu o veřejné dění a celkovou pasivitu. Ta se projevila návratem ke klasickému pozdravu. Nejvíce se pasivita a nechuť projevily během odvodů do Waffen SS. Mnozí se k odvodům neodstavili, objevily se snahy změnit si národnost (Dobšiná, Nitra, Liptovský Mikuláš).[63] Klesla disciplína

57 Zpráva vedoucího pražské oblastní ústředny SD SS-Obersturmbannführera Jacobiho z 9. 3. 1944 německému státnímu ministrovi pro Čechy a Moravu K. H. Frankovi o situaci na Slovensku na přelomu let 1943/1944. In: SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938–1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava 2006, s. 194–197.

58 Situační zpráva za leden 1943, okres Púchov.

59 Situační zpráva za únor 1943.

60 Tamtéž.

61 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, březen 1943.

62 SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko*, s. 44.

63 SCHVARC, Michal: Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938–1945. In: ŠMIGEĽ, Michal – MIČKO, Peter: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 117, situační zpráva za leden 1943, okres Dobšiná, Nitra, Liptovský Mikuláš.

CSHR 1-2025 - text.indb 151 10.8.2025 9:06:54

v rámci Deutsche Partei, na některých místech došlo k nepokojům a výtržnostem mezi samotnými příslušníky německé menšiny (vyhrožování, výtržnictví a ničení majetku Němců, kteří odmítli vstoupit do Waffen SS).[64]

Špatnou náladu obyvatelstva však způsobovaly především nedostatky v zásobování. Neustále přetrvával nedostatek tuků, masa a slaniny, obuvi, mýdla, petroleje, stavebního železa.[65] Nespokojenost vyvolával rychlý růst cen (Bratislava).[66] Černý trh se stal běžným způsobem pořizování životních potřeb. Na severu krajiny na hranicích s okupovaným Polskem bujelo pašování různých komodit, ze Slovenska se pašovala mouka, cukr a lihoviny a do země se dostávalo zlato a valuty (Trstěná).[67]

Druhé čtvrtletí 1943

Oproti prvnímu čtvrtletí, kdy se zprávy ohledně nálady v podstatě neliší, je druhé čtvrtletí hodnocené v řadě okresů rozdílně. Část hlášení stále zmiňuje pokleslou náladu a nervozitu obyvatel plynoucí ze stalingradské porážky, jinde je nálada hodnocena jako klidná, popř. jako zlepšující se („*po nejhlubší depresi přišlo zlepšení nálady*“[68]). Důvodem byla zejména stabilizace východní fronty, kdy se nicméně předpokládalo, že rok 1943 zde bude rozhodující. Přetrvávalo však překvapení, že „*bolševici mají tolik lidských a materiálních zdrojů*“, přičemž, jak hlášení poznamenávala, nebylo výjimkou, že to vyvolávalo až obdiv (Zábřeh). Okresní vedoucí NSDAP z Moravského Berouna poznamenal: „*Nepanují žádné pochyby o tom, že si největší část obyvatelstva myslí, že tuhle válku musíme vyhrát. Vše, co od nich doba vyžaduje, plní také dobrosrdečně a s větší či menší důvěrou. Ale mnozí jsou podezřívaví ke všemu, co přesahuje jejich osobní chápání. Tato hranice je velmi odlišná, stejně jako přirozená kritická dispozice u mnoha lidí tuto nedůvěru značně zvyšuje.*“[69] Svou roli ve zlepšení nálady sehrály projevy říšského ministra propagandy Josepha Goebbelse a říšského ministra letectví Hermanna Göringa nedlouho po porážce (i když i ty se podle

64 Situační zpráva za únor 1943.
65 Tamtiež, okres Modra.
66 Tamtiež, okres Bratislava.
67 Tamtiež, okres Trstená.
68 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva karlovarského vládního prezidenta za duben 1943.
69 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Moravském Berouně za červen 1943.

CSHR 1-2025 - text.indb 152 10.8.2025 9:06:54

hlášení setkaly s kritikou), narozeniny Adolfa Hitlera[70] a též široce propagované úspěchy německých ponorek. Dění na jiných bojištích bylo vnímáno rozdílně, zejména konec tažení v severní Africe a definitivní porážka Afrikakorpsu. Přes snahu propagandy zastřít tuto prohru, se to minimálně u části obyvatel nepodařilo: „*Soukmenovci nevěří, že šlo o strategický úspěch, nýbrž o nebezpečnou porážku.*“ (Nový Jičín)[71] Jiná hlášení však zmiňují v podstatě nezájem o tyto události: „*Oproti osudové bitvě u Stalingradu se události v Tunisu sotva projevily.*“ (Jablonec nad Nisou).[72] Objevily se však obavy z vylodění v Itálii (Bruntál).

Do popředí se však v této době dostal další faktor, který postupně hrál čím dál tím významnější roli při vývoji nálady sudetských Němců – letecká válka nad „starou Říší“. Těžké nálety na říšská města, o nichž referoval tisk, byly označovány za „*těžkou zkoušku nervů*“, občas však byly zvěsti o rozsáhlých škodách, např. v Dortmundu a Essenu, označeny za fámy. Je zřejmé, že si strana chtěla udržet kontrolu nad sdělovanými informacemi, které neměly vést k panice. V západní části župy však v dubnu došlo k neočekávané události, která znamenala pro tamní obyvatele přímý kontakt s leteckou válkou. V noci ze 16. na 17. dubna došlo k mylnému náletu britských bombardérů[73] na město Dobřany, který vyvolal doslova „*zděšení a neklid*“. Sudetský tisk se následky útoku, který si vyžádal množství obětí a rozsáhlé materiální škody, snažil tajit, což však kritizovali i činovníci strany. Okresní vedoucí NSDAP v Horšovském Týně v této souvislosti podotkl, že si soukmenovci přes veškerý prožitý šok alespoň uvědomili vážnost války.[74]

S leteckou válkou souvisí i rozsáhlá evakuace říšských Němců z oblastí ohrožených nálety, která se rozběhla v květnu 1943. V té době začaly do župy přijíždět vlakové transporty s desetitisíci vybombardovaných říšských Němců.[75] To znamenalo přímé ovlivnění života velkého množství sudetských Něm-

70 Při této příležitosti neopomněl ústecký vládní prezident zdůraznit: „*Láska a úcta k vůdci nezůstala jen stejná, ale ještě navíc stoupla.*“, SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za duben 1943.

71 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za duben a květen 1943.

72 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 4, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Jablonci nad Nisou za květen a červen 1943.

73 Bombardéry RAF zaměnily při náletu plzeňskou Škodovku za objekty župního léčebného a pečovatelského ústavu a kasárna wehrmachtu. Zahynulo téměř 200 osob, další stovky utrpěly zranění. Blíže viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? 1939–1945*. Ústí nad Labem 2011, s. 602–605.

74 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 4. Situační zpráva okresního vedení NSDAP v Horšovském Týně za březen až květen 1943.

75 Blíže viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa*, s. 399–424.

CSHR 1-2025 - text.indb 153 10.8.2025 9:06:55

ců, kteří, ať již dobrovolně, nebo ne, museli poskytnout vybombardovaným říšským soukmenovcům ubytování. To jen prohloubilo obecnou a chronickou nespokojenost s nedostatkem bytů. Ačkoliv celý proces evakuace a postupného sžívání říšských a sudetských Němců ovlivnil život v župě na řadu měsíců, není překvapivě většinou uváděn mezi příčinami formujícími všeobecnou náladu, ačkoliv jinak mu byla věnována značná pozornost. Možná v tom hrála roli opatrnost, protože označit říšské Němce jako negativní faktor ovlivňující náladu se nemuselo jevit jako průchozí. Na druhou stranu hlášení obsahují množství kritických poznámek, ať již ze strany příchozích k místním poměrům, nebo sudetských Němců na adresu vybombardovaných. Prezident vrchního zemského soudu si nicméně mohl dovolit otevřenější postoj: „*Akce k ubytování vybombardovaných ve zdejší župě našla teoreticky u obyvatel plné porozumění. Prakticky ale naráží na zábrany, které jsou sice na jedné straně vysvětlitelné, protože zdejší obyvatelé byli přes mnohá omezení zatím ušetřeni bombardovacího teroru* […] *a s tím spojené duševní zátěže, která omlouvá některé výroky vůči nim, jakkoliv jsou samy o sobě zavrženíhodné, protože to neznají z žádné zkušenosti a dávají příliš velký prostor obavám o své potřeby* […] *Sami vybombardovaní nejsou z části se svým odesláním srozuměni a nejsou spokojeni s ubytováním a stravou, protože jsou zvyklí na lepší podmínky* […] *Jejich někdy nápadná tendence k velkohubosti a jejich hanlivé komentáře o životním stylu místního obyvatelstva* […] *ne vždy zrovna pozitivně ovlivnily náladu obyvatel, ale na druhou stranu jejich líčení nepřátelského bombardovacího teroru posílilo odhodlání udržet si střechu nad hlavou a nenávist vůči našim nepřátelům.*“[76]

Hlášení v tomto období zaznamenala i množství fám, kterým byla věnována značná pozornost. Podle nich měl vůdce těžce onemocnět a mělo se o něj starat deset lékařů (Aš), případně se měl nervově zhroutit (Bruntál), v říšských městech měly probíhat nepokoje, v Sovětském svazu mělo být propuštěno velké množství německých válečných zajatců, kteří si údajně pochvalovali podmínky zajetí a obyvatelé Generálního gouvernementu a Protektorátu Čechy a Morava měli tvrdit, že válka skončí do tří měsíců (vše Broumov). Zvláště zajímavá je fáma, podle níž měli být na západě Říše a v okupované Francii japonští vojáci, kteří se měli připravovat na útok na Velkou Británii. Jaký byl původ této zvěsti, se lze jen dohadovat.

V některých okresech vyvolalo velký rozruch a rozhořčení další snížení přídělů masa, v jiných to obyvatelé přijali stoicky.[77] V této souvislosti hlášení za-

76 BArch Berlin, Reichsjustizministerium, R 22/3376, situační zpráva prezidenta vrchního zemského soudu v Litoměřicích za červenec a srpen 1943.

77 Roztrpčení nad snížením přídělů bylo o to větší, že na podzim 1942 došlo ke zvýšení přídělů o 50 g pod heslem „*Už zde bude jen lépe*“, aktuálně se však příděl snížil o 100 g.

CSHR 1-2025 - text.indb 154 10.8.2025 9:06:55

chytila vtip: „*V Indii jeden hladoví za všechny, u nás všichni hladovíme za…*“[78] Dotyčná a zřejmá osoba nebyla pochopitelně explicitně uvedena. Určitou kompenzací bylo v polovině září zvýšení přídělu chleba. Nespokojenost až rozhořčení vyvolalo rozsáhlé uzavírání obchodů, hostinců a menších podniků v souvislosti se zajištěním pracovních sil pro zbrojní průmysl, což mělo přímou souvislost s dalším rozsáhlým a velmi významným procesem, který v poměrně krátké době zcela změnil hospodářství v sudetské župě. Jednalo se o stěhování zbrojních firem z letecky ohrožených oblastí „staré Říše“,[79] které využívaly jak zdejší volné výrobní prostory, tak nahrazovaly místní, často tradiční průmyslovou výrobu. To u sudetských Němců vyvolávalo trpkost a zároveň nejistotu, protože doslovný hlad po pracovních silách zvyšoval v župě počet válečných zajatců, nuceně nasazených, východních dělníků atd. Příznačně to shrnul děčínský landrát: „*Obyvatelé jsou zneklidněni kvůli nasazení nejrůznějších zahraničních pracovních sil, které se volně a nekontrolovaně pohybují všude možně. Např. v jednom místě již bylo napočítáno dvanáct národností. Bylo by vhodné posílit dozor nad těmito cizími dělníky, kteří se stýkají mezi sebou, protože není vyloučeno, že se spolu spojí a budou se radit.*“[80]

Nejistota v době plné zvratů a čím dál těžší životní podmínky vedly u části obyvatel k určité apatii: „*lidé se o vojenské a politické události již tolik nezajímají jako v prvních válečných letech. Zprávy v rádiu ani obrazové týdeníky v kině nejsou již dlouho středem zájmu. K této pokleslé náladě přispívá též mnoho každodenních maličkostí.*“[81] Obdobně opavský vládní prezident: „*Kolikrát se člověk zdráhá o válce a dalších možnostech přemýšlet. Lidé jsou všeobecně hodně zaměstnáni a mají dost vlastních starostí.*“[82] S nejistotou pravděpodobně souvisí i pozorovaná zvýšená návštěvnost kostelů, především ve venkovských oblastech.

V jarním období roku 1943 se okresní náčelníci na Slovensku ve svých situačních zprávách zaměřovali zejména na průběh zemědělských prací a odhad budoucí úrody. V důsledku dlouhotrvajícího sucha zejména v květnu hrozila ve většině okresů slabá úroda píce, obilí, ale i dalších zemědělských komodit, zejména okopanin.

78 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v České Lípě za květen 1943.

79 Blíže viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa*, s. 425–462.

80 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34. Situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za duben 1943.

81 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 12, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Zábřehu za květen 1943.

82 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za červen 1943.

CSHR 1-2025 - text.indb 155 10.8.2025 9:06:55

V situačních zprávách z jednotlivých regionů Slovenska na jaře 1943 jednoznačně dominovaly jarní zemědělské práce a stabilizování mezinárodní vojensko-politické situace: „*Nič pozoruhodné sa neudialo. Nálada ľudu ani barometer je spojená so situáciou na fronte. Teraz je tam ticho, ľud tiež prestal uvažovať a dedinskí stratégovia odpočívajú.*“ (Nitra).[83] V dubnu ještě mezi obyvatelstvem rezonovala situace v Africe, což údajně povzbuzovalo různé opoziční nálady mezi „Čechoslováky“ (Malacky).[84] V květnu však již bylo „africké tažení“ považováno za ukončené. Negativní nálady u obyvatelstva vyvolala mimo neúspěchu německých vojsk v Tunisu i situace na Balkáně (postup partyzánských oddílů a problémy Nezávislého chorvatského státu).[85] Jen malá pozornost byla mezi veřejností věnována přerušení diplomatických styků mezi Moskvou a polskou exilovou vládou či zprávám o nálezu v Katyňském lese.[86] Vzhledem k celkovému vývoji válečné situace však nadále obecně přetrvávala stísněná nálada a obavy o další vývoj. Lidé byli skeptičtí, pesimističtí.

V dubnu 1943 si okresní náčelník v Považské Bystrici postěžoval na pasivitu a nezájem obyvatel o veřejné záležitosti a akce: „*Medzi obyvateľstvom zavládla určitá nespokojnosť a nevšímavosť k celkovým udalostiam či už doma, alebo na frontoch. Každý netrpezlivo čaká skončenie vojny. Akékoľvek verejné prejavy a oslavy zostávajú bez valného záujmu širších vrstiev, tak aj účasť na týchto býva nepatrná.*“[87]

V dubnu vzbudila nepochybně největší pozornost slovenské veřejnosti cesta prezidenta Jozefa Tisa, předsedy vlády Vojtecha Tuky, ministra vnitra Alexandra Macha a ministra obrany Ferdinanda Čatloše do Klessheumu u Salzburgu, kde se setkali s Adolfem Hitlerem. Mezi obyvatelstvem se diskutovalo zejména o následcích tohoto setkání.[88] Rozšířily se fámy, že dojde k mobilizaci a rukování záložníků a nasazení slovenské armády do bojů na Balkáně, na Sicílii a proti Velké Británii.[89]

---

83 Situační zpráva za duben 1943, okres Nitra.

84 Tamtéž, okres Malacky.

85 Situační zpráva za květen 1943.

86 Situační zpráva za duben 1943.

87 Situační zpráva za duben 1943, okres Považská Bystrica.

88 Ze záznamu rozhovoru mezi Hitlerem a Tisem vyplývá, že setkání nemělo zpočátku konkrétní motiv a ani konkrétní body. Tiso se pokoušel konzultovat a sondovat okolnosti slovensko-maďarských vztahů a situaci v Maďarsku. Hitler přizvukoval potřebě demonstrovat dobré německo-slovenské vztahy a upozorňoval zejména na vojenskou situaci na východní frontě. Schmidtův záznam z rozhovoru Hitlera a Tisa na zámku Klessheim 22. dubna 1943. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011, s. 435–438.

89 Situační zpráva za květen 1943, okres Kysucké Nové Město. O tom, že návštěva Tisa a jeho doprovodu u A. Hitlera vyvolala ve slovenské společnosti různé obavy a fámy, referovala do

CSHR 1-2025 - text.indb 156 10.8.2025 9:06:55

Velký důraz kladli okresní náčelníci na zamezení šuškané propagandy. Pochvalovali si zejména nařízení zakazující poslech nepřátelského rozhlasu. Politizovalo a agitovalo se však i nadále, a to zejména ve vlacích do Bratislavy a z ní. Hlavní město bylo v okolních okresech vnímáno jako zdroj různých opozičních „pohybů": „*Všetky pohyby idú z Bratislavy.*"[90] Narůstající napětí ve společnosti se projevilo i nárůstem stávek mezi dělnictvem, zejména kvůli malým mzdám (lesní dělníci v Ľubochni, dělníci ve sklárnách v Utekáči).[91] Na konci dubna u příležitosti narozenin Adolfa Hitlera byly zachyceny různé letáky, které zesměšňovaly vůdce Třetí říše.[92]

Nálady obyvatelstva výrazně ovlivňoval přetrvávající problém v zásobování (nedostatek masa, tuků a pícnin, železa pro opravu zemědělského nářadí a strojů, obuvi a šatstva).[93] Nespokojenost vyvolávaly povinné výkupy dobytka a odvody koní pro potřeby armády. S obavami lidé hleděli do blízké budoucnosti, přetrvávající sucho ohrožovalo úrodu. Mezi obyvatelstvem však zároveň chyběla ochota k uskromňování a vytrácela se solidarita.[94] Nespokojenost obyvatelstva se obracela proti hlavnímu městu. Do Bratislavy totiž směřoval vykoupený dobytek ze Záhoří (Malacky), ale také dodávky másla z okresu Spišská Nová Ves.[95] Lidé na venkově měli pocit, že je hlavní město vyžírá.

Třetí čtvrtletí 1943

Třetí čtvrtletí mělo u velké části obyvatel jasného společného jmenovatele – dění v Itálii. Zbavení moci Mussoliniho (označovaného i jako „*poslední vzevzření Caesara*") a kapitulace Itálie zapůsobily jako „*bomba*" nebo též jako „*rána pěstí*", hlášení se však neshodují v tom, jaký byl efekt této události: „*I když v průběhu popisovaného údobí zapůsobily události v Itálii na obyvatele obzvlášť silně, po několika dnech bylo možné zjistit, že nemají žádnou zvláštní sílu. Dnes, po sotva 14 dnech, je Itálie zmiňována snad už jen s osobou Duceho.*" (Jablonné v Podješ-

Berlína i německá zpravodajská služba SD. Zpráva SD-LA Vídeň pro RSHA o situaci na Slovensku po návštěvě slovenských politiků u Hitlera.In: NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011, s. 446–448.

90 Situační zpráva za duben 1943, okres Malacky.

91 Tamtiež, okres Ružomberok. Situační zpráva za květen 1943, okres Hnúšťa.

92 Situační zpráva za duben 1943, okres Topoľčany.

93 Tamtiež, okres Kremnica.

94 Tamtiež, okres Snina.

95 Tamtiež, okresy Malacky, Spišská Nová Ves.

CSHR 1-2025 - text.indb 157 10.8.2025 9:06:55

tědí).[96] Jiná hlášení však v průběhu celého léta zmiňovala „*rostoucí nenávist ke zrádným Italům, která nemá hranic*“[97] (Králíky) či „*bezbřehou nenávist a rozhořčení*“ (Děčín-Podmokly),[98] případně je označovala jako „*ksindl*“ (Nový Jičín). Naopak s hrdostí a radostí bylo přijato Mussoliniho osvobození a obsazení severní a střední části Itálie. Vylodění na Sicílii patřilo oproti tomu k negativním faktorům ovlivňujícím náladu, kterou sice některá hlášení v létě označovala jako „*poklidnější*“ nebo i „*dobrou*“ (Česká Lípa), jiná však hovoří o „*stoupající depresi*“ (Teplice-Šanov). Obdobně se vyjádřil ústecký vládní prezident: „*S ohledem na mnoho měsíců téměř nepřetržitý řetěz protiúderů byla nálada na začátku pátého roku války vážná a stísněná, v širokých kruzích obyvatelstva sklíčená, někteří již naději na konečné vítězství tak jako tak vzdali.*“[99] Jako pozitivum byly zmíněny oslavy připojení k Říši, kterých se jen v ústeckém vládním kraji zúčastnilo přes 100 000 lidí.[100] V souvislosti se Sicílií se objevila pozoruhodná fáma. Podle ní tam měl odcestovat Adolf Hitler, který z obav z vylodění spáchal sebevraždu (Bruntál). Fámu o smrti vůdce šířili i Češi (Moravský Beroun). Události na východní frontě byly v hlášeních zmiňovány spíše sporadicky. Bitva u Kursku zůstala v zásadě bez povšimnutí, nedůvěru však vyvolalo tvrzení, že stažení wehrmachtu k Dněpru bylo plánované.

Důležitějším činitelem při utváření nálady bylo stále spojenecké bombardování Říše, zejména s ohledem na zničující nálety na Hamburk (operace Gomora), které vzhledem k rozsahu a počtu obětí vyvolaly „*nejdivočejší fámy*“. Tvrdilo se, že obyvatelé Hamburku po náletech volali: „*Za to můžeme poděkovat vůdci*“,[101] podobně měla žena v Kolíně nad Rýnem vyhodit z 5. patra portrét Hitlera a přitom volat: „*Pozor, vůdce přichází.*“[102] Celkově vyvolávala spojenecká bombardovací ofenziva jak rozhořčení, tak pochybnosti, zda má Německo

96 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Jablonném v Podještědí za srpen 1943.

97 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Králíkách za září 1943.

98 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34. Situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za červenec 1943.

99 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za září 1943.

100 Tamtéž.

101 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 2, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Bruntále za červenec a srpen 1943.

102 Tamtéž. Obdobně byl v Německu zachycen vtip: „*Obyvatel Berlína a obyvatel Essenu se baví o rozsahu škod. Berlíňan říká, že ještě pět hodin po náletu padaly k zemi okenní tabulky. Obyvatel Essenu kontruje, že v Essenu ještě 14 dní po náletu létaly z oken obrazy vůdce.*“ BÖNITZ, Wolfgang: *Feindliche Bomberverbände im Anflug. Zivilbevölkerung im Luftkrieg*. Berlin 2003, s. 155.

CSHR 1-2025 - text.indb 158 10.8.2025 9:06:55

dostatek prostředků, aby jim dokázalo čelit. Po projevu Hitlera z 10. září, v němž slíbil odplatu Velké Británii, se v hlášeních toto téma, resp. očekávání odvety, objevovalo velmi často a zároveň stále stoupal „*pocit nenávisti proti Angličanům*“.[103] Zaznívaly však hlasy, jaký bude mít odplata smysl, když budou německá města v troskách. Opět se zmiňovaly různorodé zkušenosti spojené s příjezdem vybombardovaných říšských Němců i jedna pozoruhodná souvislost: „*Zjistilo se, že se v Bochumi roznáší o Sudetech nehezké klepy, takže příchozí byli překvapeni, že tady nenašli ani havěť, ani lenochy, ale spíše pilné a pracovité obyvatelstvo.*“[104] (Nový Jičín). Podstatné je, že to byli právě říšští Němci, kteří byli často velmi skeptičtí ohledně výsledku války. Jak poznamenal ústecký vládní prezident: „*Obyvatelstvo je vývojem letecké války těžce zklamané. K tomu se zvláště přidávají ústní zprávy soukmenovců, kteří přijíždějí z vybombardovaných oblastí, z nichž je zřejmá úplná bezbrannost vůči anglo-americkým náletům.*“[105] Obavy z průběhu války pak v praxi projevili říšští rodiče, kteří si odvezli děti z táborů KLV[106] s odůvodněním, že se obávají, co nastane, až se vrátí Češi (Frýdlant).

Hlášení opět věnovala pozornost fámám. Mimo zmiňovaného úmrtí Hitlera údajně došlo k zadržení Göringa s Goebbelsem na švédských hranicích a jejich následnému uvěznění. Švédsko mělo vyhlásit Německu válku, ale měl se též chystat velký útok na Velkou Británii s účastí Francouzů, Nizozemců, Španělů a Belgičanů. O propadu morálky ve „staré Říši“ mělo svědčit to, že v Berlíně nejsou údajně vidět straníci, protože nenosí stranické odznaky, a členové Hitlerjugend měli v Berlíně zpívat nepřátelské písně. Jako šiřitelé fám byli opět označováni Češi, což nebylo daleko od pravdy. Obecně se víc fám objevovalo

103 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za červenec 1943.

104 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za červenec a srpen 1943.

105 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 30, situační zpráva ústeckého vládního prezidenta za srpen 1943.

106 KLV (Erweiterte Kinderlandverschickung) – program na evakuaci říšskoněmeckých dětí z oblastí ohrožených bombardováním. Rozběhl se na podzim 1940 pod záštitou říšského vedoucího mládeže Baldura von Schiracha a ve spolupráci s dalšími správními i stranickými orgány a pokračoval s různými obměnami až do jara 1945. Podle různých odhadů se dotkl 850 000 – 2 800 000 dětí, které strávily část svého dětství odděleně od svých rodičů, mj. i v sudetské župě (k tomu viz VESELÝ, Martin: *Sudetská župa*, s. 365–397) nebo v Protektorátu Čechy a Morava (ŠUSTROVÁ, Radka: *Pod ochranou protektorátu: Projekt Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť. 1940–1945*. Praha 2012) a na Slovensku (SCHVARC, Michal: Na želanie „führera“. Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII.* Bratislava 2009, s. 235–251).

CSHR 1-2025 - text.indb 159 10.8.2025 9:06:55

v pohraničních oblastech s protektorátem, případně tam, kde protektorátní Češi pracovali.[107] I proto se periodicky objevoval požadavek na zabavení radiopřijímačů Čechům. Stížnosti směřovaly ale i vůči vojákům na dovolené a též dopisům polní pošty, které vyvolávaly obavy mj. i z partyzánského boje (Jablonec nad Nisou).

Hodnocení nálady v létě 1943 bylo značně rozdílné. Zatímco karlovarský vládní prezident napsal eufemisticky, že se „*nedá označit za bezvadnou*", jinde se otevřeně psalo, že „*je špatná a poklesla nejhlouběji za tuto válku*"[108] (Králíky), případně „*rapidně poklesla*"[109] (Most) či že „*je stále stísněná, všude je zřejmá únava z války. Mluví se o tom, že už by konečně měl být mír*"[110] (Nový Jičín). Silnou touhu po míru mezi sudetoněmeckým obyvatelstvem zmiňoval hned na úvod svého hlášení i prezident Vrchního zemského soudu v Litoměřicích.[111] Nezvykle otevřený byl okresní vedoucí strany v Rumburku: „*Duševní stav široké masy našeho obyvatelstva je stísněný, pokud ne znepokojivý v tom směru, že většina již pochybuje o nějakém dobrém východisku z války. Dlouhé trvání války, aniž by byl vidět konec, nechává prostor pro malomyslnost a pokles na duchu, stejně jako pro nezodpovědné řečníky nebo i malý počet vědomě destruktivních živlů, kteří mají hodně co říct.*"[112] Příčiny této malomyslnosti viděl v obavách z neotřesitelných lidských a materiálních zdrojů „*bolševiků*", neschopnosti Říše efektivně čelit náletům, poklesu úspěšnosti ponorek, množství fám, stoupajícím počtu ztrát sudetských Němců[113] i ve zprávách, které přiváželi vojáci wehrmachtu na dovolené. Starosta Mostu to vyřešil lakonicky – ty, co považovali válku pro Německo za prohranou, označil za slabochy, zatímco „*velká část neotřesitelně věří ve vítězství a podle toho se chová*".[114]

107 Blíže k problematice fám v protektorátu viz VESELÝ, Martin: Tři měsíce do příchodu. Léto 1941 pohledem denních zpráv řídícího úseku bezpečnostní služby v Praze. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – VESELÝ, Martin (eds.): *Za svojí ideou, za svým cílem.* Brno 2018, s. 13–59.

108 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 5, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Králíkách za září 1943.

109 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Mostě za červenec a srpen 1943.

110 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za červenec a srpen 1943.

111 BArch Berlin, Reichsjustizministerium, R 22/3376, situační zpráva prezidenta vrchního zemského soudu v Litoměřicích za červenec a srpen 1943.

112 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 9, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Rumburku za září 1943.

113 Ve svém hlášení uvedl, že v jeho okrese zatím padlo 1 700 mužů oproti 4 200, kteří se nevrátili z „velké války". V nevelkém okrese Rumburk žilo v roce 1939 39 421 obyvatel.

114 SOkA Most, AM Most, k. 510, situační hlášení starosty Mostu za srpen a září 1943.

CSHR 1-2025 - text.indb 160 10.8.2025 9:06:55

V letních měsících bylo obyvatelstvo Slovenska zaměstnáno zejména sklizní. Podle hlášení proto lidé neměli čas myslet na politiku a chovali se docela klidně.

I v situačních zprávách byl zaznamenáván zejména průběh zemědělských prací, velikost úrody a odhady možných výpadků jednotlivých komodit (krmiva, okopaniny), jakož i živelné pohromy, které ohrožovaly průběh zemědělských prací.[115] Okresní náčelník v Topolčanech ve své zprávě dokonce dvakrát, v úvodu i v závěru, zdůraznil, že občany zajímá otázka chleba a stav letošní úrody obilovin, a proto nepolitizovali a nijak nedošlo k narušení veřejného klidu.[116]

I přes probíhající zemědělské práce se však mezi obyvatelstvem politizovalo a diskutovalo o aktuálních událostech, ale i o různých fámách, které se šířily zemí. V letních měsících se hlavním informačním kanálem definitivně stalo zahraniční rozhlasové vysílání z Londýna a Moskvy. Poslech zahraničního rozhlasu vedl k politizování, zejména v pohostinstvích a na místech, kde se obyvatelstvo setkávalo. Tato skutečnost byla všeobecně známá a pokusy eliminovat poslech zahraničního rozhlasu byly považovány za marné: „*Väčšina obyvateľstva počúva z rozhlasu správy z Moskvy alebo z Londýna a len týmto verí. Našim alebo nemeckým správam ľud neverí.*“[117]

Ve třetím čtvrtletí se pozornost soustředila na situaci v Itálii. Vylodění spojeneckých jednotek na Sicílii a pád Mussoliniho vlády vyvolával znepokojení a obavy mezi obyvatelstvem.[118] V některých okresech měly tyto zprávy zásadní dopad na nálady obyvatelstva a vyvolaly obrovský rozruch. Okresní náčelník v Banské Bystrici v této souvislosti poznamenal: „*Udalosť vyvolala dosiaľ najpesimistickejšiu náladu od začiatku vojny.*“[119]

Okresní náčelník ve Skalici informoval, že vylodění spojenců na Sicílii a také politické události v Itálii měly navzdory probíhajícím letním zemědělským pracím značný vliv na obyvatelstvo, lidé se více zabývali politikou a byli nervóz-

115 V červenci postihlo okres Trnava silné krupobití, které poškodilo úrodu. Průtrž mračen s krupobitím zasáhla i okres Poprad (obce Vikartovce, Kraviany, Kubachy, Hranovnica, Vernár, Hôrka a samotné město Poprad). SNA, NS, sign. Tnľud 8/46, k. 81, inv. č. 72, VPSS, situační zpráva za červenec 1943, okresy Trnava a Poprad.

116 Situační zpráva za červenec 1943, okres Topoľčany.

117 Situační zpráva za září 1943, okres Skalica.

118 Německé straně neušlo, že situace v Itálii způsobila znepokojení až defetismus i u slovenského vyslance v Římě Bohdana Galvánka a vyslance ve Vatikánu Karla Sidora. Ten se pokusil o navázání kontaktů s polskou exilovou vládou. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011, s. 525.

119 Situační zpráva za červenec 1943, okres Banská Bystrica.

CSHR 1-2025 - text.indb 161 10.8.2025 9:06:55

ní. V této atmosféře se očekávalo, „*že vojna sa približuje už ku koncu*“.[120] V srpnu už okresní náčelník hlásil nárůst komunistického hnutí, výskyt protistátních letáků a plakátů a pořádání různých protistátních setkání. Právě pád Mussoliniho vlády byl vnímán jako zlomová událost, která rozhodne o dalším vývoji ve válce.[121] Situace v Itálii znejistila i arizátory. Rozšířily se zprávy, že na Sicílii, v oblastech, které byly obsazeny britskými a americkými jednotkami, Židé zpět získali své majetky a „*odstreľovaním arizátorov vyrovnávali vraj svoje účty*“ (Považská Bystrica).[122]

Pád Mussoliniho vlády byl ve slovenském prostředí předmětem různých spekulací a fám. Mezi slovenským obyvatelstvem zavládlo podle situačních hlášení jisté uspokojení, protože Mussolini byl považován za spojence Maďarska a muže spoluodpovědného za okleštění Slovenska po první vídeňské arbitráži. Nadále přetrvávaly obavy, že Mussolini a Itálie by mohly při poválečném uspořádání podpořit územní nároky Maďarska.[123]

Na druhé straně mezi příslušníky maďarské menšiny převládalo v důsledku vývoje situace v Itálii zklamání.[124] O událostech v Itálii se hodně diskutovalo i mezi německým obyvatelstvem.[125] Podle hlášení z okresů byli příslušníci německé menšiny stále více znavení, pesimističtí a nervózní a jejich sebevědomí, angažovanost i přesvědčení výrazně poklesly. Kapitulace Badogliovy vlády a osvobození Mussoliniho z Gran Sasso německými výsadkáři v září 1943 opětovně obrátily pozornost slovenské veřejnosti na události v Itálii.[126] Zejména v okresech na jihu se optimisticky očekávalo, že by po kapitulaci Itálie v září 1943 Slovensko mohlo získat zpět území, které ztratilo arbitráží.[127]

Obyvatelstvo na východě Slovenska však pozorně sledovalo zejména vývoj válečné situace na východní frontě. V září 1943 převládly obavy, aby se válka nepřiblížila ke slovenskému území. Mezi lidmi se šířily různé poplašné zprávy a obavy: „*Vyskytli sa už až také povesti, že pohraničie vo Svidníku bude sa opevňovať a v tomto okrese majú byť aj zákopy na obranu pripravené.*“ (Bardejov).[128]

Postup Rudé armády vyvolával v okresech na východě všeobecnou nervozitu. Lidem se vybavili vzpomínky na období první světové války, kdy byly tyto oblasti frontovým bojištěm, hospodářství a domy byly zničeny, mnozí se muse-

120 Tamtiež, okres Skalica.
121 Tamtiež, okres Banská Bystrica.
122 Tamtiež, okres Považská Bystrica.
123 Tamtiež, okres Prešov.
124 Tamtiež, okres Humenné.
125 Tamtiež, okres Kežmarok.
126 Situační zpráva za září 1943, okres Žilina.
127 Tamtiež, okres Revúca.
128 Tamtiež, okres Bardejov.

CSHR 1-2025 - text.indb 162 10.8.2025 9:06:55

li z kraje vystěhovat. Už v září se proto projevovala reálná obava, že tato situace se může zopakovat.[129] Průvodním jevem vývoje na východní frontě byly narůstající sympatie ke komunismu mezi slovenským obyvatelstvem.[130]

Slovenskem se však šířily i různé fantastické a šokující fámy, které nadále zhoršovaly celkovou atmosféru v zemi. V okrese Senica se v červenci mezi obyvatelstvem mluvilo o útěku ministra vnitra Alexandra Macha do zahraničí, zastřelení předsedy vlády Vojtecha Tuky a přestřelce mezi vojáky v Bratislavě. Až koncem měsíce se situace uklidnila.[131] V září vyvolaly paniku zprávy o evakuaci úřadů a osob z Bratislavy.[132]

Okresní náčelníci zaznamenali ve třetím čtvrtletí 1943 rychlý nárůst různých protistátních a odbojových aktivit – tzv. československých elementů, odbojových buněk komunistů, sociálních demokratů, socialistů, sympatizantů obnovení ČSR. Na severu Slovenska operovaly ozbrojené skupiny (bandy), které přecházely z území Generálního gouvernementu i na území Slovenska (Námestovo).[133] Od léta se v pohraničí na severovýchodní země ukrývalo velké množství sovětských válečných zajatců, kteří utekli z německého zajetí. Uprchlíci se do prostoru východního Slovenska přesouvali i z oblasti Oravy nebo jihozápadního Slovenska. Z nich se formovaly zárodky partyzánských skupin.[134] V obci Koterbachy (dnešní Rudňany) v okrese Spišská Nová Ves došlo k útoku na německou školu. Neznámí pachatelé vytloukli okna na budově a odstranili německé tabule.[135]

K negativním očekáváním a obavám ze situace na bojištích se přidružily i zásobovací problémy. Nadále byly problémy s distribucí masa a sádla. Chyběla obuv, petrolej, mýdlo a železo. V září byl pozorován citelný nedostatek vajec. Celé Slovensko však trápila především neúroda brambor. Na mnoha místech byla situace katastrofální.[136] Brambory představovaly pro obyvatelstvo Slovenska důležitou potravinovou složku, a to zejména v zimních měsících a v chud-

129 V listopadu 1914 pronikla ruská vojska za Karpaty na území severovýchodního Slovenska. Tím se tento region stal na krátkou dobu důležitým bojištěm první světové války. V Karpatech probíhaly boje po celou zimu až do května 1915. Ruská vojska obsadila východoslovenská města Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Snina a Humenné. Situační zpráva za září 1943, okresy Humenné, Medzilaborce.

130 Tamtiež, okres Skalica.

131 Situační zpráva za červenec 1943, okres Senica.

132 Situační zpráva za září 1943, okresy Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Modra, Banská Štiavnica.

133 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, srpen 1943.

134 MURCKO, Michal: *Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938–1945*. Prešov 2001, s. 53–56.

135 Situační zpráva za červenec 1943, okres Spišská Nová Ves.

136 Situační zpráva za září 1943, okres Banská Štiavnica.

CSHR 1-2025 - text.indb 163 10.8.2025 9:06:55

ších regionech. Na severu Slovenska, v okrese Námestovo, poklesla úroda brambor o 65 %.[137] Okresní náčelník se obával zhoršení zásobovací situace v zimních a jarních měsících, jakož i problémů se sadbou v dalším období. Zejména ve městech byl absolutní nedostatek mléka. Problémy s jeho výkupem a následnou distribucí neustále zaměstnávaly obyvatelstvo i okresní náčelníky.[138]

Čtvrté čtvrtletí 1943

Ač by se dalo předpokládat, že po událostech, které se odehrály v prvních devíti měsících roku, bude nálada ve zbytku roku stále skleslá, poslední čtvrtletí bylo naopak téměř všude provázené jejím zlepšením a optimismem, přičemž zmizely i „*poraženecké řeči*". Obecně byli sudetoněmečtí obyvatelé přesvědčeni, že vůdce chystá něco velkého a mocného, co zamezí nadvládě spojenců ve vzduchu. Svérázně popsal náladu v okrese Nový Jičín okresní vedoucí NSDAP: „*Nálada v mém okrese je mezi Němci dobrá a mezi Čechy vynikající. Češi si myslí, že prohrajeme a budeme zase ve starém Československu*[139] […] *Přestože si myslí, že prohrajeme, plní svoje povinnosti příkladně.*"[140] Najdou se však výjimky, kdy byla nálada hodnocená jako špatná a plná obav, zejména z vývoje na východní frontě (Králíky, Moravský Beroun). Často však byla špatná nálada dávána na vrub nedostatečné práci strany v okrese nebo zeslabení účinnosti vlastní propagandy.

V této době je znát subjektivní přístup autorů zpráv – co mohl někdo vnímat jako podnět ke zlepšení nálady, tj. dočasnou stabilizaci fronty na východě a v jižní Itálii, to jiný vnímal pesimističtěji. Stále se zmiňovala očekávaná pomsta Velké Británii za nálety na „*mírumilovná německá města*", někdy ale provázená pochybnostmi, zda je toho Říše ještě vůbec schopná. Na domácí frontě pak zapůsobily zářijové projevy Hitlera v Norimberku a Goebbelse u příležitosti dožínek. Jako každý rok v tuto dobu byl povzbuzující zprávou slib mimořádných přídělů na Vánoce a zajištění dodávek ovoce. Jejich průběh popsal děčínský landrát až idylicky: „*Vánoce proběhly slavnostně a s nazdobenými jedličkami, což bylo možné i díky přídělům.* […] *Oslavy lidových Vánoc a vánoční trhy Hitlerjugend byly dobře navštívené, zejména se prodávaly hračky.* […] *Přes tvrdé*

137 A ÚPN, ÚŠB, inv. č. 209-765-9, situační zprávy, r. 1943, Okresní úřad Námestovo, září 1943.
138 Situační zpráva za červenec 1943, okres Skalica.
139 Tyto naděje posílila cesta exilového prezidenta Beneše do Moskvy.
140 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za říjen a listopad 1943.

CSHR 1-2025 - text.indb 164 10.8.2025 9:06:55

obranné boje přijelo na Vánoce a na Nový rok hodně frontových bojovníků na dovolenou. Dělali dobrý dojem, chovali se disciplinovaně a jsou plni optimismu ohledně nadcházejících bojů.“[141] Zásobování potravinami bylo celkově hodnoceno jako dobré, obavy však vzbuzovala „*katastrofální neúroda brambor*“ – paradoxně došlo přitom k úpravě povoleného množství skladování brambor na osobu a rok ze 100 na 150 kg.

Někteří autoři hlášení poukazovali na to, že i sudetští Němci se drží zpátky ve svých výrocích ohledně politických a vojenských událostí (pro Čechy to logicky platilo bez výjimky). Poprvé byla výrazněji znát i role každodenních záležitostí při utváření nálady, ať již se jednalo o soužití s evakuovanými říšskými Němci, nespokojenost s nedostatkem bytů, nebo problémy způsobené přemístěním říšských zbrojních závodů: „*Stísňujícím způsobem působí množství zahraničních dělníků – drobné krádeže, polní pych, krádeže zvířat a bytová nouze.* […] *Pro zahraniční dělníky byly postaveny protistřepinové zákopy, ovšem pro civilní obyvatele není ani materiál ani pracovní síly.*“[142] Stále více se projevovalo dlouhé trvání války a z něj plynoucí únava a touha po jejím brzkém ukončení. Příčinu tohoto rozpoložení části obyvatel hledalo více autorů hlášení, ale pravděpodobně nejlépe to vystihl okresní vedoucí NSDP ze Svitav: „*Díky politicko-výchovné činnosti strany, která opakovaně svolává obyvatele vlasti a dává jim najevo smysl a účel tohoto velkého boje, si obyvatelstvo pomalu uvědomuje vážnost situace. Vzhledem k velkým vítězstvím dosaženým v předchozích letech byla pro obyvatelstvo snadná německá vítězství již příliš druhou přirozeností, která jim vešla do masa a krve, než aby bez dalšího přijímalo neúspěchy.*“[143] Ojediněle se objevila i kritika strany, zčásti osobní, a též zprávy z fronty, podle nichž vojáci měli mluvit o tom, že až skončí válka, strana zmizí. To souviselo i s postřehem a zklamáním „*starého sudetoněmeckého bojovníka již za doby za Československa*“,[144] podle nějž byli důstojníci wehrmachtu až na malé výjimky nepřátelé režimu. Možná i proto se objevila zvěst, že „*zrádní němečtí generálové byli uvězněni v koncentračním táboře Osvětim*“.[145]

141 SOA v Litoměřicích, Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945, k. 34. situační hlášení úřadu landráta v Děčíně-Podmoklech za prosinec 1943.

142 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Mostě za říjen a listopad 1943.

143 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 10, situační zpráva okresního vedení NSDAP ve Svitavách za listopad a prosinec 1943.

144 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 8, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Novém Jičíně za říjen a listopad 1943.

145 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 12, situační zpráva okresního vedení NSDAP v Zábřehu za prosinec 1943.

CSHR 1-2025 - text.indb 165 10.8.2025 9:06:55

Výhled do nového roku byl vlastně stejný jako do uplynulých válečných let: „*Obyvatelstvo je prodchnuto vůlí prosadit za každou cenu, aby válka dospěla ke svému vítěznému konci.*“[146]

Na Slovensku se v posledním čtvrtletí okresní náčelníci ve svých situačních zprávách rozepisovali zejména o zásobovací situaci. Ve většině okresů se obyvatelstvo muselo vypořádat s nedostatkem brambor a ostatních okopanin a pícnin, jakož i rychlým růstem cen na černém trhu. Téměř ve všech situačních zprávách však rezonovaly zásadní změny nálad. Lidé byli pod vlivem válečných událostí a problémů v zásobování stále více nedisciplinovaní, egoističtí a nadmíru kritičtí. Na úřadech i na veřejnosti byli drzí, emocionální, popudliví, agresivní a výbušní. Mnozí vědomě porušovali veřejný pořádek, chovali se neukázněně. To vše provázely problémy s nadměrnou konzumací alkoholu. Nedodržovala se pravidla a omezení, organizovaly se různé taneční zábavy, přestože byly zakázány.[147] Zejména na východě se vedle popíjení alkoholu politizovalo, a to hlavně po hospodách. Prováděla se zde komunistická propaganda a hromadně se poslouchal rozhlas (vysílání z Moskvy).[148]

Různá bezpečnostní opatření (zatemnění) a fámy o evakuaci a leteckých poplaších způsobovaly paniku mezi obyvatelstvem a rozšiřování různých představ o biblických znameních. Lidé ztratili zájem o angažování v různých stranických a veřejných funkcích.[149]

Ve zprávě o politické situaci na Slovensku vypracované v kanceláři německého vyslance Hanse Elarda Ludina bylo konstatováno, že nezájem o válku přerostl ve všech vrstvách obyvatelstva po celém Slovensku do vyslovené „*únavy z války*“ a po pádu Badogliovy vlády až do defetismu. Německá strana kritizovala pasivní postoj vládních orgánů a naprostou důvěru obyvatelstva v „*nepřátelská vysílání a jejich hesla*“.[150]

Pozornost obyvatelstva byla soustředěna na situaci v Německu, kde bombardování německých měst a nálety vyvolávaly všeobecné znepokojení.[151] Lidé se začali reálně obávat i bombardování Bratislavy, zvláště když do okolí Banské Bystrice přicházeli koncem roku 1943 rodiny z hlavního města.[152] V prosinci se mezi obyvatelstvem diskutovalo o aktuálních událostech ve světě (konference

146 SOA v Litoměřicích, ŽV NSDAP, k. 22, situační zpráva opavského vládního prezidenta za prosinec 1943.
147 Situační zpráva za listopad 1943, okresy Bratislava, Ilava, Trenčín, Modra, Malacky, Nitra.
148 Tamtéž, okres Svidník, Trebišov.
149 Tamtéž, okresy Hnúšťa, Nitra, Modra.
150 Slovenský národný archív, fond Alexandrijský archív, mikrofilm II. C 975, fólia 9 393 093 – 100.
151 Situační zpráva za listopad a prosinec 1943, okresy Banská Štiavnica, Senica
152 Situační zpráva za listopad 1943, okres Banská Bystrica.

CSHR 1-2025 - text.indb 166 10.8.2025 9:06:55

v Káhiře a v Teheránu, předpokládaná spojenecká invaze na západě, situace na východní frontě).[153] V souvislosti s vánočními svátky však všichni toužebně očekávali ukončení válečného konfliktu.

Na Vánoce přijeli domů průmysloví i zemědělští dělníci pracující v protektorátu a v Říši. Právě oni se stali zdrojem různých znepokojivých zpráv. Referovali totiž o pracovních podmínkách v Německu, čímž zhoršovaly slovensko-německé vztahy: „*Zaobchádzajú s našimi príslušníkmi neľudsky, vykorisťujú ich pracovnú schopnosť do nekonečna, zamestnávatelia nerešpektujú pracovné zmluvy nimi uzavreté, a kde len možno, prenasledujú, ba aj telesne inzultujú našich ľudí. Tiež rozprávajú, že v Nemecku veľmi krute zaobchádzajú s dievčatami z Ukrajiny, ktoré bijú, fliaskajú, ba priamo týrajú.*“[154]

Situace na východě Slovenska byla vzhledem k vývoji válečné situace na konci roku 1943 dramatická. Policejní ředitel z Prešově už v listopadu hlásil Ústředně státní bezpečnosti velký výskyt uprchlíků-civilistů, kteří se ukrývali po lesích a ozbrojení navštěvovali civilní obyvatelstvo, kde se dožadovali poskytnutí přístřeší a jídla.[155] Koncem roku se na východě stále častěji objevovali ruští a ukrajinští uprchlíci. Množily se aktivity ozbrojených skupin, které přecházely na území Slovenska (Spiš) z Generálního gouvernementu.[156] V hornatých oblastech okresu Medzilaborce a Stropkov se formovaly první ozbrojené partyzánské skupiny.[157]

Obavy z blížící se fronty byly na východě Slovenska citelné. V okrese Humenné skoupilo obyvatelstvo v listopadu z obavy před blížící se frontou pro případ evakuace kufry.[158] V listopadu a v prosinci (během probíhajících bojových operací na území dnešní Ukrajiny o oblast Kyjeva) se obyvatelstvo východního Slovenska začalo připravovat k evakuaci i z obavy o svůj majetek před ustupující německou armádou. Jelikož tyto oblasti Slovenska byly evakuovány již v letech první světové války a lidé měli v živé paměti, jak jejich hospodářství a domy vypadaly po návratu a zatlačení ruské armády, okresní náčelník žádal, aby byly filmové žurnály sestříhané a cenzurované, aby se nálada alespoň částečně uklidnila.[159]

153 Situační zpráva za prosinec 1943, okres Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Brezno, Námestovo.

154 Tamtéž, okres Kremnica.

155 Tamtéž, Policejní ředitelství Prešov.

156 LEPIŠ, Juraj: Spoločensko-hospodárska situácia inkorporovaných obcí na severnom Spiši a Hornej Orave v rokoch 1941–1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 259–260.

157 Situační zpráva za prosinec 1943, okres Medzilaborce, Stropkov.

158 Situační zpráva za listopad 1943, okres Humenné.

159 Situační zpráva za listopad a prosinec 1943, okresy Medzilaborce, Bardejov.

CSHR 1-2025 - text.indb 167 10.8.2025 9:06:55

Okresní náčelník v Modrém Kameni si v listopadu v souvislosti s vývojem situace na západě a na východě země pochvaloval, že jeho okres byl odlehlý a daleko od zásadních událostí, proto obyvatelstvo žilo v relativním klidu.[160]

Konec roku se nesl už ve vánoční atmosféře. Ta však byla doprovázena problémy v zásobování. Nejtíživěji byl pociťován nedostatek brambor. V této souvislosti se v situačních zprávách používalo slovo katastrofa. Brambory byly totiž základní složkou potravy (rolnického obyvatelstva i dělníků). V některých okresech přetrvával absolutní nedostatek mléka a mléčných produktů, který pociťovaly zejména rodiny s dětmi.[161] Kvůli propuknutí drůbežího moru zahynulo v okresech východního Slovensko až 90 % drůbeže.[162] Na severu země se rozmohlo pašování zboží přes hranice. Nadále vzkvétal černý obchod, rostla zejména cena vajec a mléka. Zajištění potřeb pro klidné strávení vánočních svátků bylo stále náročnější. O šťastných a klidných svátcích se v roce 1943 už nedalo mluvit. Ani pohled do nového roku pak nebyl optimistický. Nálada obyvatelstva na Slovensku tak byla podstatně pesimističtější, než tomu bylo v Říšské župě Sudety, kde panoval neoprávněný mírný optimismus.

Závěr

Dochované prameny podávají poměrně zajímavou mozaiku vývoje nálady v sudetské župě i na Slovensku ve zlomovém roce 1943. Vzhledem k jejich původu a povaze je nicméně potřeba k nim přistupovat kriticky, jejich vznik byl podmíněn řadou objektivních a subjektivních okolností. Jejich relativně vysoké množství dává však i tak nahlédnout do tehdejšího rozpoložení společnosti a identifikovat hlavní příčiny změn nálady nejen sudetských Němců. Ne všechny jsou však dostatečně zřejmé nebo doceněné – z jiných materiálů můžeme např. vysledovat, že dlouhodobou záležitostí ovlivňující plošně náladu byl příchod evakuovaných říšských Němců – tento činitel doceňovala spíš správa než stranické služebny. Čím dál vyšší roli pak hrála i přítomnost množství válečných zajatců, zahraničních dělníků, protektorátních Čechů apod., kdy se sudetští Němci přestali cítit jistě a bezpečně i na svém území. Každopádně byla nálada sudetoněmeckých obyvatel ovlivňována jak vnějšími faktory, mezi něž patřila situace na frontách, tak faktory vnitřními, které souvisely s jejich každodenním životem. Pochopitelně se tyto faktory mohly prolínat, pokud měla ro-

160 Situační zpráva za listopad 1943, okres Modrý Kameň.
161 Situační zpráva za listopad a prosinec 1943, okresy Malacky, Banská Bystrica.
162 Situační zpráva za listopad 1943, okres Bardejov.

CSHR 1-2025 - text.indb 168 10.8.2025 9:06:55

dina své blízké na frontě. Právě dopisy vojáků z východní fronty sledovaly úřady se stále větším znepokojením.

Běžný život se v průběhu roku 1943 výrazně zkomplikoval – příliv desítek tisíc vybombardovaných říšských Němců, kteří se dostali i do malých obcí a s nimiž muselo množství sudetských Němců (často nuceně) sdílet domácnost, přinesl zajímavou a podstatnou zkušenost. Byl jím myšlenkový střet lidí, kteří zažili údernou sílu spojeneckého letectva a viděli na vlastní oči, jak se říšská města obrací v trosky, a lidí žijících v zázemí, kteří byli stále pevně přesvědčeni o konečném vítězství Říše. První pochyby u sudetských Němců tak do jisté míry paradoxně zaseli jejich soukmenovci. Nutno říct, že sudetští Němci si možnou prohru nechtěli ani připustit, neboť si uvědomovali, jaké dalekosáhlé důsledky by to pro ně mělo. Pracovní povinnost se v široké míře vztáhla i na ženy, do župy se ve velkém stěhovaly nálety ohrožené zbrojní závody ze „staré Říše". V důsledku toho zanikaly tradiční firmy, které musely uvolnit výrobní prostory, zmizelo i množství obchodů a služeb ve snaze získat tolik potřebné a nedostatkové pracovní síly. Spolu se sníženými příděly to znamenalo další zhoršení už tak nelehké situace při zajišťování běžných potřeb. Přes určitou kritiku, především komunální, však sudetští Němci zůstávali vysoce loajální.

Alespoň zmínku je třeba věnovat i českému obyvatelstvu. Přes vysokou pozornost, kterou jim bezpečnostní, stranické i správní úřady věnovaly, se jejich nálada dala pouze odhadovat. Češi si zachovávali vysokou míru opatrnosti, snažili se neprojevovat na veřejnosti. Objevují se nicméně zmínky o vyjadřování pocitu zadostiučinění a škodolibé radosti při německých neúspěších a víry ve znovuobnovení Československa.

Obyvatele Slovenska v roce 1943 nadále zaměstnávala zejména nepříznivá zásobovací situace, nedostatek masa, tuků, slaniny, obuvi, krmiv a ve druhé polovině roku 1943 i katastrofální neúroda brambor. Situaci na bojištích sledovali nejen prostřednictvím domácí propagandy, ale také poslechem vysílání z Londýna (zejména na západním Slovensku) a z Moskvy (na východě Slovenska). Zatímco obyvatele Bratislavy a západního Slovenska znepokojovala především situace v Itálii a bombardování německých měst, obyvatelé na východě Slovenska se obávali rychlého pohybu fronty, ústupu německé armády a postupu Rudé armády do prostoru Karpat. Rozpory uvnitř německé menšiny, snahy vyhnout se odvodům, jakož i pasivita ještě více zhoršovaly celkovou atmosféru v jednotlivých regionech Slovenska. Narůstala opoziční a odbojová činnost, přibývaly protistátní aktivity a politizování na veřejnosti. Zároveň se zvyšovala spotřeba alkoholu, klesala ochota lidí dodržovat nařízení a zákony, rozšiřoval se černý trh a pašování zboží přes hranice.

CSHR 1-2025 - text.indb 169 10.8.2025 9:06:55

Obyvatelstvo se stále méně spoléhalo na vlastní stát a nevěřilo, že Německo dokáže vývoj válečné situace zvrátit. Pád Mussoliniho a ústup německé armády na východě považovali za bod zlomu ve vývoji války. Většina obyvatel se soustředila na zajištění každodenního chodu svých domácností a hospodářství, organizaci sezónních prací a obstarání všech nezbytných potřeb (potravin i spotřebního zboží) a to bez ohledu na nařízení státu. Navzdory obecným obavám, strachu a negativním očekáváním se pokoušely přežít, doufajíc, že události v Itálii a vývoj válečné situace na východní frontě přinesou ukončení válečného konfliktu.

POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Archivní prameny

Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave
Ústredňa štátnej bezpečnosti

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde
Reichsjustizministerium

Slovenský národný archív v Bratislave
Národný súd
Alexandrijský archív

Státní oblastní archiv v Litoměřicích
Sbírka nacistických okupačních materiálů různé provenience (1924) 1938–1945
Župní vedení NSDAP

Státní okresní archiv Most
Archiv města Mostu

Státní okresní archiv Teplice
Archiv města Teplice

CSHR 1-2025 - text.indb 170 10.8.2025 9:06:55

Tiskem vydané prameny

BOBERACH, Heinz (ed.): *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945.* 17 Bände. Taschenbuch 1984

HRUBOŇ, Anton: Situačné hlásenia okresných náčelníkov Pohronskej župy vo vzťahu k ťaženiu proti ZSSR za jún 1941. In: *Druhá svetová vojna*, 2009.

KRČMÁŘ, Dalibor: Mimořádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941. In: *Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín*. Praha 2012, s. 18–39

LACKO, Martin: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov január – august 1944*. Trnava 2005

LACKO, Martin: Situačné hlásenia zo slovenských okresov za december 1943. In: *Historické rozhľady*, 2006, roč. III, s. 354–370

NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1941–1945 v dokumentoch II: Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945*. Prešov 2011

SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian: *Situačné hlásenia okresných náčelníkov (september 1944 – február 1945)*. Banská Bystrica 2012

Literatura

BAKA, Igor: Prehodnotenie účasti slovenskej armády vo vojne na východnom fronte v roku 1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 125–144

BÖNITZ, Wolfgang: *Feindliche Bomberverbände im Anflug. Zivilbevölkerung im Luftkrieg*. Berlin 2003

BYSTRICKÝ, Jozef: Na oboch stranách frontu (Slováci na východním fronte v roku 1943). In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015, s. 55–90

HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav: Zlaté roky hospodářského vývoja Slovenskej republiky 1940–1943. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 399–432

HLOUŠEK, Vít: Centra a periferie v Evropě – přístup Steina Rokkana. In: *Středoevropské politické studie*, vol. 4, n. 1, online in: https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4030/5293 (11. 3. 2025)

KUBÁTOVÁ, Hana: *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945*. Praha 2013

KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol.: *„Sudety" pod hákovým křížem.* Ústí nad Labem 2002

CSHR 1-2025 - text.indb 171 10.8.2025 9:06:55

LACKO, Martin: *Dezercie a zajatia príslušníkov Zaisťovacej divízie v ZSSR v rokoch 1942–1943*. Bratislava 2007
LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943*. Banská Bystrica 2015
LEPIŠ, Juraj: Spoločensko-hospodárska situácia inkorporovaných obcí na severnom Spiši a Hornej Orave v rokoch 1941–1943. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943. Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 255–266
LONGERICH, Peter: *„Davon haben wir nichts gewusst!" Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933–1945*. München 2006
MEDVECKÝ, Matej: Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti. In: *Pamäť národa*, 2006, č. 2, s. 24–35
MIČKO, Peter: Vybrané špecifiká vývoja slovenskej ekonomiky počas „vrcholiacej" hospodárskej konjunktúry. In: LEPIŠ, Juraj a kol.: *Slovensko v roku 1943: Politika – armáda – spoločnosť*. Bratislava 2015, s. 169–183
MURCKO, Michal: *Okres Stará Ľubovňa v rokoch 1938–1945*. Prešov 2001
ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: ROKKAN, Stein – URWIN, Derek – AAREBROT, Frank H. – MALABA, Pamela – SANDE, Terje: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Frankfurt – New York 1987, s. 17–50
SCHALLNER, Dieter: Situační zprávy okresních vedoucích NSDAP z území tzv. sudetské župy v letech 1939–1945 (možné využití jednoho pramene). In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica. Sborník prací historických*. Olomouc, 1996, č. 27, s. 87–101
SCHVARC, Michal: Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938–1945. In: ŠMIGEĽ, Michal – MIČKO, Peter: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 101–118
SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938–1944 (od autonómie po Povstanie)*. Bratislava 2006
SCHVARC, Michal: Na želanie „führera". Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In: SOKOLOVIČ, Peter: *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 235–251
STEINERT, Marlis: *Hitler's War and the Germans. Public Mood and Attitude during the Second World War*. Athens 1977
ŠKORVANKOVÁ, Eva: Stravovanie a zásobovanie obyvateľstva potravinami v období Slovenskej republiky (1939–1945). In: *Populačné štúdie Slovenska 6*. Bratislava 2015, s. 63–167
ŠUSTROVÁ, Radka: *Pod ochranou protektorátu. Projekt Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť. 1940–1945*. Praha 2012

CSHR 1-2025 - text.indb 172 10.8.2025 9:06:55

TESAŘ, Jan: K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 6, s. 1091–1125

TESAŘ, Jan: O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem. In: *Historie a vojenství*, 1966, roč. 15, č. 1, s. 83–97

VAJSKEBR, Jan – KRČMÁŘ, Dalibor: Ohlas stalingradské bitvy v protektorátním veřejném mínění. In: *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 21, č. 1, s. 3–15

VESELÝ, Martin: „Nálada je poněkud stísněná a vážná, ale přesto stále optimistická.“ Situační hlášení děčínského landráta dr. Endera z let 1938–1944. In: DRŠKA, Václav – TOMÍČEK, David (eds.): *Prameny a historický narativ.* Ústí nad Labem 2023, s. 206–228

VESELÝ, Martin: *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? 1939–1945*. Ústí nad Labem 2011

VESELÝ, Martin: „Tady se ještě zdraví Heil Hitler?“ Nálada obyvatel Říšské župy Sudety v roce 1944. In: *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica 2014, s. 218–227

VESELÝ, Martin: Tři měsíce do příchodu. Léto 1941 pohledem denních zpráv řídícího úseku bezpečnostní služby v Praze. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – VESELÝ, Martin (eds.): *Za svojí ideou, za svým cílem.* Brno 2018, s. 13–59

VESELÝ, Martin: Vánoce v Říšské župě Sudety. In: RISTVEYOVÁ, Katarína (ed.): *Druhá svetová vojna a spoločnosť.* Banská Bystrica 2024, s. 201–219

ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945).* Praha 2001

CSHR 1-2025 - text.indb 173 10.8.2025 9:06:55

CSHR 1-2025 - text.indb 174 10.8.2025 9:06:55

RECENZE | ZPRÁVY

CSHR 1-2025 - text.indb 176 10.8.2025 9:06:55

Vol. 27/1 | 2025 **Česko-slovenská historická ročenka** pp. 177–181

DOI:10.5817/cshr.2025.27.1.5

RECENZE | ZPRÁVY

Na cestách lobingu medzivojnového Československa

ROMAN HOLEC

GECKO, Tomáš – KAUCKÁ, Kristýna (eds.): *„Hrad" ve světě lobbingu a financí. Jaroslav Preiss v korespondenci s T. G. Masarykem a Přemyslem Šámalem.* Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2024. 528 s.

Ešte stále je dosť historikov, ktorí dokážu povedať, že ich parketou sú len politické dejiny a hospodárskym kontextom sa nezaoberajú. Medzi hospodárskymi historikmi je takýchto jednostranných prístupov menej, keďže práve oni si dobre uvedomujú vzťahy a súvislosti medzi politikou a hospodárskou sférou. Recenzovaná kniha dokumentov je toho výborným príkladom. Korešpondencia hlavy štátu a jej kancelára s ústrednou postavou československej ekonomiky a financií poskytuje dosť tém na uvažovanie a ukazuje, aké boli rôzne cesty informácií a interpretačných transferov – od pozvaní na „prasačie hody" na jednej strane alebo návštevy v Topoľčiankach na strane druhej, predovšetkým však početné poľovačky, ktoré úzko spájali najmä Preissa so Šámalom a kde sa „vybavilo" najviac vecí. Názov úvodu *Pražský hrad a Živnostenská banka – zhluk sociálnych a mocenských sietí* hovorí za všetko.

Ešte stále je dosť historikov, ktorí žijú v presvedčení, že pramenná edícia je tou najjednoduchšou cestou, ako dospieť ku knižnému titulu. Potom to neraz aj tak vyzerá, keď sa dokumenty nahádžu doslova „vidlami" a komentáre a poznámky k nim sa obmedzia na minimum. Predložená edícia naopak presvedčivo ukazuje, aká náročná je práca s dokumentami, ako zložité je dostať sa za oponu kusých informácií a dešifrovať niekedy dobre skrytú hru záujmov. Dvo-

CSHR 1-2025 - text.indb 177 10.8.2025 9:06:55

jica editorov pristúpila k práci s príkladnou metodikou a poctivým mravenčím úsilím, ktoré dnešná scientometria nikdy poriadne neocení.

Už zasvätený 50-stranový úvod je viac ako len úvodom. Predovšetkým uvažuje nad charakterom kontaktov a previazanosti špičiek politickej a hospodárskej moci, či ide o vytváranie lobistických sietí alebo len zákulisných politických hier. Prostredie mladej republiky nebolo na republiku ani mentálne, ani inštitucionálne úplne pripravené, takže uvedené neštandardné spôsoby v tomto prípade hrali užitočnú preklenujúcu úlohu pri všetkých deficitoch politického systému. Súčasne editori upozornili, že Preissova úloha pri prerastaní finančného sektoru a štátu sa rýchlo vyčerpala a rýchlo sa dostala do rozporu s predstavami Hradu, či už vo fiškálnej alebo v politickej sfére (vzťah k Nemecku). Kontakty uvedených troch mužov teda nemožno označovať za korupciu, ako to tvrdila marxistická historiografia, najmä vo svojej najmilitantnejšej podobe z 50. rokov. Skôr svedčili o istej úrovni zákulisného lobingu a politickej kultúry v medzivojnovom období. Spájanie oboch pojmov nie je náhodné, ak lobing chápeme v kladnom zmysle slova ako „premazávanie" súkolia komplikovanej sociálnej štruktúry a komunikácie. Často tvorili prostriedok „premazávania" práve peniaze a o možnostiach ich získavania sa neraz hovorilo aj na stránkach jednotlivých listov. Tu sa aktéri dostávali z hľadiska svojich postov na trochu citlivú pôdu.

Pri všetkých ústredných protagonistoch edície teda dominovali pragmatické záujmy, čo sa ale vnímalo, najmä z Hradu, aj ako „služba" republike a čo v Preissových krokoch malo obmedzenia z hľadiska podnikateľskej etiky. To v súhrne nepopieralo rozdiely vo vnímaní Preissa Masarykom, osobným Preissovým priateľom Šámalom, nehovoriac o úplne odlišnom Benešovi. Vzájomné vzťahy všetkých troch protagonistov nazvali editori „obozretnou kooperáciou" a „latentnou konfrontáciou" a venovali im podstatnú časť svojho úvodu. Dôležitú úlohu tu zohrávali tzv. záznamy, ktoré predstavovali písomnú podobu rôznych rokovaní, stretnutí a porád. Len zdanlivo uľahčovali interpretáciu hradných sociálnych sietí, keďže miera ich spoľahlivosti bývala relativizovaná.

Úvod obsiahol krátke, ale literatúrou dobre podložené biografické medailóny Preissa i Šámala, dvoch dlhoročných dôverných priateľov. Pri prvom sa zdôraznil jeho symbolický kapitál prameniaci z členstva v Maffii, jeho podnikateľská filozofia, mecenášske aktivity a úzky vzťah k výtvarnému umeniu. Pri Šámalovi skôr jeho gentlemanstvo, charizma a trochu politická nepraktičnosť. Oboch spájala poľovnícka vášeň a, ako sme už uviedli, pri poľovačkách, najmä po nich, sa dali vybaviť mnohé veci.

Pri Masarykovi sa zdôrazňovali jeho vôbec nie povrchné ekonomické vedomosti a v špeciálnych a komplikovaných otázkach napojenie na Karla Engliša,

CSHR 1-2025 - text.indb 178 10.8.2025 9:06:55

ktorý svojou akademickou kariérou a podnikateľskou praxou, ako aj názormi na hospodárske smerovanie štátu, tvoril protiváhu Živnobanke a osobnými animozitami i Preissovi. Ani vzťah TGM k ďalšiemu národohospodárovi Františkovi X. Hodáčovi nebol bezproblémový a pokusy o zmierenie sa s dlhoročným politickým sokom Karlom Kramářom sa vinú ako „červená niť" celou korešpondenciou.

Ďalšiu tému úvah tvoril ťažko postihnuteľný pojem „Hradu" (stelesňoval ho TGM i Šámal) a čo sa za ním skrývalo. Od marxistickej démonizácie až po mýtizáciu, či jeho charakteristiku ako nátlakovej skupiny alebo elitného zoskupenia naprieč sociálnou štruktúrou. I jeho rozsiahle spravodajské siete a prepojenie na Legiobanku mali svoj skrytý význam. Prezidentov dispozičný fond i súkromný účet boli však deponované v Živnostenskej banke, čo posilňovalo postavenie Preissa ako „Masarykovho bankára". Funkcie Hradu (prezidentský úrad a ministerstvo zahraničných vecí) sa časom menili a tento posun je čiastočne viditeľný aj z predloženej edície. Mnohé informácie sa zámerne k Masarykovi ani nedostali a po odchode TGM z úradu prišlo k ďalšiemu posunu priorít.

Ďalších 30 strán úvodného textu zakotvuje prezentovanú korešpondenciu tematicky a chronologicky vo svetle „tieňových" komunikačných sietí, periodizácie a miesta odoslania/doručenia a v neposlednej miere i účelu v zmysle informačného zdroja či lobistického nástroja. Výstižné schémy majú v tomto smere vysokú výpovednú hodnotu. Na záver úvodu nasleduje detailná edičná poznámka.

Všetky tieto časti doplnili fotografie, výstižné karikatúry a už spomínané veľmi výpovedné schémy a tabuľky. Aj vlastná korešpondencia je poprekladaná fotografiami so vzťahom k textu a s nezanedbateľnou výpovednou hodnotou.

Vlastná edičná práca je na vysokej úrovni, ktorá môže byť vzorom pre všetky podobné edície. Predovšetkým podrobné a veľmi kvalitné poznámky svedčia o erudovanosti a precíznosti editorov. Spolu 480 jednotiek (62 medzi Preissom a TGM a 418 medzi Preissom a Šámalom) z rokov 1919 – 1938 a uložených v troch pražských archívoch: Archíve Kancelárie prezidenta republiky, v Archíve Českej národnej banky a v Masarykovom ústave a Archíve AV ČR.

Rovnako treba vyzdvihnúť veľmi kvalitne vypracované registre, ktoré nie sú len obyčajným odkazom na príslušné strany, ale samé o sebe poskytujú cenné biografické a kariérne podklady.

Zo samotného obsahu korešpondencie vyznieva viacero poznatkov. Dozvedáme sa o zákulisí politiky a o tom, ako sa vlastne politika robila (a robí), ako konexie, intervencie, informácie, stereotypy a pod. pomáhali vytvárať si postoje, posúvať ľudí do nových funkcií, organizovať finančné záujmy a pod. Zaují-

CSHR 1-2025 - text.indb 179 10.8.2025 9:06:56

mavé je, že problematika Slovenska sa v korešpondencii s výnimkou obsadenia niektorých postov takmer vôbec neobjavuje. Akurát na s. 242 v poznámke č. 2 k listu č. 95 sa hovorí o niekoľkých slovenských podnikoch v portfóliu Živnobanky a tu je viacero nepresností v názvoch slovenských firiem i v mene ich českého manažéra Tomáša Nečasa.

V súvislosti s vyzdvihovaním úlohy Štefana Osuského na čele parížskej reparačnej komisie (s. 195 – 196) by som upozornil na rozhodujúcu (a možno menej viditeľnú) úlohu amerického arbitra Walkera D. Hinesa povereného Spoločnosťou národov pri rozdeľovaní riečnej flotily Rakúsko-Uhorska. Na základe jeho inštrukcií potom Osuský konal.

Zaujala ma problematika plánovaného zriadenia československých skladísk v bulharskom dunajskom prístave Ruse a v bulharskom čiernomorskom prístave Varne z jari – leta roku 1929. Išlo o dôvernú ponuku bulharskej vlády, ktorá mohla byť zaujímavá v čase, keď Dunaj zamŕzal a nedalo sa po ňom plaviť (naposledy v decembri 1928). Preiss konzultoval celú záležitosť, ktorá javila mať hlavne politický význam, s Čs. akciovou plavebnou spoločnosťou dunajskou, v správnej rade ktorej sedel i zástupca Živnobanky. Nesmieme zabúdať, že Rumunsko bolo spojencom republiky, ktorá však mala záujem aj o nadštandardné vzťahy s Bulharskom. Stretával sa tu záujem politický s ekonomickým. Výsledkom Preissových konzultácií bolo, že konkurenčná trasa cez rumunské Galati bola síce podstatne dlhšia, ale cenovo stále výhodnejšia, keďže tovar sa plavil stále po Dunaji a v Galati sa preložil lodnými žeriavmi priamo na námorné lode. Pri bulharskom variante sa musel vykladať v Ruse na železnicu a znovu potom prekladať vo Varne zo železnice na loď. Bulharský projekt mal síce rodný list už z roku 1921, ale uskutočniť ho v rámci súkromného sektora bolo neprijechodné.

V tejto súvislosti sa mi vybavujú listy Ing. Emila Adolfa Ženatého, ktorý pracoval v plzenskej Škodovke a už 30. marca 1928 ho vyzvala Národohospodárska sekcia Akadémie vied a umení, aby podnikol najmenej 6-týždňovú cestu po Rumunsku, Bulharsku a Turecku so zvláštnym zreteľom na dunajské a čiernomorské prístavy a za účelom „*studia o otázce zřízení československé hospodářské základny v Orientu*“. K tomu dostal i veľkorysé štipendium 10 000 Kč. Pri zadaní uvedenej úlohy sa angažoval bývalý minister obchodu, priemyslu a živností a v tom čase vrchný riaditeľ Živnobanky Jan Dvořáček spolu s Františkom X. Hodáčom, generálnym sekretárom Ústredného zväzu čsl. priemyselníkov.

Ženatý na svojej ceste narážal stále na ekonomické prekážky a argumenty, hoci sám si uvedomoval hlavne politické pozadie celej akcie. Možno s tým súvisela skutočnosť, že v lete 1929 sa Ženatý nakoniec rozišiel so Škodovkou a zo-

CSHR 1-2025 - text.indb 180 10.8.2025 9:06:56

stal náhle na voľnej nohe.[1] Nakoniec sa skladiská v Ruse a vo Varne nezrealizovali a dunajská cesta sa stala rozhodujúcou pri smerovaní obchodu na východ.

Takýchto príkladov na zaujímavé reálie a ďalšie interpretačné postupy nájdeme v uvedenej edícii viacero. Aj preto zostane nevyhnutnou pomôckou pri výskume medzivojnových elít a budovaní sociálnych sietí v ich rámci. A súčasne vysoko nastavenou latkou pri podobných edičných aktivitách.

1 Naučen archiv na Balgarska akademija na naukite Sofia, fond 165k, op. 1, Karel Škorpil, a. e. 106, korešpondencia Emila Ženatého s Karlom Škorpilom.

CSHR 1-2025 - text.indb 181 10.8.2025 9:06:56

CSHR 1-2025 - text.indb 182 10.8.2025 9:06:56

Vol. 27/1 | 2025 **Česko-slovenská historická ročenka** pp. 183–186

DOI:10.5817/cshr.2025.27.1.6

RECENZE | ZPRÁVY

Nehrdinské detstvo a mladosť hrdinu

ROMAN HOLEC

DEMMEL, József: *Mladý Štefánik. Uhorské roky Milana Rastislava Štefánika od narodenia po maturitu 1880 – 1898.* Bratislava, Slovenské literárne centrum 2024. 224 s.

Maďarský historik v „službách" Historického ústavu SAV už viackrát prekvapil netradičným uchopením tradičnej témy (Ľudovít Štúr) alebo otvorením úplne novej problematiky (knihy o slovacite šľachty či o Bélovi Grünwaldovi). Keď som sa však dozvedel, že pracuje na knihe o Štefánikovi, zostal som skeptický, lebo po zásadných textoch Dušana Kováča a Michala Kšiňana, aby som vymenoval tých najdôležitejších, som si už nevedel predstaviť, že by sa dala nanovo uchopiť postava Štefánika. Isteže sa dajú ešte nájsť v súčasnosti neznáme pramene, ale aby to vydalo na celú knihu, to sa mi zdalo priodvážne.

Hneď v úvode treba povedať, že Demmel znovu prekvapil. A určite nielen mňa. Ak doteraz bolo detstvo a mladosť Štefánika spracované len fragmentárne, s mnohými mýtami a predsudkami a vždy len ako odrazový mostík pre historicky zásadnejšie témy, Demmel tieto biele miesta výborným spôsobom pokryl. Aj preto, že v knihe končí tam, kde ostatní zväčša len začínajú. Aj to málo existujúcich prameňov Demmel zbavil mýtov a dodatočných nánosov, keďže väčšina z nich nevznikla v dobe, ktorú opisujú, ale podstatne neskôr, keď už sa písal buď druhý (hrdinský) alebo tretí (posmrtný a symbolický) Štefánikov život.

Výber zdanlivo najmenej zaujímavej témy, detstva a mladosti postavy, ktorá vstúpila do histórie vlastne až potom, sa ukázal byť veľmi produktívnym. Tvrdím to napriek tomu, že kniha je v pravom zmysle slova skôr a hlavne o kontex-

CSHR 1-2025 - text.indb 183 10.8.2025 9:06:56

toch, v ktorých mladý Štefánik vyrastal. Samého Štefánika je tam primárne oveľa menej. Ale práve v tom je majstrovstvo Demmela, lebo výstižne ukazuje, ako kontext vplýval na formovanie vtedy ešte vidieckeho mladíka a aké postoje a hodnoty mu dal do vienka.

Práve prostredie podbradlianskeho kraja (Myjavská pahorkatina) so silnou, až ortodoxnou luteránskou identitou, bohatými historickými tradíciami a blízkosťou Moravy výrazne ovplyvňovali postoje a správanie mladého chlapca už od raného detstva. Rovnako farárska rodina so silno zakorenenými hodnotami a s rozvetveným príbuzenstvom (treba pochváliť komplexný rodokmeň štefánikovskej rodiny i významovo-symbolickú analýzu mien, ktoré rodičia dávali svojim deťom), vrátane mnohých pozoruhodných a hrdinských národovcov a mučeníkov v radoch rodinných príslušníkov (Viliam Šulek bol tým najreprezentatívnejším), to všetko vymedzovalo mantinely, v ktorých sa mohol pohybovať mladý Štefánik. Rozkrytie týchto vrstiev umožnilo Demmelovi ukázať Štefánika v novom svetle, ako doteraz veľmi málo známeho mladíka, a pochopiť logiku jeho vtedajších i neskorších krokov.

Demmel rád pracuje s minimom relevantných prameňov, posúva sa veľmi podnetnými úvahami dopredu, pričom nič pred čitateľom neskrýva, hrá s otvorenými kartami a s transparentnými interpretačnými postupmi. Kladie si otázky, oslovuje čitateľa, upozorňuje na všetky nebezpečenstvá výkladu i na jeho slepé uličky... Aj preto je jeho text veľmi čitateľný a rozplieta sa ako klbko priamo pred každým čitateľom. Autor nemá problém sa poďakovať za informáciu či prameň, rovnako si vie priznať i vlastnú chybu (s. 47).

Úvodná kapitola o kríze „tisícročného manželstva“ (slovensko-maďarského) je napísaná mimoriadne vyvážene a s výborným prehľadom v najnovšej slovenskej i maďarskej historiografii. S takýmto výkladom spoločných dejín by mala byť spokojná slovenská i maďarská strana.

Veľmi dobré a pôvodné sú časti o evanjelickom ľudovom školstve a učiteľoch v ňom, lebo väčšina Štefánikovcov mala takéto pole životných (i zárobkových) aktivít. Rovnako kapitola o slovenských študentoch na maďarských gymnáziách má svoju cennú výpovednú hodnotu. Miléniová lipa zostane v pamäti každému ako príklad toho, ako kňaz a učiteľ v jednej osobe prešiel cez rozum úradom alebo ako sa v praxi naplnilo porekadlo o sýtom vlkovi a celej ovci. Potešila ma zmienka o Gyulovi Juhászovi a vysadených lipách na hranici pri Skalici (s. 68), lebo preklad jeho memoárov z dielne Karola Wlachovského vyšiel krátko po Demmelovej knihe a nezávisle na nej.

Štúdium na prešporskom lýceu, v Šoproni a v Sarvaši patrilo k rodinným tradíciám a k stratégii vo výchove a vzdelávaní synov z rodiny, už len pre kvalitné si osvojenie maďarčiny. Predovšetkým Sarvašu je venovaná veľká pozor-

CSHR 1-2025 - text.indb 184 10.8.2025 9:06:56

nosť a polovica textu knihy. Tam už predsa Štefánik dospieval a maturoval, tam už dozrel s výraznými osobnostnými vlastnosťami. Demmel si všíma prostredie, školu, učiteľov i spolužiakov Milana Rastislava, medzi nimi hlavne Slovákov a rodákov a z nich vznikajúce sociálne siete. Tieto časti sú taktiež v plnej miere výsledkom Demmelovho precízneho výskumu, keď využil popri bohatých primárnych prameňoch aj viaceré maďarské spomienkové texty, ba aj literárne práce s témou sarvašského štúdia.

Zaujímavý je i priebeh maturitnej skúšky a najmä otázky, ktoré musel Milan Rastislav zodpovedať. Porovnanie s dnešnou maturitou nevyznieva pre nás veľmi pozitívne. Štefánik si netradične požiadal o maturitné vysvedčenie v latinčine, čo svedčilo o tom, že ďalšiu budúcnosť si už v Uhorsku nepredstavoval. Maďarské maturitné vysvedčenie zostalo v Sarvaši a opisom i vysvetlením jeho odovzdania na Slovensko krátko po druhej svetovej vojne vlastne Demmelova kniha začína.

Nakoniec sa miesto ušlo i prvému vzťahu k nežnému pohlaviu. Vďaka novým prameňom pribudol do štefánikovskej životnej mozaiky nový príbeh. Jeho prvá láska, Miluška Chovanová, neopätovala Milanove city, vzťah vyústil do slepej uličky a mladý Štefánik len ťažko zabúdal. Ešte roky po opustení Uhorska sa ku svojej láske vracal a pripomínal sa jej, snažil sa vidieť náznak citov aj tam, kde objektívne neboli. Ani v budúcnosti mu veru nie veľa dievčat dá košom. A keď si nakoniec pred vlastným vydajom pýtala svoju fotografiu naspäť, ktorú mu nakoniec ani nie ona dala, mladý Štefánik, vtedy už v cudzine, ju s neskrývanou urazenosťou poslať neráčil. Demmel teda vykreslil budúceho hrdinu a nedotknuteľný symbol ako človeka z mäsa a kostí, ktorý nerád prehrával. A najmä so ženami nie. Konflikt vyústil dokonca do národnostných výčitiek a mal svoju symbolickú mýtizovanú dohru až v roku 1946.

Demmel dodáva v súlade s Kšiňanom, že pre Štefánika bolo zvádzanie neraz skôr cieľom ako prostriedkom. A hoci flirtov a rozchodov prežil viac ako dosť, máloktorý ho tak poznačil ako ten prvý, sarvašský. Darmo, prvá láska má vždy svoje svojské čaro.

Preklad je kultivovaný a s minimom chýb (na s. 27 v pozn. 35 má byť v Rusave, správne sa má písať Těšín a v Těšíne), z maďarčiny zostal „fókus“ (s. 59 a 128), „atitúda“ (s. 81), na s. 118 je „pomeštenie“ a pod. Sú to všetko drobnosti, neraz prameniace i z dobových textov. Určite by bolo dobré „poľudštiť“ 707 zlatých a 100 bratislavských meríc (s. 55), aby to malo pre čitateľa dostatočnú výpovednú hodnotu.

V závere Demmel výstižne dodáva, že Štefánika nemožno vnímať ako Judáša, teda zradcu (uhorskej) vlasti, ani ako Mojžiša, ktorý svoj národ priviedol do zasľúbenej zeme, ale skôr ako Petra zhrýzajúceho sa medzi dvoma možnosťami.

CSHR 1-2025 - text.indb 185 10.8.2025 9:06:56

Inými slovami Štefánik sa nenarodil ako zradca, ani ako hrdina, ale ako syn chudobného kňaza, ktorému Uhorsko neukazovalo vždy svoju najlepšiu tvár (s. 203).

Knihu dopĺňa veľmi bohatá obrazová príloha s fotografiami a kresbami, mnohými úplne neznámymi. Veľmi moderne, až odvážne moderne a veľkoryso urobená kniha by bola ozdobou knižnice i bez kvalitného obsahu. Spolu s ním ju však možno odporučiť každému záujemcovi o históriu ako veľmi dobre napísaný a obsahovo mimoriadne kvalitný text.

CSHR 1-2025 - text.indb 186 10.8.2025 9:06:56

SEZNAM AUTORŮ | THE LIST OF THE AUTHORS

Mgr. Erik Dulovič, PhD.
Štátny archív v Košiciach, Košice

Mgr. Ondrej Ficeri, PhD.
Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied
Slovenskej akadémie vied, Košice

Mgr. Matej Hanula, PhD.
Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

doc. Mgr. Eva Škorvánková, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava

doc. Mgr. Martin Veselý, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem,
Ústí nad Labem

prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava

CSHR 1-2025 - text.indb 187 10.8.2025 9:06:56

POKYNY PRO AUTORY PŘÍSPĚVKŮ DO ČESKO-SLOVENSKÉ HISTORICKÉ ROČENKY

Redakce Československé historické ročenky přijímá k publikování **pouze původní odborné texty (studie a materiálie, tj. menší edice pramenů), které ještě nebyly publikovány v jiném periodiku či publikaci**. Dále přijímá zprávy o literatuře, recenze, zprávy o projektech či významných vědeckých setkáních spjatých s česko-slovenskou problematikou. Nepřijímají se kompilace či texty sporného autorství. Texty je možno odevzdávat v češtině, slovenštině, angličtině a němčině, v těchto jazycích budou také publikovány. Na konci textu je třeba uvést **soupis zdrojů** členěný na prameny (archivní prameny – tiskem vydané prameny – normativní prameny – dobový tisk – memoárové texty) a na literaturu. Nedílnou součástí recenzovaných příspěvků (studie, materiálie) jsou již při jejich odevzdání **klíčová slova** (3–7) a **resumé** (cca 1 800 znaků), obojí pro překlad do angličtiny.

Časopis Česko-slovenské historické ročenky dbá na dodržování všeobecně platných norem publikační etiky, jejichž respektování je povinností pro každého autora / každou autorku vědecké práce. Východiskem jsou normy publikační etiky stanovené Výborem publikační etiky (Comitee on Publication Ethics): http://publicationethics.org/resources/guidelines; http://publicationethics.org/resources/code-conduct.

Autor/ka příspěvku se zavazuje, že se při své tvorbě zdržel/a jakéhokoliv přebírání dat jiného autora bez uvedení zdroje, přičemž daty se myslí nejenom konkrétní údaje, ale i myšlenky či koncepty. Autor/ka příspěvku nabídnutého Česko-slovenské historické ročence zodpovídá za správnost a úplnost údajů, včetně korektního uvádění spoluautorství. Svůj příspěvek nesmí nabídnout současně více vydavatelům. Autor může oslovit nového vydavatele až v okamžiku, kdy je zamítnuto uveřejnění původně osloveným vydavatelem.

Redakce Česko-slovenské historické ročenky žádá autory, aby v zájmu urychlení redakční práce při přípravě periodika dodržovali následující pokyny:

CSHR 1-2025 - text.indb 189 10.8.2025 9:06:56

1) Text zasílejte elektronickou poštou na adresu redakce (jaroslav.pazout@tul.cz, Richard.Pavlovic@minv.sk).
2) Maximální rozsah textu je 30 normostran (cca 54 000 znaků i s mezerami) bez obrazové přílohy. Případný větší rozsah je třeba předem projednat s redakcí.
3) Text příspěvku musí být psán v textovém editoru Word a uložen ve formátu rtf.
4) Text včetně poznámek je třeba odevzdat bez zarovnání pravého okraje, bez použití dělení slov, záhlaví nebo zápatí. Text je psán plynule v rámci odstavce, klávesou Enter jsou oddělovány pouze odstavce. Při psaní nelze použít styly, pouze základní text. V textu je možné používat pouze jeden písemný font, v jehož rámci je možné využít i tučné a kurzívní písmo. Rozlišujte pomlčku (–) a spojovník (-).
5) Poznámky vkládejte do textu automatickou formou prostřednictvím funkce Vložit – Poznámky pod čarou (průběžné číslování 1, 2, 3…). U edic dokumentů je vhodnější vložit archeografické (a, b, c…) a věcné (1, 2, 3…) poznámky vždy za jednotlivý dokument.
6) Texty je možno po konzultaci s redakcí doplnit o obrazovou přílohu (fotografie, dokumenty, karikatury atd.). Faksimilie je třeba odevzdat jako samostatné soubory v potřebné tiskové kvalitě (minimálně 300 dpi), nejlépe ve formátu *.tif či *.jpg. Ve zvláštním souboru pak zašlete popis dokumentů s odkazy na zdroj.
7) V poznámkovém aparátu je třeba dodržet následující citační úzus:

V odkazech na **archivní fondy a sbírky** dodržujte toto pořadí údajů: název archivu; název fondu či sbírky – f. XX-X, případně též jeho dílčí části; signatura (sign.) / inventární číslo (inv. č.) / inventární jednotka (inv. j.) / číslo jednací – karton – kart. / svazek – sv.; název nebo popis dokumentu (např.: Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (KSČ-ÚV), 02/1 – předsednictvo, 1962–1966, sv. 11, arch. j. 14, b. 1, Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954, předložená 14. schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 26. března 1963. – zkrácený záznam při dalších citacích: NA, KSČ-ÚV, …).

V odkazech na **dobová periodika** dodržujte toto pořadí údajů: ***deníky*** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou). Inn: *Název deníku* (kurzivou), datum, strana (např. FEJEŠ, Ján: Důsledně prosazovat zákonnost, disciplínu a pořádek. In: *Rudé právo*, 8. 1. 1985, s. 3); ***časopisy*** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo, datum, strana/rozmezí stran (např. HAVEL, Václav: Na téma opozice. In: *Literární listy*, roč. 1, č. 6, 4. dubna 1968, s. 4; NĚMEC, Jan: Současné úkoly justice. In: *Socialistická zákonnost*, 1970, roč. 18, č. 1, s. 3).

CSHR 1-2025 - text.indb 190 10.8.2025 9:06:56

V odkazech na **literaturu** dodržujte toto pořadí údajů:

Monografie – Jméno autora/autorů (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři): *Název*. *Podnázev* (obojí kurzivou). Místo vydání rok vydání, strana (příp. rozmezí stran s dlouhou pomlčkou bez mezer, zkratka s.). (např. OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, s. 22.).

Stať ze sborníku – Autor stati (viz výše): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název sborníku. Podnázev* (obojí kurzivou). Editor/Editoři (zkratka Ed./Eds.). Místo vydání, rok vydání, strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KŘESŤAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference*. Eds. Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr. Praha 2001, s. 261.).

Stať z časopisu a jiných periodik – Autor (viz výše): Název. Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), rok, ročník (zkratkou roč.), číslo (zkratkou č.), strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KVAČEK, Robert: Stále neklidné dějiny. K obrazu první republiky. In: *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 116. – SHACKLOCK, Zoë: On (Not) Watching Outlander in the United Kingdom. In: *Visual Culture in Britain*, 2016, roč. 17, č. 3, s. 311–328.)

Při opakovaném citování uvádějte zkrácený tvar odkazu – titul bez podtitulu a dalších bibliografických údajů (např.: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989,* s. 265. U stati ze sborníku při opakovaném citování jen PŘÍJMENÍ, jméno autora: *název stati*, s. xx. Název stati i knihy může být zkrácený, pokud je příliš dlouhý.

Odkaz na online zdroje – Kubišová, Marta: Dopis řediteli čs. televize. In: *Informace o Chartě 77*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 18–19, online in: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf (29. 3. 2021).

Všechny studie jsou podrobeny anonymnímu recenznímu řízení, redakční rada je posílá k posouzení dvěma nezávislým recenzentům. Autor bude s obsahem posudků seznámen. Redakční rada může na základě recenzních posudků text akceptovat, zamítnout nebo vrátit autorovi k doplnění či přepracování, případně si vyžádat třetí nezávislý posudek.

Studie budou zveřejněny v klasické „papírové" formě i v podobě digitální. Autoři/autorky zodpovídají za faktografickou i jazykovou správnost svých příspěvků a souhlasí s publikováním tiskové podoby svého příspěvku v elektronické verzi periodika na internetu. Redakce si vyhrazuje právo příspěvky jazykově upravovat.

CSHR 1-2025 - text.indb 191 10.8.2025 9:06:56

Česko-slovenská historická ročenka

Peer-reviewed scientific journal

Roč. 27, 2025, č. 1

Redakce/Editorial Office

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz

PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

Grafická úprava a návrh obálky: Petr Čížek

Korektury českých textů: Mgr. Bc. Lenka Křížová, Ph.D.

Korektury slovenských textů: PhDr. Lucia Tokárová, PhD.

Překlady do anglického jazyka: Mgr. Zdeněk Hartmann

Všechna práva vyhrazena.

Vydavatel/Published by

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

Masarykova univerzita, Brno

Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Rozsah: 192 s.

www.cskh.sk

ISSN 1214-8334

CSHR 1-2025 - text.indb 192 10.8.2025 9:06:58